

HELSINGIN YLIOPISTO

Sosialismista venäläismalliseen järjestelmään

Suomen ulkopoliittiset tulevaisuudenkuvat Neuvostoliiton ja Venäjän
demokratia- ja markkinataloussiirtymästä 1989–1999

Valtiotieteellinen tiedekunta
Poliittinen historia
Maisterintutkielma

Laatija:
Santeri Berg

Ohjaaja(t):
Yliopistonlehtori Heikki Haara

27.5.2025
Helsinki

Työn nimi: Sosialismista venäläismalliseen järjestelmään – Suomen ulkopoliittiset tulevaisuudenkuvat Neuvostoliiton ja Venäjän demokratia- ja markkinatalouskehityksestä 1989–1999

Tekijä: Santeri Berg

Kuukausi ja vuosi: 6/2025

Sivumäärä: 132 (135)

Avainsanat: demokratia, markkinatalous, Venäjä, tulevaisuus

Tiivistelmä: Tutkielma käsittelee Neuvostoliiton ja Venäjän demokratia- ja markkinatalouskehitykseen liittyviä tulevaisuudenkuvia Suomen virallisissa ulkopoliittisissa materiaaleissa. Selvitän minkälaisia näkemyksiä Neuvostoliiton ja Venäjän demokratia- ja markkinataloussiirtymään liitettiin ja miten odotukset muuttuivat Neuvostoliiton romahdettua ja Venäjän uudistuspyrkimysten ajauduttua vaikeuksiin 1990-luvun kuluessa. Tarkastelen myös sitä, miten demokratia- ja markkinataloussiirtymää koskevien tulevaisuudenkuvien tulkittiin vaikuttavan Suomen asemaan Venäjän naapurina. Tarkastelun apuna hyödynnän Reinhart Koselleckin kokemustilan ja odotushorisontin käsitteitä. Tutkielman lähdeaineistona toimivat valtioneuvoston selonteot, niiden valiokuntamietinnöt sekä ulkoministeriön aineistot.

Neuvostoliiton hajoaminen johti Suomessa ulkopoliittisen ajattelun muutokseen, jossa pienvaltiorealismien rinnalle nousi kilpailevia näkemyksiä. Venäjän demokratia- ja markkinatalousuudistuksen onnistumisella katsottiin olevan suoraa vaikutusta Suomen asemaan. Venäjän sisäistä kehitystä seurattiin tarkoin ja sitä koskevaa odotushorisonttia leimasi epävarmuus. Pettymys Venäjän sisäiseen kehitykseen näkyi muutoksena venäläiseen demokratiaan ja markkinatalouteen liitetyissä merkityksissä. Läntisten demokratia- ja markkinatalousmallien sijaan Venäjälle katsottiin kehittyvän sen kansallisten erityispiirteiden mukainen järjestelmä. Venäjän historiaan ja neuvostojärjestelmän liittyvät tulkinnat ohjasivat myös Venäjän demokratia- ja markkinatalouskehitykseen liittyviä tulevaisuudenkuvia.

Osoitan tutkielmassani epävarmuuden säilyneen keskeisimpänä Venäjän kehitykseen liittyntä odotushorisonttia ohjaavana tekijänä läpi 1990-luvun. Odotushorisonttia rajoittivat Venäjän historiaan perustuvat tulkinnat sekä stereotypiat venäläisyydestä, mutta odotushorisontti muuttui Venäjän sisäisen poliittisen kehityksen mukaan. Venäjän demokratia- ja markkinatalouskehityksen näyttäessä suotuisilta stereotypiat laimenivat ja Venäjään liitettiin Suomen näkökulmasta uusia yhteistyömahdollisuuksia. Toisaalta Venäjän avautuneet mahdollisuudet nähtiin Suomen näkökulmasta liian epävarmoina tuottaakseen konkreettisia avauksia maiden väliseen yhteistyöhön.

Sisällysluettelo

Lyhenteet	1
1 Johdanto	2
1.1 Tutkielman tavoite ja tutkimuskysymykset	3
1.2 Aiempi tutkimus	6
1.3 Tutkielman lähdeaineisto ja rajaus	13
1.4 Teoreettinen viitekehys ja metodi	18
1.4.1 Tutkielman lähestymistapa ja analyttiset käsitteet	19
1.4.2 Historiantutkimuksen metodit ja soveltuvuus aineiston analyysiin	24
2 Suomalaiset tulevaisuudenkuvat Venäjän demokratiakehityksestä	31
2.1 Yksipuoluejärjestelmästä pluralistiseen demokratiaan	31
2.2 Demokratia uudella Venäjällä	42
2.2.1 Edustuksellinen demokratia ja Venäjän parlamentti suomalaisten silmin	46
2.3 Demokratia venäläisin erityispiirtein	54
2.4 Venäjän demokratiakehitys Suomen näkökulmasta	62
2.5 Demokratia ja oikeusvaltio	67
2.6 Demokratia uhkakuvana	74
3 Venäläinen markkinatalous Suomen ulkopoliittisissa tulevaisuudenkuvissa	81
3.1 Markkinatalous Perestroikan viimeisinä vuosina	81
3.2 Venäjän vaikea siirtymä	91
3.3 Markkinatalous venäläisittäin	98
3.4 Epävarmuuden paluu; kohti vuoden 1998 talouskriisiä	110
4 Johtopäätökset	117
Lähteet	125

Lyhenteet

NL, SNTL – Neuvostoliitto

NKP – Neuvostoliiton kommunistinen puolue

VKP – Venäjän kommunistinen puolue

VSFNT – Venäjän neuvostotasavalta

EN – Euroopan Neuvosto

Sls – Suurlähettiläs

Uas – Ulkoasiainsihtööri

1 Johdanto

Neuvostoliiton hajoamista 1990-luvun alussa on pidetty yhtenä niin Suomen kuin Venäjän historian kenties merkittävimmistä murroskohdista. Neuvostoliiton romahdettua sen seuraajavaltioksi tunnustetulla Venäjällä käynnistyi poliittista ja taloudellista järjestelmää koskeva siirtymäkausi autoritaarisen ja demokraattisen poliittisen järjestelmän sekä aiemman sosialistisen ja uuden markkinatalouteen nojaavan talousjärjestelmän välillä. Siirtymäkauden myötä heräsivät toiveet Venäjän yhteiskuntajärjestelmän muuttumisesta kohti läntistä yhteiskuntamallia. Siirtymäkautta ja siihen sisältyneitä odotuksia Venäjän kehityksestä tulkittiin niin Suomessa kuin Venäjällä senhetkisistä aikalais-havainnoista ja menneisyyttä koskevista tulkinnoista koostuvan kokemustilan valossa.

Venäjällä 1990-luku näyttäytyi pian vuosikymmenenä, jolloin demokratia ja markkinatalouskehitys epäonnistuivat ja maata vaivasivat laajamittaiset sosiaaliset ongelmat. Historioitsija Vladimir Gel'manin mukaan Venäjän pyrkimys siirtyä 1990-luvulla samanaikaisesti demokratiaan ja markkinatalouteen näyttäytyi pian keskenään ristiriitaisena kansalaisten vastustaessa Venäjän johdon ajamia markkinauudistuksia. Kokonaisuutena epäonnistunut uudistuspolitiikka johti kasvavaan länsivastaisuuteen ja kansalaisten pettymykseen demokratiaa ja markkinataloutta kohtaan.¹

Suomessa Neuvostoliiton romahdus ja Venäjän federaation nousu sen seuraajavaltioksi 1990-luvun alussa merkitsi puolueettomuuden, sotilaallisen liittoutumattomuuden ja YVA-sopimuksen varaan perustuneen ulkopoliittisen jatkuvuuden katkeamista. Suomi luopui ulkopoliitikassaan idänsuhteidensa perustana olleesta aikaisemmasta puolueettomuusajattelusta vähitellen 1990-luvun kuluessa ja Euroopan Unionin jäsenyys otti puolueettomuuden paikan turvallisuuden tuottajana.²

---

¹ Gel'man, Vladimir (2015) *Authoritarian Russia: Analyzing Post-Soviet Regime Changes*. University of Pittsburgh Press. 43–44.

² Tarkka, J. (2015). *Venäjän vieressä: Suomen turvallisuusilmasto 1990–2012*. Otava. 132–136, 140–144.

Ulko- ja turvallisuuspoliittisesta muutoksesta huolimatta Suomen on esitetty ymmärtäneen huonosti Neuvostoliiton viimeisten vuosien ja sen hajoamisen jälkeisiä muutoksia. Suomen virallisen ulkopoliitiikan toimijoiden 1990-luvun aikaiset Venäjä-näkemykset ovat niin akateemisen kuin nykypoliittisenkin debatin kohteena ja virallista ulkopoliitikkaa on syytetty niin liiasta optimismista kuin liiasta pessimismistäkin Venäjän kehityksen suhteen.³ Muun muassa historioitsija Jukka Tarkka on esittänyt Suomessa vallinneen 1990-luvun aikana pitkälti hyväuskoinen näkemys Venäjän demokratisoitumisesta. Tarkan mukaan Suomi epäonnistui todellisuudesta irtautuneen hyväuskoisuutensa ja 1970-luvun pysähtyneisyyden aikaan nojaavan maailmankuvansa vuoksi ymmärtämään Venäjän myöhempää kehityskulkua kohti autoritarismia ja aggressiivista ulkopoliitikkaa.⁴ Tutkija Martti J. Kari on esittänyt ulkoministeriön, toisin kuin sotaväen, uskoneen naiivisti Venäjän demokratisoitumiseen. Toisaalta esimerkiksi presidentti Tarja Halonen piti 2000-luvulla suomalaisten 1990-luvun aikaisia näkemyksiä Venäjästä liiankin pessimistisinä.⁵ Debatista on puuttunut aikalaisnäkemysten tarkastelu ja sitä voidaan pitää alttiina jälkiviisaudelle.

1.1 Tutkielman tavoite ja tutkimuskysymykset

Systemaattinen aikalaisaineistoon perustuva tutkimus suomalaisten Venäjä-näkemyksistä on jäänyt suomalaisessa kansainvälisen politiikan ja historian tutkimuksessa vähäiseksi, joten tämän tutkielman tarkoituksena on täydentää aikalaisaineistoon pohjautuvaa tutkimusta siitä, miten Venäjän siirtymäkausi nähtiin Suomessa 1990-luvulla. Tutkielma keskittyy Suomen ulkopoliittisiin tulevaisuudenkuviin Neuvostoliiton ja Venäjän sisäisestä kehityksestä vuosina 1989–1999. Tutkielman aihevalinta on merkittävä, sillä Neuvostoliiton hajoaminen on tarjonnut rikkaat lähtökohdat Suomessakin poliittisen historian parissa yleistyneelle menneiden tulevaisuuksien tutkimukselle mutta 1990-

---

³ Forsberg, Tuomas. 16.5.2024. *Minne troikka näyttikään rientävän? Suomalaisten näkemykset Venäjästä ja sen kehityksestä 1992–96*. Suomen ulkopoliitiikka ennen ja jälkeen Nato-jäsenyyden. (konferenssiesitelmä). Poliitiikan tutkimuksen päivät 2024.

⁴ Tarkka, Jukka (2015). *Venäjän vieressä: Suomen turvallisuusilmasto 1990–2012*. Otava, 322–326.

⁵ Forsberg 2024, 1–2.

luvun aikalaisaineiston analyysi Venäjän tulevaisuudennäkymien suhteen on rajoittunut muutamiiin opinnäytetöihin.

Aikaisemmat opinnäytetyöt ovat keskittyneet lähinnä turvallisuuspoliittisen viitekehyksen mukaiseen uhkakuvatutkimukseen tai erityisiin kahdenvälisten suhteiden aihealueisiin kuten clearing-kaupan loppumiseen⁶. Koko 1990-luvun kattavaa yksityiskohtaista tutkimusta siitä, miten aikalaiset Suomessa kokivat Neuvostoliiton ja Venäjän taloudellisen ja poliittisen järjestelmän muutoksen ei ole aiemmin tehty. Lisäksi aikaisempi tutkimus on keskittynyt usein joko Suomen korkeimman johdon, kuten presidentti Mauno Koiviston tai ulkopoliitiikan asiantuntijoiden julkisiin näkemyksiin ja esimerkiksi alemman tason ulkopoliitiikan toimijoiden, kuten ulkoministeriön näkemykset ovat jääneet vähemmälle. Systemaattista tutkimusta ei ole myöskään erilaisten ulkopoliittisen ajattelun suuntausten vaikutuksista diplomaattien näkemyksiin.

Tämän tutkielman tarkoituksena on täydentää aikalaisaineistoon perustuvaa tutkimusta Neuvostoliiton ja Venäjän sisäistä poliittista ja taloudellista kehitystä käsittelevistä Suomen ulkopoliittisista tulevaisuudenkuvista vuosien 1989–1999 välillä. Tutkimustehtäväni on tarkastella sitä, millaisena Neuvostoliiton/Venäjän demokratia- ja markkinatalouskehitys ymmärrettiin vuosien 1989 ja 1999 välisenä aikana, millaisena sen tulevaisuudet hahmoteltiin ja miten Suomi pyrki asemoimaan itsensä suhteessa Venäjän potentiaaliin kehityskulkuihin. Se asettuu osaksi Suomen idänpolitiikkaan vaikuttaneita diskursseja tarkastelevaa tutkimusta sekä historian tutkimuksessa 2010-luvun lopulla yleistynyttä menneiden tulevaisuuksien tutkimusta. Tutkielmani rajoittuu tarkastelemaan Venäjän sisäistä kehitystä käsitteleviä tulevaisuudenkuvia, joskin lähdeaineistossa Venäjän tulevaisuudenkuvat kytkeytyivät toisinaan siihen, millainen vaikutus niillä olisi myös Suomen kehitykseen tai Venäjän ulkopoliitiikkaan. Suomi-Venäjä suhteita sekä ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa ei ole mahdollista rajata tämän vuoksi kokonaan tutkimuksen ulkopuolelle.

---

⁶ Esimerkiksi Saara Matala on tarkastellut Suomen ja Neuvostoliiton välisen Clearing-kaupan päättymistä menneiden tulevaisuuksien näkökulmaa hyödyntäen omassa opinnäytetyössään. Matala, Saara (2011). *Idänkaupan loppu: Suomen ja Neuvostoliiton välinen erityinen kauppasuhte ja odotushorizontti sen purkauksessa 1988–1991*. Helsingin yliopisto.

Neuvostoliiton hajoamiseen ja Venäjään 1990-luvun alussa liitettyjen tulevaisuus/uhkakuvien sisältöä on käsitelty jo jonkin verran aiemmissa opinnäytetöissä.⁷ Sen vuoksi en keskity tutkielmassani tarkastelemaan sitä, mitä yksittäisiä aiheita aineistosta nousee esille Venäjän tulevaisuudesta puhuttaessa vaan siihen, millä tavalla Venäjän ja Neuvostoliiton demokratia- ja markkinatalousnäkyymiä käsitellään ja minkälaiset ennakkokäsitykset näkyvät näiden aihepiirien käsittelyssä. Ulkoministeriön aineistoista ja selonteoista esille nousseiden kategorioiden perusteella olen rajannut Neuvostoliiton/Venäjän sisäpolitiikkaa käsittelevien tulevaisuudenkuvien aiheet demokratia ja markkinatalousteemaan. Jakoon eivät sisälly kaikki Neuvostoliiton/Venäjän sisäisestä kehityksestä aineistossa esiintyvät tulevaisuudenkuvat vaan sen ulkopuolelle jäävät sellaiset Neuvostoliiton/Venäjän kehitystä käsittelevät tulevaisuuden ajatusrakennelmat, joilla ei ole asiayhteyden perusteella yhteyttä demokratia ja markkinatalousnäkyymistä käytyyn keskusteluun.

Tutkielmaa ohjaavat tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

- Minkälaisia näkemyksiä Neuvostoliiton ja Venäjän demokratia ja markkinatalouskehityksestä maasta vuosina 1989–1999 esitetyissä virallista näkemystä edustavissa tulevaisuudenkuvissa esiintyy? Miten näitä näkemyksiä käsitteellistettiin?
- Miten odotushorisontti Venäjän demokratia- ja markkinatalouskehityksestä muuttui ulkoministeriössä ja valtion virallisissa ulkopoliittisissa julkilausumissa tarkasteltavan ajanjakson aikana?
- Miten Venäjän demokratia- ja markkinatalouskehityksen tulkittiin vaikuttavan Suomen Venäjä-suhteisiin virallisissa ulkopoliittisissa materiaaleissa?

---

⁷ Esimerkiksi Marika Poutiainen ja Alekski Rantamaa ovat nostaneet esille Venäjän kehitykseen liittyneistä yleistä uhkakuvista sosiaaliseen ja taloudelliseen järjestelmään liittyvät uhkakuvat, ympäristöuhkat, konventionaalisen sotilaallisen turvallisuuden uhkakuvan sekä pakolaisuuteen ja järjestäytyneeseen rikollisuuteen liitetyt uhkakuvat. Poutiaisen ja Rantamaan graduista tarkemmin Aiempi tutkimus -osiossa.

Tutkimustehtävän kautta on mahdollista täydentää aikalaiskokemuksiin perustuvaa tutkimusta Neuvostoliiton ja Venäjän sisäpoliittiseen kehitykseen liittyvistä tulevaisuudenkuvista Suomen ulkopoliittisten toimijoiden keskuudessa. Tutkielma pyrkii avaamaan myös sitä, millaisen roolin Neuvostoliiton ja Venäjän sisäpoliittinen kehitys sai Suomen tulkinnoissa Neuvostoliiton hajoamisprosessin aiheuttamasta ulkopoliittisesta murroksesta. Keskityn kuitenkin enemmän tulevaisuudenkuvien käsitteelliseen sisältöön ja sen muutokseen, joskin sivuan sitä, miten Venäjän sisäisen kehityksen tulkittiin vaikuttavan Suomen asemaan. Tutkielmani pyrkii lisäämään ymmärrystä siitä, miten kulloisenkin nykyhetken tulkinnat ennakkokäsityksineen vaikuttavat eri toimijoiden näkemyksiin Venäjän tulevaisuudesta Suomen ulkopoliitiikassa. Samalla tutkielman avulla on mahdollista täydentää ymmärrystä siitä, miten näkymät Venäjän sisäisestä kehityksestä saattoivat vaikuttaa Suomen Venäjä-politiikassaan tekemiin valintoihin.

1.2 Aiempi tutkimus

Suomen idänsuhteet ja ulkopoliitiikka Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen on akateemisesti melko laajasti tutkittu aihealue. Neuvostoliiton hajoamisen aiheuttama äkillinen murros myös Suomen ulkopoliitiikassa ja sen Suomessa aikaansaama sisäinen keskustelu ulkopoliittisesta asennoitumisesta on kiinnostanut useita tutkijoita.

Neuvostoliiton hajoamista on suomalaisessa historian tutkimuksessa pidetty usein ulkopoliittisena käännekohtana, joka poisti rajoitukset Suomen länsi-integraatiolta ja siirsi Suomen ulkosuhteiden painopisteen idästä länteen. Neuvostoliiton hajoamisen aiheuttama käännekohtan äkillisyys on tosin myös kyseenalaistettu.⁸ Keskustelu Neuvostoliiton hajoamisen aiheuttamasta kurssinmuutoksesta on usein keskittynyt sen ympärille, edustiko Suomen 1990-luvun Venäjä-politiikka muutosta vai jatkuvuutta suhteessa aikaisempaan idänpoliitiikkaan.

---

⁸ Ovaska, Juho. (2022). *Hiljainen käänne: Suomen ulkopoliitiikan ja ulkopoliittisen päätöksenteon murrokset vuosina 1982–1992*. Turun yliopisto, 39–40. Esimerkiksi Ovaska on esittänyt Suomen ulkopoliittisen käänteen alkaneentosiassiallisesti jo 1980-luvun puolivälissä.

Tarkemmin Suomen ulkopolitiikkaa ja kansainvälisen aseman muuttumista on tarkastellut Juha-Matti Ritvanen väitöskirjassaan ”Mureneva kulmakivi: Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YYA-sopimuksen loppuvaiheet 1989–1992”. Ritvanen on perehtynyt erityisesti Mauno Koiviston politiikkaan ja kannanottoihin sekä Suomen poliittisen johdon näkökulmasta idänsuhteissa tapahtuneeseen muutokseen YYA-sopimuksesta irtautumisen myötä. Ritvasen väitöskirja avaa hyvin Koiviston ajattelua ja Suomen toimintaa Neuvostoliiton hajoamisprosessin aikana ja väitöskirja toimii myös oman tutkielmani taustakirjallisuutena. Ritvanen keskittyy kuitenkin Suomen ja Neuvostoliiton/Venäjän suhteisiin yleisellä tasolla eikä erityisesti demokratian tai markkinatalouskehityksen näkökulmasta. Lisäksi Ritvasen tarkastelu rajoittuu 1990-luvun alkuvuosiin.⁹

Neuvostoliiton hajoaminen ja Euroopan Unionin jäsenyys merkitsivät ajattelutavan muutosta Suomen ulkopolitiikassa. Suomen ja Venäjän suhteiden muutosta EU-jäsenyyden tuomassa kontekstissa 1990- ja 2000-luvuilla ovat tutkineet tarkemmin Helena Rytövuori-Apunen ja Kari Möttölä teoksessa *Russia Forever? Towards Working Pragmatism in Finnish/Russian Relations*.¹⁰ Kari Möttölä toteaa Suomen omaksuneen EU-jäsenyytensä myötä myös kansallisen identiteetin rakentamiseen liittyviä ja instituutioiden normatiivisen vaikutusvallan ja kasvavan merkityksen huomioivia elementtejä säilyttäen kuitenkin samalla YYA-ajan geopolitiikkaa ja materiaalisia tekijöitä painottavan näkemyksen. Tuloksena oli ulkopoliittinen dualismi.¹¹ Möttölään kuvaileman dualismin voi olettaa vaikuttaneen myös Venäjää käsittelevien tulevaisuudenkuvien sisältöön virallisissa lähdeaineistoissa.

Tämä yhdistelmä näkyi Möttölään mukaan esimerkiksi Suomen pyrkimyksissä integroida Venäjä osaksi eurooppalaista turvallisuusarkkitehtuuria institutionaalisin keinoin Euroopan Unionin vaikutusvaltaa hyödyntäen. 1990-luvun jälkipuolella muotoutunut Suomen EU-viitekehyksen mukainen

---

⁹ Ritvanen, Juha-Matti (2021). *Mureneva Kulmakivi: Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YYA-sopimuksen loppuvaiheet 1989–1992*. Turun yliopisto.

¹⁰ Rytövuori-Apunen, Helena (2008). *Russia forever? Towards Working Pragmatism in Finnish/Russian Relations* / edited by Helena Rytövuori-Apunen. Aleksanteri Institute.

¹¹ Möttölä, Kari (2008). *Membership of the European Union as a Normative Turn in Finnish Foreign Policy: the Case of Russia*. Helena Rytövuori-Apusen teoksessa *Russia Forever: Towards Pragmatism in Finnish/Russian Relations*, Aleksanteri-instituutti, Helsinki.

turvallisuuspolitiikka näkyi esimerkiksi 1997 Suomen aloitteesta käynnistetyssä Pohjoinen ulottuvuus-yhteistyöhankkeessa. Samalla Suomi keskittyi Venäjä-politiikassaan Möttölen mukaan käytännön yhteistyöhön eikä pyrkinyt kritisoimaan maan poliittista kehitystä EU-maiden keskivertoa enempää¹²

Saman ulkopoliittisen ajattelutavan muutoksen huomioi väitöskirjassaan myös Matti Pesu, jonka mukaan 1990-luvun alku merkitsi Suomessa ulkopoliittisen ajattelun murroskohtaa. Tuolloin hegemonisessa asemassa ollut pienvaltio-realistinen ajattelutapa korvautui useiden eri ajattelutapoja edustavien koulukuntien keskinäisellä kilpailulla. Toisaalta pienvaltiorealismi ei hävinnyt kokonaan vaan sen rinnalla saivat sijaa muut suuntaukset kuten Euroopan yhdentymistä ja taloudellisen hyödyn merkitystä painottava integrationismi.¹³ Pesun väitöskirja keskittyy erityisesti laajempiin ulkopoliittisiin teorioihin ja presidentti Mauno Koiviston uskomusjärjestelmään mutta se tarjoaa tutkielmalleni hyödyllistä taustatietoa siitä, millaisten ajattelutapojen pohjalta Suomen asemaa tulkittiin.

Pesun mukaan ulkopoliittisen lähestymistavan muutos tarkoitti käytännössä kahdenvälisiin suhteisiin perustuneen idänpolitiikan korvaamista EU:n yhteisellä Venäjä-politiikalla ja neutraliteettitulkinnan kaventamista maksimalistisesta kokonaisvaltaista puolueettomuutta korostaneesta tulkinnasta pelkkään sotilaalliseen liittoutumattomuuteen. Pienvaltiorealismin läsnäolo näkyi kuitenkin Suomen pyrkimyksissä ottaa Venäjän intressit huomioon myös EU-Venäjä-suhteissa ja integroida Venäjä osaksi eurooppalaista turvallisuusarkkitehtuuria.¹⁴ Suomi pyrki edelleen välttämään esimerkiksi sotilaallista liittoutumattomuutta eikä hakenut sotilasliitto Naton jäsenyyttä 1990-luvun aikana.¹⁵

Suomen EU:n viitekehyksen mukaisesta Venäjä-politiikasta on esitetty myös jyrkempiä ja kielteisempiä näkemyksiä. Jukka Tarkka pitää Suomen idänpolitiikan muutosta 1990-luvun ja YYA-ajan välillä pienempänä. Venäjä-

---

¹² Möttölä 2008, 58–59.

¹³ Pesu, Matti (2019). *Introducing Ideational Foreign Policy Analysis*. PunaMusta Oy, Tampereen yliopisto, Tampere. 105, 89–90.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Tarkka 2015, 324, 330

politiikan muutoksen vähäisyys ja jatkuvuus suomettumisen aikaisiin asenteisiin näkyi Tarkan mukaan etenkin turvallisuuspolitiikassa, jossa Suomi pyrki välttämään keskustelua Nato-jäsenyyden ja Euroopan Unionin tarjoamista läntisistä turvatakuista. Suomen turvallisuuspolitiikan eliitti 1990-luvulla edusti Tarkan mukaan yhä puolittaista reaalipolitiikkaa, jossa Venäjän aikomuksista sai esittää kielteisen tilanneanalyysin mutta ei johtopäätöstä lännen kanssa liittoutumisesta näiden aikomusten torjumiseksi¹⁶. Suomen 1990-luvun aikaista Venäjä-suhdetta käsittelevä debatti on Juhana Aunesluoman ja Johanna Rainio-Niemen mukaan tapahtunut poliittisista lähtökohdista akateemisen debatin sijaan.¹⁷ Näin ollen siihen on sisältynyt useita niin tutkijoiden lähtökohdista kuin jälkikäteistarkastelusta juontuvia ongelmia, joiden purkamiseksi aikalaiskokemusten huomioiminen on keskeistä.

Tuomas Forsberg on nostanut konferenssiesitelmässään Poliitiikan päivillä 2024 esille Venäjältä 1990-luvulla esitettyjen näkemysten yhteyden nykypolitiikkaan. Etenkin Venäjän hyökkäyssodan 2022 jälkeen Suomessa on esiintynyt laajaa yhteiskunnallista debattia Venäjään liittyvien näkemysten silloisesta naiiviudesta. Toisaalta jotkin näkemykset ovat esittäneet Suomen toimineen Venäjää liian provosoivalla tavalla demokratia- ja markkinatalousuudistuksia tukieessaan. Forsbergin mukaan Suomessa vallinnut liikaa optimismia tai pessimismia vältellyt kultaisen keskittien politiikka Venäjän tulevaisuuden näkymiä arvioidessa saattoi johtaa epäoptimaalisiin seurauksiin, jossa Suomen kyky vaikuttaa Venäjän kehitykseen väheni.¹⁸ Forsbergin esitelmä on toistaiseksi julkaisematon mutta kirjoittaja on saanut tarkasteltavakseen sen kopion. Oma näkökulmani keskittyy Forsbergia kapeammin vain demokratia- ja markkinatalouskehityksen merkitykseen suomalaisten Venäjä-näkemyksissä mutta tutkielman laajempi ajallinen viitekehys auttaa ymmärtämään myös

¹⁶ Tarkka 2015, 200, 324, 330.

¹⁷ Aunesluoma, Juhana & Rainio-Niemi, Johanna (2016). Neutrality as Identity? Finland's Quest for Security in the Cold War. *Journal of Cold War Studies*, vol.18, no 4, 78

Esimerkkinä tällaisesta poliittisesti motivoituneesta näkökulmasta voidaan mainita Tarkan teoksen lisäksi myös Jukka Seppisen teos *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991: Strategia ja toiminta*. Seppinen esittää teoksessaan esimerkiksi ulkoministeriössä toimineen KGB-myönteisen ”sosiaalidemokraattisen viidennen kolonnan”, joka käsitti esimerkiksi Suomen Neuvostoliiton suurlähettiläs Heikki Talvitien. KGB-myönteisyys näkyi Seppisen mukaan myös esimerkiksi virkanimityksinä silloisen ulkoasiainministeriön hallintokulttuurissa. Toisaalta esimerkiksi ulkoasiainsihteri Olli Mattila tuomittiin 1998 vakoilusta Venäjän hyväksi, joten joissakin tapauksissa Seppisen väitteille voi tulkita löytyneen empiiristä pohjaa.

¹⁸ Forsberg 2024, 1, 17–18.

Forsbergin esitelmässä kuvailtuja lähtökohtia Venäjä-näkemyksen muodostumiselle. Näin voimme ymmärtää sitä, olisiko toisenlainen lähestymistapa Venäjän suhteen ollut ylipäättään mahdollinen.

Suomalaisten Venäjä-kuvaa on käsitelty jonkin verran mediatutkimuksen kautta. Esimerkiksi Sanna Ojanen ja Sanna Valtonen ovat huomioineet suomalaislehtien Venäjä-uutisoinnin 1991 jälkeen rajautuvan uhkien, mahdollisuuksien ja toiseuden tulkintakehyksiin Lotta Lounasmeren teoksessa *Näin naapurissa: Median ja kansalaisten Venäjä-kuvat* (2011).

Uhkapainoitteinen sekä Venäjän vierautta lännestä korostava toiseuden tulkintakehys korostui suomalaislehdissä Ojasen ja Valtosen mukaan etenkin Venäjän demokraatiatilannetta ja suurvalta-asemaa käsiteltäessä.¹⁹ Lisäksi esimerkiksi Viivi Anttila²⁰ ja Amanda Valtanen²¹ ovat perehtyneet opin- näytteissään Helsingin Sanomien ja Suomen Kuvalehden Venäjä-kuvaan. Mediatutkimus ei ole keskittynyt tulevaisuudenkuviin eikä käsittele virallisten ulkopoliittikan toimijoiden näkemyksiä. Hyödynnän mediatutkimusta silti tutkielman kontekstualisoinnissa, sillä sen avulla on mahdollista verrata sitä, erosiko Venäjän tilanteen käsittely virallisissa aineistoissa julkisuudesta tai kansalaismielipiteestä.

Suomessa on julkaistu muutamia Venäjän kehitystä, Neuvostoliiton hajoamista ja Suomen-Venäjä suhteita menneiden tulevaisuuksien näkökulmasta käsitteleviä oppinäytetöitä tai tutkimusartikkeleita.²² Esimerkkinä voidaan mainita Marika Poutiaisen pro- gradu tutkielma *Epävakaata horisontissa: Suomalaisten ulkopoliittikan asiantuntijoiden itänaapuriin liittämät uhka- ja*

---

¹⁹ Ojanen, Sanna & Valtonen, Sanna (2011). *Venäjä, Venäjä ja Venäjä: Muuttuva ja pysyvä naapurikuva*. Lotta Lounasmeren teoksessa *Näin naapurissa: Median ja kansalaisten Venäjä-kuvat*. Vastapaino.

²⁰ Anttila, Viivi (2024). *”Venäjä on mahdollisuus”*: Venäjä-uutisointi Suomen Kuvalehden ja Helsingin Sanomien pääkirjoituksissa 1992–2022. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.

²¹ Valtanen, Amanda (2020). *Demokratian kouluun päässyt itänaapuri: Helsingin Sanomien välittämä kuva Neuvostoliiton ja Venäjän demokratiakehityksestä vuosina 1990–1992*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

²² Esim. Silvan, Kristiina (2018). *Komsomolin menneet tulevaisuudet: Taistelu selviytymisestä Valko-Venäjällä Neuvostoliiton hajotessa*. Teoksessa *Menneet tulevaisuudet: Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja 2018*. (Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja; Vol. 19). Helsingin yliopisto & Turun yliopisto. <http://hdl.handle.net/10138/274541>

tulevaisuuskuvat 1989–1993.²³ Kokonaisuutena Neuvostoliiton hajoamisen yhteydessä Venäjän kehitykseen liittyvien tulevaisuudenkuvien tutkimus on kuitenkin jäänyt vähälle ja se on usein rajoittunut hajoamisen välittömään läheisyyteen 1990-luvun alkuvuosiin. Tarkastelun lähtökohtana on usein toiminut Kööpenhaminan koulukunnan kehittämä turvallistamisen teoria ja aihetta turvallisuuspoliittisesta viitekehyksestä tarkasteleva uhkakuvatutkimus.

Esimerkkinä uhkakuvatutkimukseen ja turvallisuuspoliittiseen viitekehykseen rajoittumisesta voidaan mainita Marika Poutiaisen opinnäyte vuodelta 2014. Marika Poutiainen lähestyy suomalaisten ulkopoliitiikan asiantuntijoiden tulevaisuushorisonttia vuosina 1989–1993 koselleckilaisen temporalisaatio-teorian kautta. Poutiaisen tarkastelun keskiössä on Neuvostoliiton hajoamisen aikaansaama odotushorisontin ja kokemustilan katkos vuosien 1989 ja 1993 välisenä aikana. Poutiainen on esittänyt Venäjään liittyvien odotusten olleen Suomen ulkopoliittisen eliitin parissa uhkakuvakeskeistä ja epävarmuuden värittämää. Lisäksi suomalaisten asiantuntijoiden näkemyksiin vaikuttivat Poutiaisen mukaan suomalaiskansalliseen identiteettiin lukeutuvat käsitykset venäläisistä orientalistisina ”toisina”. Poutiainen liittää Venäjän demokratia- ja markkinatalouskehitystä käsittelevät näkymät osaksi suomalaisen turvallisuus-käsityksen laajenemista perinteisestä sotilaallisesta turvallisuudesta kattamaan sosiaalitaloudelliset uhkakuvat.²⁴

Poutiaisen tutkielma jättää kuitenkin tarkastelun ulkopuolelle viralliset ulkopoliittiset aineistot tai lausunnot sekä keskittyy ainoastaan 1990-luvun alkuvuosiin. Vaikka Poutiaisen tutkielma keskittyykin ulkopoliitiikan asiantuntijoiden julkisesti esittämiin, yksityisiin näkemyksiin, voidaan nähdä myös virallisesta ulkopoliitikasta Suomessa vastaavien henkilöiden kokeneen samanlaisen kokemustilan ja odotushorisontin katkoksen. Poutiaisen lähestymistapa ja tutkimusintressi ovat keskeisiä myös omalle tutkielmalleni ja hyödynnän Poutiaisen tutkielmaa oman tutkielmani taustamateriaalina.

---

²³ Poutiainen, Marika (2014). *Epävakaata horisontissa: Suomalaisten ulkopoliitiikan asiantuntijoiden itänaapuriin liittämät uhka- ja tulevaisuuskuvat 1989–1993*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

²⁴ Poutiainen 2014, 17–18.

Poutiaisen lisäksi Aleksi Rantamaa on tutkinut omassa pro gradu -tutkielmassaan virallisissa aineistoissa kuten turvallisuuspoliittisissa selonteoissa, ulko- ja turvallisuuspoliittisissa puheissa sekä ulkoministeriön arkistomateriaalissa esiintyviä uhkakuvia Venäjältä vuosina 1991–1994 suomalaisen turvallisuuskäsityksen laajentumiseen kautta.²⁵ Poutiaisen tavoin Rantamaa ei kuitenkaan tarkastele uhkakuvia turvallisuuspoliittisen viitekehyksen ulkopuolella. Lisäksi Rantamaan tarkastelusta jää pois pidemmän aikavälin ulkopoliittisten asenteiden muutos, jonka virallinen Suomi koki NL/Venäjän suhteen jo 1980-luvun lopulta alkaen.

Aikaisempi uhkakuvatutkimus ei kuitenkaan ota huomioon Venäjään liitettyjä myönteisiä tulevaisuudenkuvia, mahdollisuuksia tai tulevaisuudenkuvien muotoutumisen taustalla vaikuttavia ideoita tai käsitteitä. Toisin sanoen uhkakuvatutkimus ei kykene huomioimaan koko Venäjän kehitykseen liittyntä odotushorisonttia vaan keskittyy väistämättä turvallisuuspoliittisiin elementteihin ja uhkaperspektiiviin, huolimatta siitä, että se tarkastelee turvallisuuskäsityksen laajenemista. Yksityishenkilöiksi laskettavien asiantuntijoiden odotushorisontin tarkastelu jättää puolestaan paitsioon tulevaisuudennäkymien merkityksen ja niistä tehdyt tulkinnat Suomen virallisessa ulkopoliitikassa. Tutkielmani pyrkii vastaamaan tähän toistaiseksi paitsioon jääneeseen kysymykseen siitä, millainen odotushorisontti Venäjän kehityksen suhteen Suomen virallisessa ulkopoliitikassa vallitsi ja miten sen tulkittiin vaikuttavan Suomen asemaan.

Tulevaisuudenkuvien lähestyminen aineistolähtöisesti keskeisten käsitteiden avulla mahdollistaa niin uhkien kuin myönteistenkin piirteiden tarkastelun tiettyyn aiheeseen liittyvien tulevaisuudenkuvien osalta. Tulevaisuudenkuvien rajaaminen uhkaperspektiivin sijaan esimerkiksi demokratian käsitteen ympärille huomioi kokonaisvaltaisemmin kaikki venäläisen demokratian kehitykseen liittyvät tulevaisuudenkuvat ilman implisiittistä turvallisuus-olettamaa. Tutkielma tuo samalla Suomen nykypoliittiseen debattiin Venäjän

---

²⁵ Rantamaa, Aleksi (2020). *Venäjä Suomen uhkakuvapoliitikassa 1991–1994. Analyysi poliittisten päättäjien luomista uhkakuvista laajentuneen turvallisuuskäsityksen näkökulmasta*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
<https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/6b98a711-9962-431d-99f8-9f64c1f50d39/content>

uudistuskehityksen 1990-luvun aikaisista mahdollisuuksista mukaan uuden, ajallisen ulottuvuuden ottamalla huomioon Venäjän kehitystä analysoineiden aikaisten senhetkisen kokemustilan puitteet.

Koko 1990-luvun ajanjakson käsittävää tutkimusta Venäjää koskevista tulevaisuudennäkymistä ei ole toistaiseksi Suomessa tehty. Tarkastelun rajaaminen vain 1990-luvun alkuvuosiin jättää kuitenkin huomiotta koko 1990-luvun läpi jatkuneen murroksen niin Suomen ulkopoliittisessa kehityksessä kuin suhteessa Venäjänkin kehitykseen. Tulevaisuudenkuvat Venäjän kehityksestä ovat saattaneet erota 1990-luvun lopulla huomattavasti vuosikymmenen alussa esiintyneistä tulevaisuudenkuvista. Tutkielmani pyrkii nyt täydentämään Venäjää koskevien tulevaisuudennäkymien tarkastelua pidemmälle aikavälille.

Kansainvälisessä tutkimuksessa Venäjään liittyviä tulevaisuudenkuvia on lähestytty historian tutkimuksen sijaan useimmiten tulevaisuudentutkimuksen lähtökohdista. Suurin osa olemassa olevista tutkimuksista on seurannut tulevaisuudentutkimukselle ominaista pyrkimystä tuottaa mahdollisimman realistisia, yhteiskunnallisesti tarkkoja ja merkityksellisiä tulevaisuudenkuvia.²⁶ Koskellekin vaihtoehtoisia tulevaisuuksia tarkastelevan temporalisaatioteorian kautta Neuvostoliiton hajoamista on lähestytty Suomen ulkopuolella hyvin vähän huolimatta Neuvostoliiton hajoamista käsittelevästä, teoreettisesti muutoin kattavasta kirjallisuudesta.

1.3 Tutkielman lähdeaineisto ja rajaus

Käytän tutkielman lähdeaineistona ulkoministeriön aineistoja, Valtioneuvoston eduskunnalle antamia puolustus- ja turvallisuuspoliittisia selontekoja vuosilta 1995 ja 1997, hallituksen ulkopoliittisia selontekoja vuosilta 1990, 1991 ja 1992 sekä valtioneuvoston tulevaisuusselontekoja vuosilta 1993 ja 1996. Lisäksi huomioon näitä selontekoja koskevat eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan ja tulevaisuusvaliokunnan mietinnöt.

---

²⁶ Esim. Bacon, Edwin (2004). Writing Russia's Future: Paradigms, Drivers and Scenarios. *Europe-Asia Studies*, 64 (7), 1165–1189. <https://doi.org/10.1080/09668136.2012.698046>

Turvallisuus- ja puolustuspoliittiset selonteot puolestaan ovat vuodesta 1995 eteenpäin julkaistuja kattavia arvioita ulko- ja turvallisuuspoliittisesta tilanteesta Suomen lähiympäristössä. Selonteot ovat nykyisin saatavilla myös digitoituna. Valeriia Vasara on esittänyt turvallisuus- ja puolustuspoliittisilla selonteolla olevan vahva viestinnällinen merkitys etenkin uhkakuvien ja niihin varautumisen välittämisessä tavallisille kansalaisille ja ne merkitsevät poliittisen kommunikaation näkökulmasta siirtymää suljetummasta päätöksenteosta kohti avoimempaa. Puolustus- ja turvallisuuspoliittisiin selontekoihin liittyy vahva kommunikatiivinen merkitys, sillä niiden kautta voidaan katsoa viestitettävän Suomen virallisia tulevaisuudennäkymiä Venäjältä tavallisille kansalaisille.²⁷

Tutkielman lähdeaineistona toimivat myös valtioneuvoston tulevaisuutta koskevat selonteot sekä näitä selontekoja koskevat, vuonna 1993 toimintansa aloittaneen tulevaisuusvaliokunnan mietinnöt. Lähdeaineistona käytän seuraavia tulevaisuusvaliokunnan mietintöä TuVM 1/1994 -VNS 3/1993 ja selontekoja VNS 3/1993 ja VNS 6/1996. Valtioneuvoston kanslian ja asiantuntijoiden yhteistyönä laaditut tulevaisuusselonteot antavat osviittaa siitä, minkälaisia vaihtoehtoja Venäjän kehitykselle suhteessa Suomen ja Euroopan asemaan nähtiin vuosina 1993 ja 1996 ja niihin sisältyi Suomen virallisia tavoitteita Venäjän suhteen. Lisäksi tulevaisuusselonteot antavat kuvan Suomen tavoista reagoida 1990-luvun aikaisiin muutoksiin. Valiokuntamietinnöt puolestaan näyttävät, miten selonteot otettiin eduskunnassa vastaan ja sisältyikö niihin selonteoista poikkeavia näkemyksiä Venäjän kehityksestä. Myös valiokuntamietinnöissä asiantuntijakuulemisilla oli suuri merkitys. Selonteot ja valiokuntamietinnöt piirtävät kuvan siitä, millaiset Venäjän kehitystä koskevat näkymät ja reagointipyrkimykset saivat jalansijaa virallisessa politiikassa.

Selontekoja on lähestytty aikaisemmin enimmäkseen uhkakuvatutkimuksen kautta mutta niistä on mahdollista löytää tiivistetyssä muodossa kaikki Suomen tärkeimmät julkilausutut ulkopoliittiset linjaukset, myös turvallisuus-

---

²⁷ Vasara, Valeriia. (2021). ”Pahin uhkamme on kasvava epävarmuus”: Suomen, Ruotsin ja Viron uhkakuvat 1990-luvulla: vertaileva tutkimus turvallisuuden rakentamisesta. Pro- gradu tutkielma. Helsingin yliopisto, 23.

politiikkaan liittymättömät. Selontekoja edeltäviltä vuosilta löytyy myös hallituksen ulkopoliittikkaa käsitteleviä selontekoja, joissa määritellään Suomen ulkopoliittiset linjat. Turvallisuus- ja puolustuspoliittisia selontekoja on kuitenkin pidetty jokseenkin mitäänsanomattomina linjapapereina suomalaisessa politiikassa vallinneen diskursiivisen pidättyväisyyden ja maltillisuuden vuoksi. Maltillisuus ja pidättyvyysongelman on nähty vaivaavan myös muita virallisia ulkopoliittikkaa määritelleitä esityksiä kuten ministereiden ja tasavallan presidentin puheita.²⁸

Mahdollisen pidättyväisyysongelman vuoksi otan huomioon myös selonteosta esitetyt ulkoasiain- ja tulevaisuusvaliokunnan mietinnöt, joissa sivutaan kriittisesti selonteissa käsiteltyjä aihealueita. Mietinnöt edustavat valiokuntien kantaa selonteossa esitettyihin näkemyksiin Venäjän kehityksestä. Mietintöihin sisältyy myös yksittäisten valiokunnan jäsenten eriäviä mielipiteitä. Näin ollen ne antavat paremman kuvan myös Venäjän tulevaisuuden kehitykseen liittyneistä odotuksista virallisen politiikan parissa kuin pelkät selonteot vaikka niitä hallitsisivatkin diskursiivisen itesesensuurin reunaehdot. Pyrin asettamaan selonteot ulkoministeriön aineistossa Venäjältä esitettyjen tulevaisuudenkuvien kontekstiin ja arvioimaan niitä ulkoministeriön Venäjä-kuvaa vasten. Yhdessä aineistojen pohjalta on mahdollista arvioida, missä määrin selonteot edustivat ulkopoliittikan päättäjien näkemyksiä ja perustuivatko ne ulkoministeriön välittämään tilannekuvaan Venäjän suunnasta.

Ulkoministeriön aineistot, tässä tapauksessa Moskovan suurlähetystön raportit ja sähkeet sekä Venäjän presidentti Boris Jeltsinin ja neuvostojohtaja Mihail Gorbatšovin Suomen vierailuiden tausta-aineistot vuosilta 1992 ja 1989, puolestaan antavat kuvan siitä, millaisena Venäjän tulevaisuus on näyttäytynyt läheltä virallista Suomea edustavan ulkoministeriön silmissä. Neuvostoliittoa ja Venäjää koskeneiden raporttien voidaan olettaa lähes varmasti herättäneen kiinnostusta myös Suomen ulkopoliittisen johdon parissa ja aikaisemman tutkimuksen perusteella niitä siteerattiin myös päättäjien puheissa²⁹.

---

²⁸ Poutiainen 2014, 17–18.

²⁹ Rantamaa 2020, 25.

Moskovan suurlähetystön aineistot sijaitsevat ulkoministeriön arkistossa Helsingin Katajanokalla ja ovat vuoteen 2000 asti julkisia. Keskityn aineiston tarkastelussa erityisesti sellaiseen materiaaliin, jossa käsitellään Venäjän/NL:n tulevaisuuteen kohdistuvia merkityksiä. Sellaiset lähdemateriaaliin sisältyvät aineistot, joissa käsitellään vain välitöntä lähitulevaisuutta ilman minkäänlaista pitkän aikavälin vaikutusten arviointia, jätän tarkastelun ulkopuolelle. Tarkastelun ulkopuolelle olen rajannut myös sellaiset suurlähetystön materiaalit, jotka perustuvat yksinomaan asiantuntijoiden tai muiden kuin ulkoministeriön tekemien tulevaisuudenkuvien referointiin ilman suurlähetystön omaa kommentaaria.

Lisäksi käytän lähdeaineistoina neuvostojohtaja Mihail Gorbatšovin ja Venäjän presidentti Boris Jeltsinin Suomen vierailuja varten laadittuja tausta-aineistoja, Taustakatsausten kautta pystyn paremmin arvioimaan sitä, millaiset näkemykset Neuvostoliiton/Venäjän kehityksestä saivat jalansijaa Suomen Venäjä-suhteita käsitellessä, sillä taustakatsaukset hyväksyttiin aikoinaan virallisesti vierailua pohjustaviksi materiaaleiksi. Moskovan suurlähetystön henkilökunta oli vastuussa myös useimmista Gorbatšovin ja Jeltsinin vierailun tueksi laadituista katsauksista.³⁰ On mahdotonta arvioida, kuinka paljon ulkoministeriön aineistoilla on lopulta ollut vaikutusta ulkopoliittiseen päätöksentekoon tai päätöksentekijöiden tilannekuvaan. Ne ovat silti merkittävä lisä linjaltaan varovaisempiin selontekoihin ja käsittelevät Venäjän sisäiseen kehitykseen liittyviä odotuksia niitä analyttisemmin ja syväluotaavammin.

Tutkielman ulkopuolelle olen rajannut tarkoituksella esimerkiksi kansanedustajien tai ministerien lausunnot, sillä lausuntoihin liittyy väistämättä puoluepolitiikkaa. Tässä tutkielmassa tarkoitukseni ei ole tutkia Venäjän tulevaisuudesta käytyä parlamenttikeskustelua tai puolueiden linjauksia. Toisaalta tiedostan puoluepolitiikkaa voivan sisältyä myös valiokunta-

---

³⁰ Toimittaja Aarno Laitinen on väittänyt Moskovan suurlähetystössä 1991–1998 työskennelleen diplomaatti Olli Mattilan pyytäneen apua raportin laatimiseen KGB-päällikkö Viktor Vladimirovilta syksyllä 1991. Täten raporttia ei voisi pitää Mattilan omana näkemyksenä. Ulkoministeriön tutkija Sami Heino ei asiasta kysyttäessä pitänyt väitettä uskottavana ja lähdekritiikin valossa Laitisen väitteeseen on syytä suhtautua skeptisesti. Tarkemmin ks. Laitinen, Aarno (2009). Vakoilua ja raiskauksia. *Iltalehti*, 5.9.2009. <https://www.iltalehti.fi/kolumnistit/a/2009090510182778>

mietintöihin tai valtioneuvoston selontekoihin. Selontekoja ja valiokuntamietintöjä voidaan kuitenkin pitää virallisesti hyväksytyinä näkemyksinä toisin kuin yksittäisten kansanedustajien puheenvuoroja. Olen jättänyt tarkastelun ulkopuolelle myös tasavallan presidenttien lausunnot, sillä etenkin Mauno Koiviston Venäjä-näkemyksiä ja ulkopoliittista ajattelua on tutkittu entuudestaan melko paljon.³¹ Hyödynnän kuitenkin presidenttien Venäjä-lausuntoja käsittelevää kirjallisuutta soveltuviin kohtiin arvioidakseni sitä, erosivatko omassa aineistossani esiintyneet tulkinnat Venäjän kehityksestä Suomen poliittisen johdon näkemyksistä.

Muistelmia en ole hyödyntänyt tutkielman analysoitavana lähdemateriaalina sillä jälkikäteen kirjoitettuihin muistelmiin sekoittuu väistämättä myös analysoitavan ajanjakson jälkeistä tietoa. Siten muistelmien ei voi katsoa edustavan suomalaisten diplomaattien kokemustilaa Venäjän kehityksestä 1989–1999. Hyödynnän kuitenkin Suomen-Venäjän suurlähettiläänä Moskovassa vuosina 1993–1996 palvelleen Arto Mansalan muistelmateosta ”Kohti kaaoksen pitkää yötä: kolme kautta Moskovassa” (2015) joidenkin raporteissa esitettyjen näkemysten kontekstualisoinnissa. Mansalan muistelmien avulla on mahdollista saada parempi yleiskuva siitä, mitkä tekijät vaikuttivat tuolloin ulkoasiainministeriössä keskeisissä viroissa toimineiden henkilöiden näkemyksiin Venäjän kehityksestä. Varsinaisen analyysin kohteeksi muistelmat eivät jälkiviisauden vuoksi sovellu.³²

Tutkielman aikarajauksena toimii vuosien 1989–1999 välinen aika.

Aikarajauksen kautta on mahdollista ymmärtää sekä Neuvostoliittoon että Venäjään liittyneiden tulevaisuudenodotusten muutosta. Vuonna 1989 Neuvostoliitto oli vielä pitkälti voimissaan, joskin uudistusmyönteisellä polulla. Maalis-toukokuussa 1989 järjestettiin Neuvostoliiton historian ensimmäisinä demokraattisina vaaleina pidetyt vaalit, joissa valittiin virallisesti ylimmän

---

³¹ Esim. Juha-Matti Ritvanen (2021) ja Matti Pesu (2018) ovat tarkastelleet väitöskirjoissaan Koiviston ulkopoliittisia näkemyksiä melko kattavasti kansainvälisen politiikan tai klassisen historian tutkimuksen lähtökohdista.

³² Mansala, Arto (2015). Kohti Kaaoksen pitkää yötä: kolme kautta Moskovassa. WSOY, Helsinki. Arto Mansalan lisäksi myös Suomen-Neuvostoliiton suurlähettiläänä toiminut Heikki Talvitie sekä poliittisen osaston päällikkönä 1988-1992 toiminut Jaakko Blomberg ovat julkaisseet muistelmateokset ajoistaan ulkoministeriön palveluksessa. Talvitien ja Blombergin muistelmien merkitys suhteessa aineistoon jäi tarkastelun perusteella kuitenkin vähäiseksi, joten niitä ei ole sisällytetty tutkielman taustakirjallisuuteen.

vallankäyttäjän asemassa oleva Neuvostoliiton kansankongressi.³³ Marika Poutiaisen mukaan tuolloin maahan liittynyt odotushorisontti alkoi kokea merkittäviä muutoksia, jotka kulminoituivat Neuvostoliiton romahtamiseen vuoden 1991 aikana ja sitä 1990-luvulla Venäjällä seuranneeseen epävarmuuden aikaan.³⁴ Venäjän tulevaisuudennäkymien muutosta on mahdollista ymmärtää vain vertailemalla aikaa ennen Neuvostoliiton hajoamisen aiheuttamaa murroskohtaa ja sen jälkeen.

Aikarajauksen päättäminen vuoteen 1999 puolestaan perustuu Jeltsinin ajan päättymiseen vuodenvaihteessa 1999–2000 ja presidentti Vladimir Putinin ajan alkuun, mitä on sittemmin pidetty läntisissä tutkimuksissa Venäjän uuden autoritaarisen käänteän alkupisteenä.³⁵ Venäjän autoritaarinen käänne synkensi näkymiä Venäjän sisäisestä kehityksestä ulkoasiainministeriössä jo vuoden 2000 aikana, joten 2000-luvun rajaaminen tarkastelun ulkopuolelle on luontevaa.³⁶

1.4 Teoreettinen viitekehys ja metodi

Yhdistän tutkielmassani käsitehistoriallista lähestymistapaa, Reinhart Koselleckin temporalisaatioteoriaa sekä historiantutkimuksen menetelmiä. Käsitehistorian kautta lähestyn sitä, minkälaisia merkityksiä demokratia ja markkinatalous saivat Venäjän kehitystä tarkastelleissa ulkopoliittisissa tulevaisuudenkuvin ja muuttuivatko nämä merkitykset vuosien 1989 ja 1999 välillä. Marika Poutiaisen tavoin hyödynnän temporalisaatioteoriaa eräänlaisena löyhänä teoreettisena viitekehystenä, jonka kautta pyrin ymmärtämään Neuvostoliiton hajoamisen ja Venäjän demokratia- ja markkinataloussiirtymän aiheuttamaa murroskohtaa suomalaisten ulkopoliittikan toimijoiden aikalaiskokemuksessa. Historiantutkimuksen menetelmiä sovellan näiden merkityksien löytämiseksi lähdeaineistosta sekä asettamiseksi omaan historialliseen kontekstiinsa.

---

³³ Valtanen, 2020, 2

³⁴ Poutiainen, 2014, 11–13.

³⁵ Zimmerman, William. (2016). *Ruling Russia: authoritarianism from the revolution to Putin* (REV-Revised). Princeton University Press, 2–3.

³⁶ Aittokoski, Heikki (2025). Raportteja Moskovasta. *Helsingin Sanomat*. 15.4.2025.

Tutkielmani jatkaa suomalaisessa historiantutkimuksessa 2010-luvulla yleistynyttä trendiä menneiden tulevaisuuksien tutkimuksesta, jossa pyritään historiallista lähdekritiikkiä ja tulevaisuudentutkimusta yhdistämällä selvittämään, minkälaisia historiallisia merkityksiä vaihtoehtoisille tulevaisuuksille on annettu vallinneissa nykytilanteissa. Menneiden tulevaisuuksien tutkimus pyrkii Koselleckin temporalisaatioteoriaa hyödyntäen paljastamaan vaihtoehtoisia tulevaisuuksia ja purkamaan jälkikäteis-tarkasteluun sisältyvää jälkiviisautta ja tutkimusperinnettä voidaan pitää käytännössä pyrkimyksenä soveltaa Koselleckin temporalisaatioteoriaa historiantutkimuksen tavoitteisiin.³⁷

1.4.1 Tutkielman lähestymistapa ja analyttiset käsitteet

Tutkielmani lähestymistapa on käsitehistoriallinen. Jani Marjanen ja Pauli Ihalainen esittävät käsitehistoriassa olevan keskeistä pyrkimys ymmärtää menneisyyden toimijoiden tapaa tulkita omaa todellisuuttaan. Käytetty kieli, käsitteet ja keskustelun muodot ovat luoneet raamit sille, miten jostakin asiasta ajatellaan ja puhutaan sekä miten sen suhteen toimitaan. Käsitehistoria on Marjasen ja Ihalaisen mukaan kiinnostunut käsitteiden käytön ja sen aikaansaamasta ajattelun ja toiminnan muutoksesta.³⁸

Käsitehistorialle lähestymistapana on olennaista historiantutkimuksen menetelmille tyypillinen kontekstualisointi. Käsitehistorian eri koulukuntia on esitetty yhdistävän käsitteiden tutkiminen oman aikansa argumentointikontekstissa eikä aina merkitykseltään samanlaisena yksikkönä. Käsitehistoria tarkastelee siis tiettyä käsitettä sen laajemmassa käyttökentässä, tilannesidonnaisessa kontekstissa, jossa sitä käyttää tietty puhuja.³⁹

---

³⁷ Suomessa menneiden tulevaisuuksien tutkimusperinnettä on käsitelty tarkemmin esimerkiksi vuoden 2018 poliittisen historian vuosikirjassa 2018, joka koostuu kahdeksasta temporalisaatioteorian näkökulmaa hyödyntävästä artikkelista. Hakoniemi, E., & Kärylä, K., & Silvan, K., & Taavetti, R. (2018). Menneet tulevaisuudet: *Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja 2018*. (Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja; Vol. 19). Helsingin yliopisto & Turun yliopisto. <http://hdl.handle.net/10138/274541>. Historiantutkimuksen tavoitteista ja teleologisuuden purkamisesta ks. Kalela 2002, 112–113.

³⁸ Marjanen, Jani., & Ihalainen, Pauli. (2022). *Käsitehistoria tutkimusasetteena*. Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/74823c57-4856-4ea9-8d21-496069539f69/content>

³⁹ Tiikkainen Päivi (2006). Konteksti käsitehistoriassa. R. Koselleckin ja Q. Skinnerin kontekstinäkemyksen vertailu. Pro- gradu tutkielma. Tampereen yliopisto., 7.

Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että käsitehistoria keskittyy tutkimaan tietyn käsitteen käyttöä vain sen ilmenemiskontekstissa eikä oletta käsitteeseen liittyvän eri aikakausien erilaisen kontekstin ylittäviä merkityksiä. Esimerkiksi demokratian tai markkinatalouden käsitettä käyttäessä olennaista on se, miten käsitteitä on käytetty ja millaisia merkityksiä siihen on liitetty juuri tutkittavan ajanjakson aikana, ei se soveltuuko näiden käsitteiden käyttö osaksi jonkinlaista valmista mallia.

Koselleck on huomauttanut, ettei käsitehistorian soveltamista voida rajoittaa vain yhden ilmauksen esiintymiseen tekstissä vaan käsitehistoriallisessa tarkastelussa on huomioitava aineistosta myös käsitteen muodostavat, siihen merkityksiltään sisältyvät sanat. Lisäksi käsitehistoriaan sisältyy Koselleckin mukaan myös tarve huomioida käsitteen ulkopuolinen intellektuaalinen ja materiaallinen historia.⁴⁰ Oman tutkimukseni kontekstissa tämä tarkoittaa sitä, ettei aineistoani voi rajata vain sellaiseen materiaaliin, jossa esiintyvät suoraan käsitteet demokratia tai markkinatalous vaan myös näihin käsitteisiin merkityksiltään liittyvät sanat kuten vaalit, parlamentti, kansanvalta, oikeusvaltio, talousuudistukset ym. voivat antaa osviittaa näihin käsitteisiin kytkeytyvistä tulevaisuudenkuvista. Olennaista tutkielmani lähdeaineistoksi valikoitumisen kannalta on tulevaisuuteen liittyvien merkitysten ja joko demokratiaan tai markkinatalouteen merkityksiltään sisältyväksi ymmärrettävien sanojen esiintyminen materiaalissa.

Tutkielman aihepiirin tutkimuksessa käsitehistoria on hyödyllinen lähestymistapa tulevaisuudenkuvissa esiintyvien demokratian ja markkinatalouden käsitteen ymmärtämisessä tapahtuvan muutoksen tarkasteluun. Käyttämäni käsitehistoriallinen lähestymistapa on lähellä Koselleckin itsensä edustamaa saksalaista Begriffsgeschichte-käsitehistoriaa, jossa on olennaista tiettyjen yksittäisten käsitteiden käytön ajallisen muutoksen tarkastelu. Käsitteen käytön ajalliseen muutokseen ja merkitysten vaihteluun kiinnittämänsä huomion vuoksi käsitehistoria antaa keinot ymmärtää sitä, mitä merkityksiä venäläiseen demokratiaan ja markkinatalouteen liitettiin ja miten temporaalisuus näkyi näissä merkityksissä esimerkiksi aikalaisten tulevaa tai mennyttä aikaa

---

⁴⁰ Koselleck, Reinhart. (1985). *Futures Past: On the Semantics of historical time*. MIT Press. 85–86.

koskevinä ilmauksina. Käsitehistoria mahdollistaa senhetkisten nykytilaa ja silloista tulevaisuutta koskevien tulkintojen erottelemisen aineistosta suhteessa tutkimuskysymyksiini, sillä temporaaliset merkitykset ilmenevät aina suhteessa tiettyyn käsitteeseen kuten demokratiaan ja markkinatalouteen.

Tutkielmassa käytän yleisellä tasolla demokratian ja markkinatalouden käsitteitä. En pyri tarkastelemaan näiden käsitteiden ilmenemistä aineistossa minkään erityisen määritelmän kautta, sillä olennaista tutkielmassani on juuri demokratian ja markkinatalouden käsitteisiin kytkeytyvien merkitysten muutos Suomen ulkopoliittisissa tulevaisuudenkuvin. Tiukan määritelmän seuraaminen toisi tutkielmaan riskin anakronismista ja lisäksi väärintulkinnan riskiä, sillä aikalaiset ovat voineet ymmärtää käsitteisiin sisältyvän erilaisia merkityksiä kuin tutkija. Lisäksi demokratia ja markkinatalous ovat kiisteltyjä käsitteitä, joista ei ole olemassa yhtä määritelmää.⁴¹

Hyödynnän tutkimuksessani löyhänä teoreettisena viitekehyksenä myös Koselleckin temporalisaatioteoriaa. Temporalisaatioteoriassa keskeistä on ajatus kahdesta, toisistaan erillisestä aikakäsityksestä, historiallisesta ja luonnollisesta ajasta. Historiallisella ajalla Koselleck tarkoittaa aikakäsitystä, joka muodostuu eri toimijoiden tulkinnoista omasta ajastaan sekä tulevaisuutta koskevista odotuksista eli toimijoiden nykyhetken kokemuksista ja odotuksista. Odotukset ja kokemukset muodostavat kaksi historiallisen ajan tasoa, joiden kautta historiallista aikaa voidaan jäsentää ja käsitteellistää. Historiallisessa ajassa on Koselleckin mukaan kyse ennen kaikkea toimijoiden pyrkimyksistä tulkita ja jäsentellä luonnollista aikaa.⁴² Historiantutkimuksen kannalta keskeistä historiallisen ajan ymmärtämiselle on analyysin keskittäminen aikalaistekstiin, aikalaisten kokemusten ja odotusten ympärille.⁴³

---

⁴¹ Demokratian käsitteen osalta voi lyhyesti mainita Oxford Companion to Politics of the Worldin määritelmässä esiintyvät kolme demokratian perusmallia, suora demokratia, yksinpuoluedemokratia ja edustuksellinen demokratia. Neuvostoliitossa vallinnutta NKP:n valtajärjestelmää voi pitää Marxisin mukaisen demokratian tavoitteita korostavan yksinpuoluedemokratian mukaisena, Venäjä taas pyrki vuoden 1991 jälkeen ainakin esittämään itsensä edustuksellisenä demokratiana. Aiheesta tarkemmin ks. Valtanen 2020, 5.

⁴² Hakoniemi, E., & Kärylä, K., & Silvan, K., & Taavetti, R. (2018). Menneet tulevaisuudet: Ajankohta: *Poliittisen historian vuosikirja 2018*. (Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja; Vol. 19). Helsingin yliopisto & Turun yliopisto. <http://hdl.handle.net/10138/274541>

⁴³ Hakoniemi, E., & Kärylä, K., & Silvan, K., & Taavetti, R., 2018.

Koselleckin temporalisaatioteoriassa on korostunut historiallisen muutoksen analyysi. Hyödyllinen käsite tutkielman aihepiirin kannalta historiallisen muutoksen tarkasteluun on kiihtymisen käsite. Kiihtymisellä tarkoitetaan rajua historiallista muutosta, jolloin aikalaiset Koselleckin mukaan luokittelevat senhetkiset tapahtumat historiallisesti ”käänteentekeviksi”. Kiihtymiseen liittyy myös aikaisten kokemus aikakauden vaihtumisesta. Samalla olemassa olevat käsitteet muuttuvat kiistanalaisiksi ja saavat uusia merkityksiä. Kiihtymistilanteessa odotukset tulevaisuudesta ja kokemukset menneestä sekä nykytilasta eroavat toisistaan enenevässä määrin ja kokemustilan ja odotushorisonetin välinen epäsymmetria kasvaa. Kokemustilan ja odotushorisonetin epäsymmetrian vuoksi aikakauden vaihtumiseen liittyy vaikeus ennakoita tulevaisuutta silloisen nykytilanteen pohjalta.⁴⁴ Neuvostoliiton hajoaminen näyttäytyi aikaisten näkökulmasta tällaisena historiallisena käännekohtana, joka käynnisti niin Suomessa kuin Venäjällä kokemuksen uuden aikakauden elämisestä⁴⁵. Konkreettisesti murroskohta näkyi myös esimerkiksi sosialismin ja kommunismin käsitteisiin liittyneiden merkitysten muutoksina suomalaisessa parlamenttikeskustelussa.⁴⁶

Temporalisaatioteoriaa voidaan pitää historian tutkimuksessa hyödyllisenä etenkin Neuvostoliiton hajoamisen kaltaisten suurten murroskohtien yhteydessä. Jorma Kalelan mukaan historian tutkimuksessa ”jälkiviisauteen” perustuvia teleologisia ajatusmalleja ei yleisesti ottaen pidetä hyväksyttävänä.⁴⁷ Jälkikäteistarkastelussa unohtuu helposti se, miten eri toimijat toimivat oman nykyhetkensä senhetkisen tiedon pohjalta sekä jää huomiotta erilaiset mahdollisuuksien ikkunat ja vaihtoehtoiset tulevaisuudennäkymät, jotka vain tietyn ajanjakson aikana eläneet toimijat ovat kokeneet⁴⁸. Tällöin vaarana on determinismi, jossa tosiasiallisesti tapahtunut näyttäytyy jälkikäteen väistämättömänä, tarkoituksenmukaisena tapahtumana. Aikaisten

---

⁴⁴ Pennington, William (2020). Koselleck and history; Experience, Expectation and the Acceleration of Modernity. *Pykewater Library*, 9. syyskuuta 2020. <https://pykewater.com/catlina-conspiracy/2020/9/9/koselleck-and-history-experience-expectation-and-the-acceleration-of-modernity> (luettu 5.5.2025).

⁴⁵ Poutiainen 2014, 12.

⁴⁶ Hatavara, Mari, Kurunmäki, Jussi, Andrushchenko, Mykola (2022). Telling and retelling a historical event: the collapse of the Soviet Union in Finnish parliamentary talk” *Scandinavian Journal of History*, Vol. 47, No. 1, 106–127.

⁴⁷ Kalela, Jorma (2002). Historiantutkimus ja historia. *Gaudeamus*, 112–115.

⁴⁸ Poutiainen 2014, 2–3.

vaihtoehtoisten tulevaisuudennäkymien huomiointi on hyödyllistä, jotta aikalaisten ajatusprosessit ja mahdolliset kehityskulut pystytään huomioimaan ja historiakuvausten teleologisuus puolestaan välttämään.⁴⁹ Koselleckin temporalisaatioteorian käsitys aikalaisten odotusten ja kokemusten kautta rakentuvasta tulkintakehyksestä suhteessa ajallisiin muutosprosesseihin on näin ollen tutkielmani kannalta hedelmällinen, sillä se tuo parhaiten esille aikalaiskokemusten ilmenemisen.

Melvin Richter on tiivistänyt käsitehistoriallisen lähestymistavan ja temporalisaatioteorian suhteen toteamalla käsitteillä olevan keskeinen merkityksen kannalta, miten ajalliset muutosprosessit rakennetaan suhteessa menneisyyteen ja tulevaisuuteen. Aikalaisten menneisyyden ja tulevaisuuden tilaa koskevia arvioita on mahdollista ymmärtää vain käsitteiden käytön kautta. Käsitteet eivät Richterin mukaan vain heijasta vaan myös vaikuttavat poliittiseen ja sosiaaliseen muutokseen luomalla sekä horisontin tulevaisuudesta että menneisyyden, jonka vastakohtana muutosprosessi näyttäytyy. Historiallinen aika siis luodaan viime kädessä käsitteiden käytöllä. Käsitteiden käytön tunnistamiseen taas käsitehistoriallinen lähestymistapa on Richterin mukaan tarpeellinen.⁵⁰

Tutkielmassani sovellan analyttisinä käsitteinä tulevaisuudenkuvan, odotushorisontin ja kokemustilan käsitteitä. Tulevaisuudenkuvasta käytän tutkielmassa tulevaisuudentutkimuksen määritelmää tulevaisuudentilaa koskevana ajatusrakenteena, joka koostuu kulloisesta nykyhetkestä sekä menneisyyttä koskevasta tiedosta ja joita voidaan arvottaa toimijan tulkinnan mukaan hyväksi ja huonoiksi tai ehdollisiksi ja väistämättömiksi.⁵¹ Oman tutkimukseni kontekstissa tarkoitan tulevaisuudenkuvalla aineistossa esiintyvää Venäjän demokratiaa tai markkinataloutta koskevaa retoriikkaa, johon sisältyy jonkinlainen ajatusrakennelma pidemmän aikavälin tulevaisuudesta. Tulevaisuudenkuva voisi olla esimerkiksi epämääräisesti ilmaistu huoli Venäjän

---

⁴⁹ Kalela 2002, 112–114.

⁵⁰ Richter, Melvin. (1986). Conceptual History (Begriffsgeschichte) and Political Theory. *Political Theory*, 14 (4), 604–637. <https://www.jstor.org/stable/191282>.

⁵¹ Wilska, Juho (2018). Lotta Svärdin Pikkulotta-lehti ja tulevaisuuskuva vuosina 1938–1941. Poliittisen historian vuosikirja 2018. (Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja; Vol. 19). Helsingin yliopisto & Turun yliopisto. <http://hdl.handle.net/10138/274541>

demokratian romahtamisesta tulevaisuudessa tai näkemys vaalituloksen myönteisistä seurauksista Venäjälle.

Kokemustilan (space of experience) käsite puolestaan juontuu Reinhart Koselleckin temporalisaatioteoriasta. Koselleck tarkoittaa kokemustilalla ihmisen kaikkea nykyisyyttä koskevaa tietoa sekä kykyä hyödyntää tätä tietoa. Kokemustilaan sisältyy myös menneisyyttä koskeva tieto sekä tiedostamaton tieto. Kokemustila on löydettävissä aineistoista esimerkiksi senhetkisen tilanteen kuvauksina tai tulkintoina suhteessa johonkin demokratiaan tai markkinatalouteen liittyvään elementtiin. Kokemustila voi ilmetä aineistoissa myös silloiseen nykyhetkeen sisältyneen menneisyyden elementtien, kuten venäläisen markkinatalouden historian kuvauksina.

Odotushorisontin käsite on myös peräisin Reinhart Koselleckin temporalisaatioteoriasta. Odotushorisontilla viitataan ihmisen kaikkiin tulevaisuutta koskeviin odotuksiin. Menneisyyden kokemukset puolestaan määrittelevät reunaehdot näille odotuksille eivätkä odotukset ole rajattomia vaan menneisyyttä ja nykyisyyttä koskevan tiedon määrittelemiä.⁵² Horisontti on Koselleckin määritelmän mukaan raja, joka erottaa uuden, vielä näkymättömän kokemustilan nykyhetken tulevaisuudenkuvista.⁵³ Odotushorisontti eroaa esimerkiksi tulevaisuudenkuvasta siten, että se koostuu kaikista tulevaisuudentilaa käsittelevistä odotuksista kun taas tulevaisuudenkuva viittaa yksittäiseen tulevaisuuteen kohdistuvaan odotukseen. Aineistostani odotushorisontti on löydettävissä raporteissa esiintyviä demokratia- ja markkinatalouselementtejä sekä niiden tulevaisuussuhteeseen liittyvien merkitysilmausten kautta.

1.4.2 Historiantutkimuksen metodit ja soveltuvuus aineiston analyysiin

Koselleckista poiketen myöhemmät käsitehistorioitsijat ovat esittäneet käsitehistorian ongelmana olevan sen kyvyttömyys korvata varsinaista historiallista teoriaa tai sen sisältämää metodologiaa. Richterin mukaan vain yhdistämällä käsitehistoriaa muihin sosiaalishistoriallisiin tai yhteiskunta-

---

⁵² Bergenheim, Hakola et al. teoksessa 2015, 23–24.

⁵³ Koselleck 1986, 273.

tieteellisiin menetelmiin voidaan paljastaa käsitteiden ja käsitteiden käyttöön liittyvän yhteiskunnallisen kontekstin, kuten samanaikaisten rakenteellisten muutosten, suhde.⁵⁴ Myös historiantutkijat pyrkivät ymmärtämään käsitteiden käytön ja yhteiskunnallisen kontekstin suhdetta, joten käsitehistoriallisen lähestymistavan voi katsoa täydentävän historiantutkimuksen perusmenetelmiä.⁵⁵

Käsitehistorian metodologiseen löyhyyteen liittyvien haasteiden vuoksi pyrin yhdistämään tutkielmassani historiantutkimuksen menetelmiä ja käsitehistoriaa. Ville Vuolanto esittää historiantutkijan keskeisimpien menetelmien muodostuvan erilaisista metodityökaluista, jotka yhdessä muodostavat historiantutkimuksen ominaispiirteet määräävän tutkimusprosessin. Vuolannon mukaan metodi-sanalla on historian tutkimuksessa monia vivahteita ja merkityksiä. Keskeisimpänä historiantutkijan työkaluina se voi viitata esimerkiksi materiaalin analysointivälineisiin, johon kuuluvat esimerkiksi lähdekritiikki, käsitteellistämisen menetelmät sekä tutkimuksen heuristinen päättelyprosessi (kontekstualisointi) ja erilaiset ns. esittämisen menetelmät.⁵⁶ Vuolannon tavoin Jorma Kalela on painottanut tutkimusprosessin merkitystä historiantutkimuksen määrittävänä tekijänä.⁵⁷

Tutkielmalleni on olennaista lähdekriittisen ajattelutavan soveltaminen. Jorma Kalela toteaa modernissa lähdekriittisessä ajattelutavassa olevan kyse ennen kaikkea lähteiden validiuden arvioinnista. Olennaista on erityisesti sisäinen lähdekritiikki, jonka avulla pystytään vastaamaan siihen, onko tutkimuksen kysymyksenasettelu oikeanlainen suhteessa itse lähteen sisältöön. Tutkijan tehtäväksi jää arvioida, minkälainen lähdemateriaali on tutkimuksen kysymyksenasettelun kannalta paras ja tarvittaessa korjata omaa kysymyksen

---

⁵⁴ Käsitehistorian asema metodina ja lähestymistapana on kiistanalainen asia, josta ei käsitehistorioitsijoiden parissa vallitse yksimielisyyttä. Koselleckin oma näkemys käsitehistoriasta jätti epäselväksi etenkin tarkemman suhteen käsitehistoriallisen lähestymistavan ja varsinaisen metodologian välillä sekä empiirisen yhteyden lähdekritiikin ja käsitehistorian välillä. Tarkemmin käsitehistorian asemasta käytävästä debatista ks. Richter, 1986, 604–637.

⁵⁵ Vuolanto, Ville (2007). Tutkimusprosessi, menetelmät ja historiantutkimuksen ominaislaatu. *Historiallinen aikakauskirja*, vol. 3, 306–313. <https://journal.fi/haik/article/view/139425>

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Kalela, Jorma (2002). *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, 76. Kalela on katsonut tutkimusprosessin premissien koostuvan tutkimuskohteen valinnasta, näkökulman valinnasta sekä näkökulman merkittävyyden perustelusta.

asetteluaan sekä lähdemateriaalivalintaansa, mikäli ne näyttäytyvät risti-riitaisina suhteessa toisiinsa. Ulkoista lähdekritiikkiäkään ei kuitenkaan tule unohtaa; sen avulla pystytään vastaamaan siihen, voiko lähdettä ylipäätään käyttää todisteena ihmisen toiminnasta.⁵⁸ Lähdekritiikki ei määrää tutkimuksen kysymyksenasettelua tai lähestymistapaa mutta se toimii perusmenetelmänä, joka ratkaisee tutkimusaineiston hyödyllisyyden ja tutkimuksen asetelman oikeasuhtaisuuden.

Historiallisen lähdekritiikin ja käsitehistorian suhdetta on käsitellyt myös Koselleck itse. Koselleckin mukaan lähdekritiikki avaa mahdollisuuden tiettyjen käsitteiden löytämiseen aineistoista sekä niiden temporaalisuuden tarkasteluun. Käsitehistoriaa Koselleck piti eräänlaisena historiallisen lähdekritiikin menetelmänä, joka paljastaa tekstistä kielellisesti käsitteen käyttöön liittyvät menneisyyden, nykyhetken ja tulevaisuuden implikaatiot sekä paljastaa tekstissä käytetyistä ilmaisuista sosiaalisia ja poliittisia elementtejä sisältävän terminologian.⁵⁹

Lähdekritiikin käyttö näkyy tutkielmassani ennen kaikkea aineistomateriaalin valinnassa ja aineiston tutkimuksellisen relevanssin arvioinnissa. Ulkoista lähdekritiikkiä sovellan sen arviointiin, onko käyttämäni aineisto ylipäätään hyödyllinen ja soveltuva historiantutkimuksen tarpeisiin. Vuolanto tarkoittaa ulkoisella lähdekritiikillä sen arviointia, minkälaisiin tutkimuskysymyksiin ”menneisyyden jäänteen” (tässä tapauksessa tutkielman aineistojen) avulla pystytään yleisesti ottaen vastaamaan.⁶⁰ Tarkastelemani selonteot, valiokuntamietinnöt ja ulkoministeriössä laaditut raportit ovat aikalaisten 1990-luvulla laatimia, joten ne heijastavat vääjäämättä aikalaiskokemusta Venäjän kehityksestä ja muodostavat siten olennaisen aineiston tutkimuskysymysten kannalta.

Sisäinen lähdekritiikki taas näkyy tutkielmassani siinä, miten käsittelen aineistoa suhteessa omaan kysymyksenasetteluuni. Sisäisellä lähdekritiikillä Vuolanto viittaa jäänteen todistusvoiman arviointiin suhteessa tutkijan omaan

---

⁵⁸ Kalela 2002, 92–97.

⁵⁹ Koselleck 1985, 77, 79.

⁶⁰ Vuolanto 2007, 306.

tutkimustehtävään.⁶¹ Selonteot ja niitä koskevat mietinnöt, kuten myös ulko-ministeriön aineistot osoittautuivat relevanteiksi sen arvioinnissa, millaisena Neuvostoliiton/Venäjän kehitys Suomen virallisen ulkopolitiikan kehityksessä nähtiin. Lähdekritiikin avulla on mahdollista arvioida ennen kaikkea sitä, ovatko luokittelun ja kontekstualisaation kautta löytämäni tulevaisuudenkuvat hedelmällisiä suhteessa tutkimuskysymyksiini. Omassa tapauksessani tutkimuskysymysten rajaaminen koskemaan NL:n/Venäjän demokratia- ja markkinatalouskehitystä osoittautui parhaaksi ratkaisuksi, sillä lähdeaineiston kautta juuri näiltä Venäjän kehityksen osa-alueilta oli löydettävissä eniten tulevaisuudenkuvia.

Vuolanto nostaa historiantutkimuksen menetelmistä esille myös käsitteellistämisen menetelmät. Käsitteellistämisen menetelmillä Vuolanto tarkoittaa ennen kaikkea luokittelua eri analyysiyksiköihin ja lähteiden antamien tietojen yhdistämistä toisiinsa ja ympäristönsä merkitykselliseksi kokonaisuudeksi.⁶² Käsitteellistämisen menetelmät mahdollistavat käsitehistoriallisen lähestymistavan soveltamisen tutkielmani lähdeaineistoon. Tässä tutkielmassa luokittelun avulla on mahdollista löytää aineistosta tietty demokratiaa tai markkinataloutta kuvaava elementti ja jaotella nämä elementit edelleen sen mukaan, esiintyykö niissä tulevaisuutta tai menneisyyttä koskevia merkityksiä vai ei. Luokittelun avulla lähdeaineistosta voidaan siis löytää sekä käsite että tulevaisuudenkuva. Lähdetietojen jäsentelyllä taas voidaan tunnistaa, esiintyykö demokratiaa tai markkinataloutta kuvaava elementti osana kokemustilaa tai odotushorisonttia.

Luokittelun jälkeen tapahtuvalla kontekstualisaatiolla puolestaan tarkoitan luokittelun avulla lähdeaineistosta löytyneiden käsitteiden (demokratian ja markkinatalouden) sekä aineistomateriaalin (yksittäisen dokumentin) sijoittamista osaksi historiallista kontekstia ja käsitteen/materiaalin suhteesta

---

⁶¹ Ibid.

⁶² Vuolanto 2007, 306. Käsitteellistämisen menetelmiä ei tule sekoittaa käsitehistoriaan vaan Vuolanto viittaa niillä historiantutkimuksen perusmenetelmiin kuuluvaan luokitteluun ja luokitteluun perustuvaan jäsentämiseen. Luokittelun voidaan tulkita tarkoittavan käytännössä samaa kuin esimerkiksi sisällönanalyysi, joka täten sijoittuisi yhdeksi historiantutkimuksen menetelmistä. Tutkielman kontekstissa on järkevämpää puhua sisällönanalyysin sijaan historiantutkimuksen menetelmistä yleisesti, sillä luokittelun lisäksi analyysissa korostuvat myös muut Vuolannon mainitsemat menetelmät.

ympäröivään kontekstiinsa käytävää keskustelua.⁶³ Kontekstualisaation kautta pyrin asettamaan luokittelun avulla lähdeaineistosta löytyneen tulevaisuudenkuvan ja sen sisältämän markkinataloutta ja/tai demokratiaa kuvaavan elementin osaksi aikansa yhteiskunnallista keskustelua ja analysoimaan aineistossa esiintyneen tulevaisuudenkuvan suhdetta tähän oman aikansa keskusteluun.

Vuolannon mukaan tutkimusprosessin analyysivaihe voidaan ymmärtää osaksi kontekstualisaatiota. Analyysi voidaan Vuolannon mukaan jakaa lähde, tutkimus ja teorialähtöiseen lähestymistapaan riippuen siitä, perustuuko lähdeaineiston jäsentely itse aineistoon, aiempaan tutkimukseen vai valmiiseen teoreettiseen viitekehukseen. Omassa tutkielmassani hyödynnän lähdeohjaavaa lähestymistapaa, jossa lähdeaineiston jaottelua ohjaa itse aineisto ilman selkeästi etukäteen määriteltyä teoriaa. Tutkimuskysymykseni olivat aluksi löyhästi määritellyt ja keskittyivät Venäjän kehitystä kuvaavien tulevaisuudenkuvien löytämiseen ilman selkeää rajausta. Myös demokratian ja markkinatalouden käsitteet valikoituivat aineistosta tarkasteluun vasta luokittelun jälkeen, sillä näiden käsitteiden kohdalla ilmeni säännöllisesti (Venäjän) tulevaisuutta kuvaavia merkityksiä. Vuolannon mukaan lähdeohjaava lähestymistapa ei ole silti koskaan teoriavapaa vaan teoria sisältyy siihen aina implisiittisesti esimerkiksi tutkijan ennako-oletusten sekä tutkijan arvomaailmaan implisiittisesti vaikuttavien, valmiiden teoreettisten viitekehysten kautta.⁶⁴

Vuolanto huomauttaa historiantutkijalla olevan aina tarve tiedostaa omien teoreettisten olettamiensa merkitys itse tutkimusprosessiin. Esimerkkinä Vuolanto mainitsee käsitehistoriassakin korostuvan pyrkimyksen tunnistaa erilaisiin retorisiin elementteihin sisältyvät merkitykset aikalais-kontekstissaan.⁶⁵ Jorma Kalela on painottanut omaksuttua lähtökohtaa ja sen perustelua myös tutkijan eettisenä valintana.⁶⁶ Omassa tutkielmassani tämä

---

⁶³ Kontekstualisaatiosta historiantutkimuksen menetelmänä tarkemmin ks. Vuolanto 2007, 307–310.

⁶⁴ Ibid. Vuolannolle teoria tarkoittaa laajaa tutkimusprosessiin vaikuttavien ennako-olettamusten ja hypoteesien joukkoa, joka muodostaa sisäisesti koherentin käsitejärjestelmän.

⁶⁵ Vuolanto 2007, 308.

⁶⁶ Kalela 2002, 77.

tarkoittaa sitä, että demokratiaan ja markkinatalouteen sisältyviä retorisia elementtejä luokitellessani ja analysoidessani, on tähän luokitteluun ja analyysiin sisältynyt omia, nykyhetken lähtökohdista ja taustastani juontuvat teoreettisia olettamuksia demokratian ja markkinatalouden sisällöstä käsitteinä. Vaikka vuosia 1989–1999 voidaan pitää lähihistoriana, on mahdollista, että aikalaiset eivät ole katsoneet joidenkin luokittelussa käyttämieni alakäsitteiden (oikeusvaltio ym.) sisältyvän merkityksiltään demokratian tai markkinatalouden yhteyteen. Omien olettamieni ylikorostumista pyrin vähentämään osoittamalla asiayhteyden tietyn termin ja demokratian tai markkinatalouden käsitteen välillä.

Lähdeaineiston ja käyttämieni historiantutkimuksen metodien haasteena on suomalaisen ulkopoliittisen diskurssin ”erityisluonne” 1980- ja 1990-luvuilla. Esimerkiksi Jukka Tarkka on todennut suomalaista virallista keskustelua idänpolitiikasta hallinneen sellainen keskusteluympäristö, jossa asioista ei puhuta suoraan eikä niitä tuoda ilmi kokonaisuudessaan. Ulkopoliittisia diskursseja ohjasi siis eräänlainen hiljainen itsesensuuri vielä pitkään Neuvostoliiton hajoamisen jälkeenkin.⁶⁷ On mahdollista, että Venäjän demokratisoitumisesta tai markkinatalouskehityksestä käsitellään aineistossa tuomatta esille kaikkia aiheen käsittelyyn liittyviä johtopäätöksiä. Esimerkiksi toive Venäjän tai Neuvostoliiton demokratisoitumisesta saattaa olla jäänyt ilmaisematta aineistoissa eksplisiittisesti aiheen sisä- tai ulkopoliittisen herkkyyden vuoksi, vaikka olisikin sisältynyt osaksi aikalaismateriaalia tai jopa raporttia/selontekoa.

Aiemman tutkimuksen sisällyttäminen auttaa osaltaan kiertämään tämän ongelman ainakin osittain, sillä sen avulla on mahdollista ymmärtää ne reunaehdot, joiden puitteissa ulkopoliittinen diskurssi virallisissa julkaisuissa toteutui. Reunaehtojen ymmärtäminen auttaa arvioimaan sitä, millaisissa tilanteissa aineiston ei voi katsoa olevan todistusvoimaltaan riittävää antaakseen kattavaa aikalaiskuvaa Venäjän kehityksestä. Lisäksi ulkoministeriön lähdemateriaali 1990-luvun ajalta on 25 vuoden salassapitoajan vuoksi suorapuheisempaa eikä siinä esiinny tutkimusta olennaisesti

---

⁶⁷ Tarkka 2015, 326–330.

hankaloittavaa itesesensuuria. Neuvostoliiton kehitystä arvioitiin tarkastelun perusteella jo vuonna 1990 ulkoministeriön aineistoissa sellaisella tavalla, jota muissa virallisissa julkaisuissa ei ollut mahdollista sanoa.⁶⁸

---

⁶⁸ Esimerkiksi suurlähettiläs Talvitie nosti esille Neuvostoliiton mahdolliseen hajoamiseen liittyviä skenaarioita 3.10.1990 ulkoasiainministeri Pertti Paasille osoitetussa raportissa. Talvitie puhui raportissa avoimesti esimerkiksi kommunismin ideologisesta romahduksesta. Talvitie käsitteli raportissaan myös venäläisnationalismin turvallisuuspoliittisia implikaatioita Suomelle esittäen näkemyksiään ihanneratkaisusta Suomen kannalta. Talvitie, H, 3.10.1990, ”PR: Saksa on yhdistynyt. Minkälainen on tulevaisuuden suurvalta itärajallamme”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1990, Ulkoministeriön arkistot (UMA), Helsinki, Suomi.

2 Suomalaiset tulevaisuudenkuvat Venäjän demokratiakehityksestä

Tässä luvussa analysoin Neuvostoliiton ja Venäjän demokratiakehitykseen liittyneitä tulevaisuudenkuvia Suomen ulkoministeriössä ja eduskunnassa. Venäjän sisäpoliittisen kehitykseen liittyvien tulevaisuudenkuvien osalta aineistoissa korostuivat erityisesti demokratia- ja markkinatalousteemat. Markkinatalouskehitykseen liittyviä tulevaisuudenkuvia tarkastelen erillisenä kokonaisuutena 3. luvussa. Samalla huomioin demokratia- ja markkinatalouskehitykseen liittyvien tulevaisuudenkuvien kytkeytymisen toisiinsa ja pyrin liittämään aineistossa esiintyneet tulevaisuudenkuvat osaksi oman aikansa yhteiskunnallista kontekstia. Johtopäätökset-osiossa käsittelem tarkemmin Venäjän demokratia- ja markkinatalouskehitykseen liittyneiden tulevaisuudenkuvien yhteenlimittyneisyyttä sekä havaintojeni merkitystä aiemmalle tutkimukselle. Analyysin apuna hyödynnän Venäjän 1990-luvun aikaista tilannetta käsittelevää taustakirjallisuutta, erityisesti Peter Reddawayn ja Dmitri Glinskin teosta *The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism Against Democracy*.

Käsittelem Venäjän demokratiaan liittyviä tulevaisuudenkuvia temaattisesti aineiston pohjalta luokiteltuihin osa-alueisiin liittyvien rajausten pohjalta. Demokratiaa käsittelevät tulevaisuudenkuvat rajoittuivat ajallisesti kolmeen kategoriaan; yksipuoluejärjestelmän aikaan Neuvostoliiton viimeisinä vuosina, Venäjän varhaisen demokratisoitumisen aikaan 1991–1993 ja vuodesta 1994 eteenpäin korostuneisiin käsityksiin Venäjän kansallisten erityispiirteiden mukaisesta demokratiasta. Lisäksi Venäjän demokratianäkymät kytkeytyivät aineistoissa oikeusvaltion ja parlamentarismien näkökulmiin sekä demokratian merkitykseen Suomen turvallisuudelle.

2.1 Yksipuoluejärjestelmästä pluralistiseen demokratiaan

Peter Reddaway ja Dmitri Glinski ovat esittäneet neuvostoyhteiskunnan ajautuneen systeemiseen kriisiin 1980-luvun puoliväliin tultaessa. Neuvostojärjestelmän tavoitteita ja niiden saavuttamista määritellyt ”yhteiskuntasopimus” neuvostohallinnon ja yhteiskunnan laajempien

kansanosien välillä oli Reddawayn ja Glinskin mukaan menettänyt merkityksensä ja elintasoerot tavallisen neuvostoväestön ja ylemmistä NKP:n puoluevirikailijoista koostuvan Nomenklatura-luokan välillä olivat kasvaneet huomattavan suuriksi. 1985 valtaan astunut Mihail Gorbatšovin hallinto pyrki uudistamaan neuvostojärjestelmää taatakseen neuvostojärjestelmän legitimitetin, samalla kuitenkin säilyttäen neuvostojärjestelmän ”sosiaalisen järjestyksen”.⁶⁹

Gorbatšovin Perestroika-uudistukset loivat Neuvostoliittoon ja Venäjän neuvostotasavaltaan vuosina 1989–1990 ensimmäiset demokraattisesti valitut instituutiot kuten Neuvostoliiton kansanedustajien kokouksen (1989) sekä Venäjän kansanedustajien kongressin (1990), josta muodostui myöhemmin itsenäiseksi julistautuneen Venäjän ensimmäinen parlamentti Venäjälle ja muihin neuvostotasavaltoihin perustettiin laajoja NKP:n vallasta riippumattomia ”kansanrintamia”, jotka saivat toimia vapaasti neuvostotasavaltojen sisäisissä kansankongresseissa. Monipuoluejärjestelmä sallittiin Neuvostoliitossa virallisesti maaliskuussa 1990.⁷⁰

Vuoden 1989 alussa näkemystä Neuvostoliiton mahdollisesta demokratisoitumisesta hallitsivat ulkoasiainministeriössä vielä Neuvostoliiton sosialistisen yksinpuoluejärjestelmän reunaehdot. Suomen Moskovan suurlähettiläs Heikki Talvitielle Neuvostoliiton kommunistisen puolueen (NKP) asema näyttäytyi yhä vahvana ja Talvitie ennakoi puolueen pysyvän vastaisuudessakin monopoliasemassa. Poliittista pluralismia ja demokratiaa pystyttäisiin Talvitien mukaan kehittämään lähinnä NKP:n sisäisesti ja puolueen ”reuna-alueilla” kansalaissektorilla.⁷¹ Yleissävy demokratia-uudistuksiin oli optimistinen. Suurlähetystössä valtionhallinnon demokratiauudistusten nähtiin ennen kaikkea juurruttavan neuvosto-

---

⁶⁹ Reddaway, Peter & Glinski, Dmitri (2001). *The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism against Democracy* / Peter Reddaway and Dmitri Glinski. United States Institute of Peace Press, 29–31.

⁷⁰ Reddaway & Glinski 2001, 143–146.

⁷¹ Reuna-alueilla Talvitie viittaa Neuvostoliitossa toimineisiin kansalaisjärjestöihin, jotka eivät olleet muodollisesti osa NKP:ta mutta jotka toimivat neuvostoyhteiskunnassa Glasnost-politiikan määrittelemässä rajoissa.

yhteiskuntaan ajatusta demokraattisista hallintomenetelmistä, ei muuttavan koko Neuvostoliiton poliittista järjestelmää.⁷²

Neuvostoliiton kansankongressin edustajien vaalit maaliskuussa 1989 huomioitiin laajalti Suomen ulkoministeriössä. Vaikka uudistetun vaalilain nähtiin etukäteen mahdollistavan erilaiset väärinkäytökset ehdokasasettelussa⁷³, pidettiin vaaleja silti historialliselta merkitykseltään erittäin suurina. Kansankongressin huomioitiin saaneen mandaatin ”alhaaltapäin” ensimmäistä kertaa Neuvostoliiton historiassa ja vaalien haastavan itse neuvostojärjestelmän perusteet. Toisaalta vaalien huomioitiin voivan johtaa autoritaariseen vastareaktioon NKP:n parissa. Demokraattisten elementtien lisääntyminen ja niiden karsiminen uudesta vaalijärjestelmästä näyttäytyivät todennäköisyydeltään yhtäläisinä mahdollisina kehityskulkuina. Epävarmuus neuvostodemokratian tulevaisuudesta oli raporttien perusteella merkittävää.⁷⁴

Kansanedustajien kongressin valinnan historiallisuudesta huolimatta elimen rooli Neuvostoliiton demokratian edistäjänä näyttäytyi epävarmana. Suurlähettiläs Talvitie totesi Kansanedustajien kongressin merkitsevän Neuvostoliitolle vasta ”demokratian ensimmäistä oppituntia”. Demokratia Neuvostoliitossa näyttäytyi Talvitien raportissa edelleen kaukaisen tulevaisuuden tavoitteena, jota kohti pyrittiin mutta jonka toteutuminen oli epäselvää. Demokratiapyrkimysten todellisena takuumiehenä Talvitie piti Gorbatšovia, jonka henkilökohtainen rooli vallansiirrossa politbyroolta kansankongressille oli suuri. Kansankongressin käytännön rooli vallankäyttäjänä vaikutti suurlähetystön mukaan yhä epäselvältä. Kansankongressin sisäisten jakolinjojen ja uudistuspolitiikan vastustajien aseman sekä lisääntyvän julkisuuspaineen nähtiin määrittävän sen, kykenisikö kongressi omaksumaan todellista valtaa Neuvostoliitossa.⁷⁵

---

⁷² Talvitie, H., 17.1. 1989, ”PR: Perestroika vuoden 1989 alussa”, 5C MOS Moskova R-sarja 1989. Ulkoministeriön arkistot (UMA), Helsinki, Suomi.

⁷³ Anttonen, M., 16.2.1989, ”PRT: SNTL:n kansanedustajain vaalit 26.3.1989; ehdokasettelun ensimmäinen vaihe”, 5C MOS, Moskova R-sarja, UMA, Helsinki, Suomi.

⁷⁴ Talvitie, H., 4.4.1989, ”PR: Vaalit, jotka järjestyvät Neuvostojen maata”, 5C MOS, Moskova R-sarja, UMA, Helsinki, Suomi.

⁷⁵ Talvitie, H., 1.6.1989, ”PR: Demokratia etsii tekijäänsä Kremlissä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1989, UMA, Helsinki, Suomi.

Kesällä 1989 neuvostouudistukset näyttäytyivät jo vähemmän kontrolloituna prosessina. Suurlähettiläs Talvitie totesi raportissaan 27.7.1989 Neuvostoliiton poliittisten ja taloudellisten uudistusten liikkuvan jo omalla liikeradallaan, jolle Gorbatšovin asema takuumiehenä ei ole enää keskeinen. Talvitie huomioi NKP:n sisäiset ongelmat ja piti NKP:n otteen lipeämistä neuvostoyhteiskunnasta todellisena. Kansalaisyhteiskunnan toiminnan mahdollisen politisoitumisen Talvitie arvioi voivan muodostaa NKP:lle legitimizeettihaasteen, jossa sen olisi pakko hyväksyä monipuoluejärjestelmään siirtyminen. Todennäköisenä Talvitie ei silti NKP:n suoran vallan menettämistä pitänyt; hän totesi vain NKP:llä olevan riittävät organisatoriset ja taloudelliset resurssit vallankäyttöä varten.⁷⁶

Yksipuoluejärjestelmän tulevaisuutta koskeva epävarmuus lisääntyi loppuvuoteen 1989 tultaessa. Taustalla vaikuttivat Varsovan liiton ja muiden entisten sosialistimaiden demokratisoitumisprosessit. Gorbatšovin marraskuun 1989 Suomen vierailua varten laadituissa tausta-aineistoissa vuosi 1990 näyttäytyi neuvostodemokratian tulevaisuuden kannalta erityisen merkityksellisenä tulevien paikallisvaalien ja perustuslakiuudistuksen myötä.⁷⁷ Paikallisvaaleissa valittavien kansankongressien nähtiin levittävän uudenlaista poliittista kulttuuria koko Neuvostoliiton tasolle ja turvaavan aiempaa paremman representaation eri kansallisuuksille⁷⁸.

NKP:n sls Talvitie näki puolestaan olevan vaikeuksissa joutuessaan kilpailemaan vapaissa paikallisvaaleissa eri tasavaltojen kansanrintamia vastaan. NKP:n sisällä nähtiin olevan tendenssejä puolueen jakautumiseen monipuoluejärjestelmää muistuttaviin ryhmäkuntiin. Talvitie katsoi maaliskuun 1989 kansanedustajainvaaleissa valitun korkeimman neuvoston istuntokauden osoittavan poliittisen vallan keskuksen siirtyneen jo NKP:ltä kansanedustajien

---

⁷⁶ Talvitie, H., 27.7.1989, ”PR: Neuvostoliiton sisäpolitiikan kuuma kesä 1989”, 5C MOS, Moskova R-sarja, UMA, Helsinki, Suomi.

⁷⁷ Koivisto, M., 5.10.1989, ”Neuvostoliitto lokakuussa 1989”, Ulkoministeriö, R-sarja, Signum 18:60, Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatšovin vierailu Suomeen 25.–27.10.1989, UMA, Helsinki, Suomi.

⁷⁸ Helenius, H., 16.10.1989, ”Neuvostoliiton sisäisen poliittisen uudistuspolitiikan tilanne ja näkymät”, 18:60, R-sarja, Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatšovin vierailu Suomeen 25.–27.10.1989, UMA, Helsinki, Suomi.

kongressille.⁷⁹ Verrattuna kevään 1989 raporteissa esiintyneeseen retoriikkaan neuvostoparlamentin epäselvästä roolista ja NKP:n sisäisiin puitteisiin rajoittuvasta demokratiakehityksestä, sävyero on jo huomattava. Demokraattisen järjestelmän sijaan suurimpana uhkana NKP:lle pidettiin kuitenkin neuvostotasavaltojen välisiä kansallisuuskysymyksiä.⁸⁰

Suomen omassa positiossa Neuvostoliiton demokratiakehitykseen korostuu toisaalta myönteinen suhtautuminen, toisaalta taas jatkuvuuden ja ennalta-arvattavuuden painottaminen. Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston Gorbatsšovin vierailua varten laatimassa raportissa Suomen Neuvostoliiton-suhteiden nähtiin pysyvän peruslähtökohdiltaan muuttumattomina, muuttuisi Neuvostoliiton sisäinen tilanne miten hyvänsä. Uudistuspolitiikan myötä lisääntyneen avoimuuden koettiin kuitenkin raportissa avanneen mahdollisuuksien ikkunan Suomen oman liikkumatilan hyödyntämiselle. Vaikka lisääntynyt mahdollisuus liikkumatilan hyödyntämiseen kytketään Neuvostoliiton uudistuspolitiikkaan, uudistuspolitiikalla viitataan todennäköisemmin ensisijaisesti Gorbatsšovin lanseeraamaan ”uuteen ulkopoliittiseen ajatteluun” kuin NL:n sisäiseen kehitykseen.⁸¹

Vuoden 1990 aikana Neuvostoliiton mahdollinen siirtyminen monipuoluejärjestelmään nousi esille yhä useammin. Monipuoluejärjestelmän virallista sallimista maaliskuussa 1990 ei Moskovon suurlähetystössä nostettu esille. Pikemminkin siirtymämahdollisuuden kanssa esille nousi Venäjän neuvostotasavallan vahvistunut asema. NKP:n asemaa nähtiin heikentävän sekä Venäjän neuvostotasavallan kommunistipuolueen (VKP) perustaminen että Boris Jeltsinin valinta Venäjän korkeimman neuvoston puheenjohtajaksi kesäkuussa 1990. VKP:n perustamisen nähtiin mahdollistavan venäläisten

---

⁷⁹ Talvitie, H., 5.10.1989, ”Neuvostoliitto lokakuussa 1989”, Neuvostoliiton sisäisen poliittisen uudistuspolitiikan tilanne ja näkymät, 18:60, R-sarja, Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatsšovin vierailu Suomeen 25.–27.10.1989, UMA, Helsinki, Suomi.

⁸⁰ Koivisto, M., 16.10.1989, ”Neuvostoliiton sisäisen poliittisen uudistuspolitiikan tilanne ja näkymät”, 18:60, R-sarja, Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatsšovin vierailu Suomeen 25.–27.10.1989, UMA, Helsinki, Suomi.

⁸¹ Poliittinen osasto (Sosialististen maiden toimisto, 12.9.1989, ”Neuvostoliiton uudistuspolitiikan vaikutukset Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin”, 18:60, R-sarja, Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatsšovin vierailu Suomeen 25.–27.10.1989, UMA, Helsinki, Suomi.

dominoiva asema NKP:n sisällä ja NKP:n ennakoitiin voivan pitkällä tähtäimellä muuttua venäläis- tai slaavilaisnationalistiseksi puolueeksi.⁸²

Viimeistään tässä kohtaa voidaan puhua jo Neuvostoliiton yksipuoluejärjestelmää koskevan odotushorisontin laajenemisesta ainakin suomalaisten diplomaattien keskuudessa. NKP:n ideologisen tai valtapoliittisen monopoliaseman säilyminen ei enää näyttäytynyt varmana vaan puolueen merkityksen nähtiin voivan muuttua useisiin erilaisiin suuntiin. Demokratian kannalta odotushorisontin muutoksen arviointi jäi vielä vähäiseksi, mikä selittyy raporteissa ilmaistulla epävarmuudella esimerkiksi Jeltsinin demokraattiliikkeen tai VKP:n kyvystä vaikuttaa neuvostopolitiikkaan.⁸³ Odotushorisontin muutoksen vuoden 1990 aikana huomioi myös Poutiainen, joka esittää Suomen ulkopoliittisen eliitin kokeneen ratkaisevan murroksen Neuvostoliiton tulevaisuudennäkymien suhteen jo vuonna 1990 ennen Neuvostoliiton virallista hajoamista⁸⁴.

Venäjän kansanedustajien kongressi valitsi kesäkuussa 1990 Boris Jeltsinin puhemiehekkeen ja julisti VSFNT:n suvereeniksi valtioksi. Peter Reddawayn ja Dmitri Glinskin mukaan julistus merkitsi Venäjällä siirtymää yksipuoluejärjestelmän sijaan kansanedustajien kongressin ja NKP:n väliseen ”kaksoisvaltaan”, jossa instituutiot kilpailivat legitimitetistä ilman selkeää länsimaisten perustuslakien mukaista vallanjakoa. Oikeusvaltionormien sijaan Venäjän kehitystä määrittivät Gorbatšovin ja Jeltsinin keskinäiset valtasuhteet.⁸⁵

Moskovan suurlähetystössä NKP:n yksipuoluevallan romahtamisen lisäksi koko Neuvostoliiton hajoaminen näyttäytyi kesään 1990 tultaessa mahdollisena kehityskulkuna. Suurlähettiläs Talvitie esitti Venäjän ja Jeltsinin nousun aiheuttavan Gorbatšovin Neuvostoliitolle ”todellisen haasteen” kun taas Neuvostoliitto edusti vielä ”tämän hetken todellisuutta”.⁸⁶ Vuoden 1990 aikana

---

⁸² Anttonen, M, 28.6.1990, ”NKP:n 28 edustajakokous; ennakkoarvioita, 5C MOS, R-sarja, Moskova, 1990, UMA, Helsinki, Suomi.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Poutiainen 2014, 23.

⁸⁵ Reddaway & Glinski 2001, 162–163.

⁸⁶ Anttonen, M., 12.6.1990, ”Neuvostoliitto ja Venäjä alkukesästä 1990”, 5C MOS, R-sarja, Moskova, UMA, Helsinki, Suomi.

NKP:n mahdollista romahdusta käsiteltiin uhkakuvamaisesti koko neuvostoyhteiskunnan hajoamiseen johtavana prosessina⁸⁷ eikä enää demokratia uudistusten tuomien mahdollisuuksien kautta kuten vielä vuoden 1989 aikana. Kuvaavaa on myös se, että demokratia sanana esiintyi suurlähetystön raporteissa selvästi edellisvuotta 1989 harvemmin.

Vuoden 1990 turvallisuuspoliittisessa selonteossa Neuvostoliiton sisäpoliittinen kehitys sai turvallisuusulottuvuuden. Neuvostoliiton muutoksen ”kohti poliittista moniarvoisuutta ja markkinataloutta” todettiin käynnistyneen Glasnostin olosuhteissa. Poliittisten muutosten todettiin selonteossa poistavan Euroopasta ”kylmän sodan aikaisia uhkakuvia” ja vahvistavan ”turvallisuuden poliittista perustaa”. Selonteossa vältetään ottamasta suoraan kantaa siihen, millaiseksi neuvostojärjestelmän toivotaan vastaisuudessa muodostuvan, mutta siitä ilmenee yhtäältä huoli Neuvostoliiton uudistusten aiheuttamasta epävakaudesta ja toisaalta toive uudistuspolitiikan onnistumisesta. Neuvostoliiton sisäisen kehityksen kulkua kuvaillaan selonteossa epävarmaksi ja mahdottomaksi ennustaa. Suomen ”vakaa toimintalinja” taas näyttäyty selonteossa vastapainona tälle kehitykselle; eräänlaisena pyrkimyksenä hallita tämän epävarmuuden seurauksia Suomelle.⁸⁸

Neuvostoliiton epävakaa poliittinen tilanne heikensi demokratiakehityksen näkymiä entisestään. Moskovan suurlähetystö arvioi helmikuussa 1991 Neuvostoliiton päätyvän autoritatiiviseen hallintotapaan, johon on ”sekoitettu tiettyjä demokratian piirteitä”. Talvitie arvioi neuvostokansalaisten valitsevan järjestyksen palauttamisen ja yhtenäisyyden Perestroikan sijaan, mikäli joutuisivat valitsemaan niiden väliltä. Aiempien raporttien optimistinen sävy puuttui Talvitien arviosta. Autoritaarisen järjestelmän sisäinen rajoittunut demokratia näyttäyty Talvitielle nyt deterministisesti vääjäämättömänä kehityskulkuna, mitä heijastaa Talvitien toteamus NL:n päätymisestä kyseiseen

---

⁸⁷ Esimerkiksi suurlähettiläs Talvitie nosti 3.10.1990 esille mahdollisuuden Neuvostoliiton ja Venäjän hajoamisesta kokonaan pienempiin osiin ja piti mahdollisena uhkana NKP:lle esimerkiksi laajamittaiseen sekasortoon johtavaa sotilasvallankaappausta. Talvitie, H., 3.10.1990, ”PR: Saksa on yhdistynyt. Minkälainen on tulevaisuuden suurvalta itärajallamme.”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1990, UMA, Helsinki, Suomi.

⁸⁸ Eduskunta (1990): *Hallituksen turvallisuuspoliittinen selonteko eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle 24.10.1990*. Eilen-arkisto, 2954. Helsinki, Suomi.

hallintotapaan riippumatta siitä, mistä maasta se hakee uudistuksilleen mallia.⁸⁹

Talvitien näkemys jaettiin myös Suomen poliittisessa johdossa, sillä mm presidentti Mauno Koivisto katsoi joulukuussa 1990 vallan keskittymisen NKP:lle todennäköisimmäksi kehityskuluksi Neuvostoliitossa.⁹⁰ Vuosien 1990–91 vaihteessa Moskovan suurlähetystössä pantiin merkille tiukempaa vallan keskittämistä ajavien konservatiivien vallan kasvu NKP:n sisällä, joten näkemykset autoritarismin pysyvyydestä on luettava tätä poliittista kehityskulkua vasten

Elokuussa 1991 tapahtunut vanhoillisten kommunistien vallankaappausyritys merkitsi lopullista kuoliniskua sekä Neuvostoliitolle että sosialistiselle yksipuoluejärjestelmälle. Vallankaappausyrityksen epäonnistuminen johti tosiasiallisen vallan siirtymiseen Boris Jeltsinin johtamalle demokraattiliikkeelle ja Neuvostoliittoa johtaneen kommunistisen puolueen (NKP) lakkauttamiseen⁹¹. Jälkikäteen vallankaappausyritystä on pidetty sekä julkisuudessa että joidenkin tutkijoiden keskuudessa Neuvostoliiton demokraattisen liikkeen vaikutusvallan huipentumana, joskin näkemys on myös kyseenalaistettu.⁹²

Elokuun 1991 vallankaappausyrityksen epäonnistuminen merkitsi rajua katkosta aikalaisten kokemustilassa. Samalla muuttuivat myös odotukset Venäjän tulevaisuudenkehityksestä. Suurlähettiläs Talvitie totesi vallankaappausyrityksen epäonnistumisen merkitsevän selvää katkosta palatsivallankumousperinteen kaltaisiin menneisyyden trendeihin venäläisessä hallintojärjestelmässä ja demokratialla ja markkinataloudella olevan nyt mahdollisuutensa Venäjällä alkaneella uudella aikakaudella. Lisäksi Talvitie katsoi Neuvostoliiton poliittisen kulttuurin olevan muutoksessa, mikä vaatisi myös hallitsijoiden vaihdosta. Raportista käy ilmi vahva ymmärrys

---

⁸⁹ Talvitie, H., 5.2.1991, ”PRT: Neuvostoliiton sisäpolitiikka; uudet järjestysvaltaa koskevat määräykset”, 5C MOS, Moskova R-sarja, 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

⁹⁰ Ritvanen 2021, 153.

⁹¹ McFaul, M. & Petrov, N. (2004). Elections. McFaulin et al. teoksessa *Between Dictatorship and Democracy: Russian Post-Communist Political Reform*. Carnegie Endowment for International Peace.

⁹² Reddaway & Glinski 2001, 222–226.

murroskauden kokemuksesta ja uuden, demokratia ja markkinatalousmyönteisen aikakauden alkamisesta. Talvitien näkemyksessä korostuvat monet Kosellekin ns. kiihtymisprosessiin sisältämät piirteet.

Kysymys venäläisen demokratian tulevaisuudesta kytkeytyi olennaisesti näkemyksiin venäläisestä mentaliteetista. Talvitie näki demokraattisesti ajattelevien venäläisten osoittaneen nyt arvostavansa mielipiteenvapautta omaa turvallisuuttaan enemmän, minkä hän näki paitsi poikkeuksena maan historiassa, myös takeena lisääntyneistä mahdollisuuksista demokratialle. Hieman ristiriitaisesti Talvitie totesi ”venäläisen ihmisen” kuitenkin pysyvän murroksesta huolimatta venäläisenä. Nopeita muutoksia demokratiaan ja markkinatalouteen olisi Talvitien mukaan tästä johtuen turha odottaa. Talvitie näki samanaikaisesti sekä katkoksen että jatkuvuutta myös venäläisen ihmisen mentaliteetissa. Koettu venäläisen mentaliteetin muutos näyttää asiayhteyden perusteella koskeneen lähinnä uudistusmielisiä demokraatteja, ei kaikkia venäläisiä.⁹³

Jo pari kuukautta myöhemmin alkuoptimismi Venäjän demokratisoitumisesta laantui. Tasavaltojen välisten suhteiden epäselvyys ja demokraattien keskinäinen riitautuminen saivat demokratian onnistumisen näyttämään epävarmemmalta. Suurlähettiläs Talvitie esitti 4.10.1991 ”jonkin asteisen demokratian” olevan vielä kaukana.⁹⁴ Yleisesti ottaen demokratiakehitystä enemmän huomiota ulkoministeriössä sai syksyllä 1991 Neuvostoliiton liittovaltion ja mahdollisen talousyhteisön tulevaisuus.

Yhteiskuntajärjestyksen tulevaisuudesta käytävä keskustelu sai syksyllä 1991 uusia piirteitä, joissa huomioitiin Venäjän ja muutamien muiden neuvostotasavaltojen eriävä kehitys sekä demokratisoitumisprosessin suhde Neuvostoliiton hajoamiseen. Ulkoasiainsihteri Olli Mattila esitti 25.10. demokratian voittaneen vain Venäjällä mutta diktatuurin säilyvän eteläisissä neuvostotasavalloissa (Baltiaa ei raportissa käsitelty). Mattilan raportti on käytännössä ainoa kerta, jolloin aineistossa tehdään demokratiakehityksen osalta

---

⁹³ Talvitie, H., 22.8.1991, ”Tilanne Neuvostoliitossa 21.8.91 klo 17.30”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

⁹⁴ Talvitie, H., 4.10.1991, ”PR: Tilanne Neuvostoliitossa 4.10.1991”, 5C MOS, Moskova R-sarja, UMA, Helsinki, Suomi.

merkitysero Neuvostoliiton ja Venäjän yhteiskunnan välille. Mattila kytki NKP:n romahtamisen neuvostoimperiumin totalitaaristen rakenteiden romahdukseen ja esitti, ettei imperiaalisten valtarakenteiden katoaminen itsessään takaisi demokratiaa. Demokratiakehityksen jarrumiehinä toimivat hänen mukaansa neuvostotasavaltojen kansalliset valtaklikit, joille itsenäisyys Moskovasta oli demokratiakehitystä tärkeämpi.⁹⁵ Mattilan näkemyksen mukaan Neuvostoliiton hajoaminen ei välttämättä olisi demokratian kannalta myönteinen prosessi kaikissa neuvostotasavalloissa, vaan lisääntyvä itsenäisyys saattaisi jopa haitata demokratian kehittymismahdollisuuksia Neuvostoliiton alueella.

Uhkana demokratisoitumisprosessille Mattila piti myös Jeltsinin demokraattiliikettä, sillä sen yksipuoluejärjestelmän oloissa kasvaneiden poliitikkojen epäiltiin mahdollisesti sortuvan uudelleen autoritaarisiin menetelmiin. Monipuoluejärjestelmän arvioitiin olevan alkutekijöissään ja talousromahduksen aiheuttama pettymys politiikkaan kansalaisten parissa tekisi moniarvoisen demokratian pystyttämisen äärimmäisen vaikeaksi. Mattila näki Jeltsinin päätöksen NKP:n kieltämisestä mahdollisen diktatuurin alkuna ja vain yhtenä välietappina valtataistelussa, jonka todellisia voittajia tai heidän ajattelutapaansa ei vielä tiedetty.⁹⁶

Ajatus elokuusta 1991 välietappina toistui joulukuussa 1991 Mattilan raportissa, jossa konservatiivien nousua pidettiin venäläisen demokratian suurimpana uhkana. Demokratian tulevaisuuden ratkaisevan taistelun demokraattiliikkeen ja konservatiivien välillä esitettiin olevan vielä käymättä. Konservatiivisiksi voimiksi raportissa luonnehdittiin vanhoillisten kommunistien lisäksi Vladimir Zhirinovskin johtamia äärinationalisteja, joihin oli kiinnitetty yksipuoluejärjestelmän aikana vain vähän huomiota. Mattila näki NKP:n romahduksen tapahtuneen niin aikaisin, ettei monipuoluejärjestelmä ollut riittävän kehittynyt vastaamaan sen tuomiin haasteisiin.⁹⁷ Mattila katsoi Venäjän myös tarvitsevan

---

⁹⁵ Mattila, O., 25.10.1991, ”PRT: NKP:n lakkauttamisen seurauksista”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

⁹⁶ Mattila, O., 25.10.1991, ”PRT NKP:n lakkauttamisen seurauksista”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

⁹⁷ Mattila, O., 20.12.1991, ”PRT: Demokraattiset liikkeet Neuvostoliitossa”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

vahvaa johtajaa selviytyäkseen tulevista talouspoliittisista mullistuksista ja ennakoi mullistusten luovan maaperää populismille ja ääriryhmille.⁹⁸

Samantyyppisiä näkemyksiä populismin vaarasta esittivät Juha-Matti Ritvasen mukaan myös NL:n tulevaisuudennäkymistä raportin laatinut entinen SKP:n puheenjohtaja Jouko Kajanoja sekä Suomen-Leningradin silloinen pääkonsuli Markus Lyra.⁹⁹ Odotushorisontti demokratiakehityksen suhteen laajeni sisältämään myös demokratialle potentiaalisesti vaarallisia kehityskulkuja.

Moskovan suurlähetystön raporteissa Suomen positiolle demokratiakehitys ei näyttänyt ratkaisevan tärkeänä idänsuhteiden tulevaisuuden kannalta. Demokratisoitumista käsiteltiin yhteydessä Neuvostoliiton sisäpolitiikkaan, yleissävyltään varovaisen positiivisesti mutta myös negatiiviset kehityskulut huomioiden. Uas Olli Mattila nosti analyysissään Venäjän valtarakenteista esille skenaarion Venäjän hajoamisesta demokratian myötä mutta totesi diktatuurin ja yhtenäisyyden olevan Suomelle aivan yhtä lailla vaarallinen vaihtoehto.¹⁰⁰ Hallituksen ulkopoliittikkaa koskeva selonteko 14.11.1991 mainitsee lyhyesti epävarmuuden kaikkia demokratiaodotuksia ohjaavana tekijänä¹⁰¹.

Demokratiaa toivottiin mutta sen sivuvaikutuksia Venäjälle myös pelättiin. On oletettavaa, että suoria julkisia kannanottoja demokratian puolesta haluttiin välttää tilanteessa, jossa sen vakiintuminen Venäjällä ei ollut vielä selkeää.

Odotushorisonttia Venäjän demokratiakehityksestä virallisessa ulkopoliitikassa ohjasi ennen kaikkea epävarmuus mutta myös historialliset ja suomalais-kansalliset stereotypiat Venäjän historiasta. Esimerkiksi Olli Mattila näki raportissaan Moskovan suurlähetystöstä 2.12.1991 näki Venäjän olevan tienhaarassa tulevaisuutensa suhteen ja vaihtoehtona maan kehitykselle olevan parlamentaarisen demokratian lisäksi Venäjälle perinteinen ”kaikenkattava itsevaltius”. Avain maan tulevaisuuteen olisi presidentti Jeltsinin käsissä.¹⁰²

---

⁹⁸ Mattila, O., 2.12.1991, ”PRT: Venäjän uusi hallitus”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

⁹⁹ Ritvanen 2021, 264

¹⁰⁰ Mattila, O., 15.11.1991, ”Neuvostoliiton valtarakenteista”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁰¹ Eduskunta, Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle ajankohtaisista ulkopoliittisista kysymyksistä 14.11.1991. Valtion painatuskeskus, Helsinki. Selonteko on ensimmäinen ulkopoliittinen selonteko ja eroaa merkittävästi aiemmista hallituksen toimintakertomuksista, joihin sisältyi vain yksi osio ulkopoliitikalle.

¹⁰² Mattila, O., 2.12.1991, ”PRT Venäjän uusi hallitus”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

Mattilan näkemys oli samankaltainen s/s Talvitien näkemysten ja hallituksen 1991 ulkopoliittisen selonteon kanssa ja niiden voi arvioida heijastavan suomalaista kokemustilaa Venäjän historiasta perinteisesti autoritaarisena valtiona. Poutiainen on nostanut tutkielmassaan esille samanlaisen kokemus-tilan monien suomalaisten ulkopoliittikan asiantuntijoiden keskuudessa¹⁰³. Suomalaisten silmissä Venäjän itsevaltainen historia asetti maan demokratisoitumiselle vaikeasti ylitettävän lisähaasteen.

2.2 Demokratia uudella Venäjällä

Demokratian käynnistyminen Venäjällä osoittautui 1990-luvun alussa haastavaksi ja Venäjää vaivasivat useat samanaikaiseen demokratian ja markkinatalouden rakentamiseen liittyvät ongelmat. Michael McFaulin ja Elina Treygerin mukaan Venäjälle ei monipuoluejärjestelmästä ja säännöllisistä vaaleista huolimatta kehittynyt länsimaisen liberaalin demokratian mukaisia instituutioita¹⁰⁴. Siirtymää vaikeuttivat markkinatalousuudistusten aiheuttamat yhteiskunnalliset ongelmat kuten laajamittainen elintason ja tuotannon lasku. Useat Venäjä-tutkijat ovat esittäneet demokraattisten instituutioiden olleen Jeltsinin hallinnolle markkinataloussiirtymään nähden toissijaisia tavoitteita¹⁰⁵.

Suomessa suhtautuminen vastaitseenäistyneen Venäjän demokratianäkymiin oli 1990-luvun alussa toppuuttelevaa ja sävyiltään varovaista. Epävarmuus ja arvaamattomuus Venäjän tulevaisuudesta näyttäytyivät keskeisimpinä odotushorisonttia ohjaavina piirteinä. Venäjän tiedostettiin elävän vaikeaa siirtymäkautta, jossa niin yhteiskunnallinen kehitys kuin talouskin olivat murroksessa eikä nopeaa elintason nousua tai poliittisen järjestelmän pikaista vakiintumista pidetty mahdollisena. Venäjä näyttäytyi demokratiaa vasta rakentavana valtiona ja demokratisoituminen pitkäaikaisena prosessina, jonka onnistuminen oli häilyväistä ja epävarmaa. Liian myönteisiä odotuksia pyrittiin välttämään.

Moskovan suurlähetystössä Venäjän tulevaisuudennäkymiä arvioitaessa korostuivat alkuvuodesta 1992 tulkinnat Venäjän historiallisesta

---

¹⁰³ Poutiainen 2014, 80–81.

¹⁰⁴ McFaul & Treyger 2004, 33.

¹⁰⁵ Esim. Reddaway & Glinski 2001, 243.

eristyneisyydestä Euroopasta sekä reaalipolitiikka. Suurlähettiläs Talvitie raportoi 16.1.1992 Venäjän olevan nyt yhteistyöhakuinen ja länsimielinen valtio, jolla oli ulkopolitiikassa ”siniset silmät”. Samalla Talvitie huomautti, ettei Venäjän historiallisen eristymisen päättymisen tarkoittanut ”etujen yhteneväisyyttä” lännen kanssa. Talvitien mukaan tulevaisuuden visiota luotaessa olisi lähdettävä siitä, että ”omaperäistä demokratiaa” kokeilevaa Venäjää johdettaisiin jatkossakin Kremlistä, ei Brysselistä tai Washingtonista. Kommentillaan Talvitie antoi ymmärtää, ettei pelkkä demokratisointi takaisi Venäjälle länsimielistä ulkopolitiikkaa vaan maa pitäisi jatkossakin kiinni omista suurvaltapoliittisista intresseistään¹⁰⁶. Talvitien näkemyksessä painottui jatkuvuus ja Suomen ulkopoliittisista intresseistä juontuva katsontatapa Venäjän kehitykseen. Samanlaisen ajattelutavan jakoi Juha-Matti Ritvasen mukaan myös presidentti Mauno Koivisto, joka uskoi venäläisnationalistisen suurvaltapolitiikan voimistuvan, kunhan Venäjä saisi taloutensa kuntoon.¹⁰⁷

Talvitien raportti on hyvä esimerkki valtioiden turvallisuuspoliittisten intressien jatkuvuutta korostavasta reaalipoliittisesta lähestymistavasta Venäjän demokratiakehitykseen. Demokratiolla oli näkemyksessä vain välinearvo eikä mahdollisen demokratisoitumisen pohjalta voitaisi tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä Venäjän ulkopolitiikan tai Suomen aseman tulevaisuudesta. Talvitien näkemys on tyypillinen esimerkki Matti Pesun mukaan Suomessa 1990-luvulle asti dominoivassa asemassa olleesta pienvaltiorealistisen koulukunnan mukaisesta ajattelutavasta eikä se eroa suuresti yllä mainitusta Koiviston näkemyksestä.¹⁰⁸ Ajattelutavan muutos näkyi konkreettisesti myös Moskovan suurlähetystössä. Talvitien suurlähettiläskauden päätyttyä vuodenvaihteessa 1993 puhtaasti reaalipolitiikkaa painottava näkemys jäi ulkoministeriön aineiston osalta paitsioon.

Venäjän heikko sisäpoliittinen tilanne näyttäytyi Moskovan suurlähetystössä niin ikään maan demokratianäkymiä rajoittavana tekijänä. Suurlähettiläs Talvitie huomautti Venäjän olevan rakenteeltaan federaatio, jonka pitäminen kasassa vaatisi kovaotteisuutta. Talvitie näki Venäjän ja lännen intressien

---

¹⁰⁶ Talvitie, H., 16.1.1992, ”PR Venäjä ja Eurooppa”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1992, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁰⁷ Ritvanen 2021, 264.

¹⁰⁸ Pesu 2019, 89–90.

ajautuvan nopeasti vastakkaisiksi, mikäli Venäjä soveltaisi kovia otteita sisäpolitiikassaan. Jonkinasteista ”keskittymistä” sisäpolitiikassa Talvitie piti tarpeellisena, sillä ilman sitä Venäjää uhkaisi anarkia ja jopa uusi diktatuuri. Talvitien kommentti keskittymisestä vaikuttaa asiayhteydessään viittaavan sekä talouspoliittiseen keskittämiseen että sisäpoliittisen vallan keskittämiseen Kremliin ja siinä korostui ymmärrys Venäjästä niin poliittisesti kuin taloudellisesti keskitettynä valtiona.¹⁰⁹ Talvitien näkemystä voi kutsua paradoksaaliseksi; säilyttääkseen alueellisen yhtenäisyytensä ja demokratiansa Venäjän olisi sisäpolitiikassaan keskitettävä valtaa itselleen, vaikka se ei sopisi ajatukseen demokratiasta.

Moskovan suurlähetystössä huomioitiin Venäjän demokratiaa heikentävinä seikkoina myös monipuoluejärjestelmän kehittymättömyys ja puolueiden heikkous sekä yhteistyökyvyttömyys.¹¹⁰ Puoluejärjestelmän heikkous oli toistuva piirre raporteissa läpi 1990-luvun. Yhdysvaltaistutkija Jerry F Hough on esittänyt Venäjän puoluejärjestelmän heikkouden heijastavan tyypillistä demokratisaatioprosessin alkuvaiheessa olevan valtion kehitystä, jolloin myös vaara luisumisesta takaisin autoritarismiin on merkittävä.¹¹¹

Ulkoasiainsihteri Olli Mattilan presidentti Boris Jeltsinin Suomen vierailua varten kirjoittama tausta-aineisto antaa varsin kyynisen näkemyksen Venäjän mahdollisuuksista demokraattisen valtion rakentamiseksi. Mattila huomautti Jeltsinin neuvonantaja Aleksandr Jakovlevia siteeraten Venäjän elävän siirtymäkautta, jota värittävät syvät yhteiskunnalliset kriisit. Kriiseistä selviytyäkseen Mattila näki Venäjän tarvitsevan konsensuspolitiikkaa, joka puolestaan ei onnistuisi demokratian oloissa. Markkinataloussiirtymään liittyvät taloudelliset ja poliittiset haasteet sekä itsevaltaisuuden perinne tekisivät valtion rakentamisen mahdottomaksi ja parlamentarismi ainoastaan pahensivat päätöksenteon kyvyttömyyttä. Presidentti Jeltsinin Mattila totesi

---

¹⁰⁹ Talvitie, H., 16.1.1992, ”PR Venäjä ja Eurooppa”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1992, UMA, Helsinki, Suomi.

¹¹⁰ Mäkeläinen-Buhanist, S., 30.4.1992, ”PRT- Venäjän federaation kansanedustajien kokous 6.–21.4.1992”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1992, UMA, Helsinki, Suomi.

¹¹¹ Hough, J. F. (1998). The Failure of Party Formation and the Future of Russian Democracy. Jerry F Houghin ja Timothy J Coltonin teoksessa *Growing Pains: Russian Democracy and the Election of 1993*, 669–706.

näyttäytyvän monille tahoille yhteiskuntarauhan ainoana takeena.¹¹² Näkemyksen taustalla vaikuttivat epäilemättä suurlähetystössä työskennelleen Mattilan omakohtaiset kontaktit sekä havainnot hyperinflaatiosta ja lisääntyvästä vastakkainasettelusta parlamentin ja presidentti Jeltsinin välillä.

Ajatus Venäjän ”siirtymäkaudesta” sai synkempiä ja historiallistetumpia piirteitä uuden suurlähettilään Arto Mansalan raportissa huhtikuussa 1993. Mansala esitti Venäjän elävän saksalaiskirjailija Hermann Hessen Arosusi-romaanissaan kuvaamaa 1920-luvun Weimarin tasavallan kaltaista siirtymäkautta kahden aikakauden välillä. Mansala näki Venäjän kärsivän taloudellisen ja poliittisen kriisin lisäksi myös moraalisten arvojen kriisistä, joka kyseenalaisti koko demokratiakehityksen legitimitetin venäläisen yhteiskunnan silmissä.¹¹³ Mansala ennakoi yhteiskunnallisen kaaoksen kestävän Venäjällä vähintään yhden sukupolven ajan ja muodostavan kokonaisuutena Venäjälle merkittävän riskitekijän. Mansala muistutti Weimarin tasavallan kehityksen johtaneen sekä lamaan että natsismiin ja totesi talouskriisistä kärsivällä Venäjällä olevan nähtävissä samanlaisia merkkejä ääriainesten noususta, vaikka ei vielä pitänyt riskiä erityisen suurena. Riskinä Mansala piti myös sitä, että silloisen parlamentin ideologisesti erilaiset ääriainekset, kommunistit ja nationalistit, löytäisivät toisensa.¹¹⁴

Kaikki ulkoasiainministeriön arviot Venäjän kehityksestä tiedostivat Venäjän sekä elävän uutta aikakautta että läpikäyvän siirtymäkautta kahden yhteiskunnallisen aikakauden välillä. Siirtymäkaudella Venäjän mahdollisuudet kehittää niin demokratiaa kuin markkinataloutta olivat epävarmat. Materiaaleissa näkyy siten Venäjän historiallista kehitystä arvioitaessa Kosellekin teorian mukainen ”kiihtyminen”, jossa Venäjän kehitykseen liittyvää odotushorisonttia ei kyetty ennustamaan aikaisempien kokemusten pohjalta. Samanlainen epävarmuus Venäjän tulevaisuudesta näkyi myös

---

¹¹² Mattila, O., 25.6.1992, ”PRT Venäjän sisäpolitiikkaa – pattitilanne”, 18:60, R-sarja, 1992, UMA, Helsinki, Suomi.

¹¹³ Mansala, A., 26.4.1993, ”R – Venäjän sisäisestä tilanteesta – kaaos maassa ja ihmisten mielissä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

¹¹⁴ Ibid.

valtioneuvoston 1993 tulevaisuusselonteossa¹¹⁵ sekä siihen liittyneessä tulevaisuusvaliokunnan mietinnössä¹¹⁶. Odotushorizontti siitä, mikä olisi siirtymäkautta seuraava aikakausi jäi epäselväksi, mikä on myös tyypillistä Kosellekin kuvailemalle kiihtymisprosessille. On todennäköistä, ettei suomalaisdiplomaateilla tai poliitikoilla ollut selkeää näkemystä pitkän aikavälin tulevaisuudesta vaan tulevaisuutta tulkittiin omien senhetkisten havaintojen ja maailmankuvan pohjalta. Ulkoministeriön aineistoista on silti tulkittavissa selkeitä näkemyksiä sekä Venäjän demokratiakehityksen vaarantavista riskeistä että sen turvaamisen takaavista toimista.

2.2.1 Edustuksellinen demokratia ja Venäjän parlamentti suomalaisten silmin

Ulkoasiainministeriössä näkemykset Venäjän parlamentin roolista venäläisen demokratian edustajana muuttuivat alkusyksyn 1991 optimismista kielteisiksi viimeistään vuoteen 1993 tultaessa. Neuvostoajan lopulla vuoden 1990 VSFNT:n kansanedustajavaaleissa valitun Venäjän kansanedustajien kokouksen ja Korkeimman neuvoston (parlamentin) sekä presidentti Jeltsinin välisellä valtakiistalla oli olennainen merkitys siihen, millaisena venäläisen parlamentarismen tulevaisuus näyttäytyi ja miten suurlähetystön näkemykset Venäjän parlamentista muuttuivat. Parlamentin muuttunut käsittely raporteissa heijastaa Venäjän demokratiaan edustukselliseen aspektiin kohdistunutta pettymystä ja epävarmuutta. Yhteiskuntajärjestyksen säilymisen nähtiin vaativan vahvaa toimeenpanovaltaa eikä Venäjän nähty kykenevän samanaikaisesti säilyttämään yhtenäisyyttään ja toimimaan ”normaalin” demokraattisen valtion tavoin.¹¹⁷

Vielä syyskuussa 1991 suurlähettiläs Talvitie kutsui parlamenttiin viitaten Venäjän valkoista taloa ”venäläisen demokratian ja vapauden symboliksi” ja korosti parlamentin olevan nyt Kremläkin ylempi vallankäyttäjä. Samassa yhteydessä Talvitie kehotti arvioimaan Suomen ja Venäjän suhteita uudelta

¹¹⁵ Valtioneuvosto (28.10.1993). *Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle pitkän aikavälin tulevaisuudesta: Suomen tulevaisuus ja toimintavaihtoehdot*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1993/1.

¹¹⁶ Eduskunta (1994). *Tulevaisuusvaliokunnan mietintö n:o 1 valtioneuvoston selonteosta pitkän aikavälin tulevaisuudesta*. Edilex.

¹¹⁷ Mansala, A., 6.10.1993, ”R – Venäjän talouden tilasta viime viikon vaihteen jälkeen”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

pohjalta ja huomautti tarpeesta korvata virallisten puheiden vanha neuvosto-retoriikka uudenaikaisilla demokratiaan sopivammilla kannanotoilla.¹¹⁸ Talvitien näkemys parlamentin roolista oli tuolloin huomattavan optimistinen ja siitä on tulkittavissa näkemys Venäjän kansanedustajien kokouksesta uudenlaisen demokraattisen Venäjän symbolina, johon myös Suomen olisi rakennettava suhteensa uudestaan.

Elokuun 1991 vallankaappausyritys vahvisti parlamentin aseman lisäksi myös presidentti Jeltsinin asemaa Venäjällä. Marraskuussa 1991 Venäjän kansankongressi myönsi Jeltsinille poikkeustilavaltuudet, joiden puitteissa hän saattoi ohittaa parlamentaarisen päätöksenteon talousuudistusten läpiviemiseksi. Vuoden 1992 aikana kasvaneen hyperinflaation myötä kongressin ja presidentti Jeltsinin aluksi kitkattomat välit kiristyivät ja muuttuivat vähitellen avoimeksi valtataisteluksi. Reddaway ja Glinski huomioivat Jeltsinin uudistuspolitiikan suosion laskun parlamentissa heijastavan myös uudistusten laskenutta kansansuosiota venäläisten silmissä.¹¹⁹

Vuoden 1992 kuluessa näkemykset Venäjän parlamentista saivat Moskovan suurlähetystössä pessimistisempiä sävyjä. Parlamentin työskentelyn arvioitiin heijastavan monipuoluejärjestelmän alkeellisuutta ja osoittavan, että parlamentarismiin nojaavan järjestelmän rakentaminen Venäjälle vaatisi aikaa.¹²⁰ Näkemyksissä korostui pettymys venäläisen demokratian kehitykseen yleisemmällä tasolla sekä tavoite länsityylisestä pluralistisesta parlamentarismista, jota Venäjä ei ole vielä onnistunut kehittämään. Parlamentin toiminnasta raportoitiin tiuhaan vuoden edetessä, usein hallintovallan halvaantumisen ja talousuudistuksen kielteisten vaikutusten kautta. Parlamentin ja presidentti Jeltsinin välinen vastakkainasettelu oli myös toistuva teema.

Näkemykset parlamentista ”vanhoillisena” ja uhkana niin talousuudistuksille kuin venäläiselle demokratialle tulevat selkeästi esille keväällä 1993, jolloin

---

¹¹⁸ Talvitie, H., 1.9.1991, ”PR Suomen ja Venäjän suhteet”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

¹¹⁹ Reddaway & Glinski 2001, 337, 310–311.

¹²⁰ Mäkeläinen-Buhanist, S., 30.4.1992, ”PRT Venäjän federaation kansanedustajien kokous 6.–21.4.1992”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1992, UMA, Helsinki, Suomi.

Jeltsinin ja parlamentin välinen valtakamppailu kärjistyi. Suurlähettiläs Mansala kuvaili parlamenttia ”kommunistisen kauden valtarakenteeksi”, joka oli alhaisesta kansansuosioistaan huolimatta kaapannut itselleen toimeenpanovaltaa. Mansala huomautti raportissaan parlamentin ja Jeltsinin vastakkainasettelussa olevan jo kyse Venäjän valinnasta demokratia- ja talousuudistusten jatkamisen tai uudistusten pysähtymisen välillä. Parlamentti näyttäytyi Mansalalle samanaikaisesti sekä vanhoillisena kommunismiin palaamista haikailevana elimenä, että alhaisen kansansuosionsa vuoksi venäläisen kansan tahdosta vieraantuneena epälegitiiminä demokratian edustajana.¹²¹ Huhtikuun 1993 kansanäänestyksen alla Mansala näki perustuslain lisäksi uudet parlamenttivaalit ainoana ratkaisuna Venäjän poliittiseen umpikujaan. Venäjän kokemat poliittiset vaikeudet henkilöityivät Mansalan näkemyksessä yhteiskuntakehitystä jarruttavaan parlamenttiin.¹²²

Ajatus Venäjästä tienhaarassa kahden yhteiskuntajärjestelmän välillä toistui yhä useammin Venäjän perustuslaillisen kriisin lähestyessä. Mansala näki Jeltsinin ja parlamentin valtakiistassa olevan kyse parlamentin vanhoillisten ääriainesten hyökkäyksistä demokratia- ja markkinatalousuudistuksia vastaan. Presidentti Jeltsinin Mansala näki symbolina Venäjän uudistuspolitiikalle. Kamppailun panoksena olisi niin Venäjän talousjärjestelmä kuin sen paikka kansainvälisessä järjestelmässäkin.¹²³ Mansala näki vuoden 1993 tilanteella olevan yhtäläisyyksiä elokuun 1991 vallankaappausyrityksen kanssa ja esitti ratkaisevan konfrontaation olevan pian käsillä. Mansalan jakaman näkemyksen mukaan kiistassa oli ennen kaikkea kyse taistelusta neuvostomenneisyyden jäänteiden ja demokraattisen tulevaisuuden välillä. Vanha kokemustila ja odotushorizonttiin sisältyvä mahdollinen tulevaisuus näyttäytyivät keskenään ristiriitaisina taistelun kohteina. Tässä taistelussa vielä syksyllä 1991 demokratian symboliksi

---

¹²¹ Mansala, A., 16.3.1993, ”R – Taistelu uudistuksista ja demokratiasta jatkuu Venäjällä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

¹²² Mansala, A., 22.4.1993, ”RT – Tilanteesta ennen kansanäänestystä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

¹²³ Mansala, A., 22.7.1993, ”Konservatiivisen parlamentin rintamahyökkäys uudistuksia vastaan”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

kuvattu parlamentti edusti nyt itsevaltaista ja taloudellisesti keskitettyä neuvostomenneisyyttä.¹²⁴

Mansalan näkökantoja näyttävät ohjanneen kokemukset neuvostojärjestelmästä, jossa talouspolitiikka ja poliittinen kehitys olivat tiukasti yhteydessä toisiinsa. Mansala katsoi parlamentin vanhoillisuuden vaarantavan myös Venäjän markkinataloussiirtymän. Parlamentarismien itsessään Mansala näki uhkaavan Venäjän demokratiakehitystä.¹²⁵ Näkemys toistui voimallisesti Mansalan Venäjän perustuslaillisen kriisin jälkimainingeissa laatimassa raportissa, jossa hän näki Venäjällä olevan nyt mahdollisuuksia edistykseen mutta huomautti samalla, ettei parlamentarismi näyttänyt olevan enää mahdollista nyky-Venäjän oloissa. Venäjän tulevien kehityspiirteiden Mansala ennakoiki muistuttavan valistunutta diktatuuria ”demokratian peiteasussa”. Mansalan näkökannoissa toistui paradoksaalinen näkemys, jossa demokratian säilyminen itsessään vaatisi sitä rikkovan vahvan johtajan. Mahdollisuuksia ”normaaliin” demokratiaan Venäjällä ei Mansalan mukaan 1990-luvun olosuhteissa olisi.¹²⁶

Venäjän parlamentin ja presidentti Jeltsinin valtataistelu huipentui syyskuussa 1993 Jeltsinin allekirjoitettua julistuksen kansankongressin hajottamisesta. Valtataistelu päättyi väkivaltaisesti Jeltsinin kukistaessa parlamentin kapinan asevoimien tuella ja lakkautettua Venäjän silloisen perustuslain.¹²⁷ Aikaisemman parlamentin muodostaneen kansankongressin ja korkeimman neuvoston tilalle perustettiin uusi kaksikamarinen parlamentti., jonka muodostivat alahuone duuma, ja ylähuone federaationeuvosto. Joulukuussa 1993 kansanäänestyksellä hyväksytty perustuslaki teki Venäjästä erittäin presidenttivaltaisen järjestelmän ja rajoitti parlamentin valtaoikeuksia huomattavasti. Venäläisten tyytymättömyys politiikkaan ja talousongelmiin

---

¹²⁴Mansala, A., 14.8.1993, ”R – Venäjän sisäisestä tilanteesta heinä-elokuussa 1993; ”tykistö saatettava kuntoon ennen ratkaisevaa taistelua”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Mansala, A., 6.10.1993, ”R – Venäjän talouden tilasta viime viikon vaihteen jälkeen”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

Huom. Mansalan raportti käsittelee talousuudistusta mutta siinä ei tehdä eroa poliittisen järjestelmän ja markkinatalouden osalta vaan näiden kehittyminen näyttättyy toisilleen rinnakkaisena.

¹²⁷ Reddaway & Glinski 2001, 429.

ilmeni kriisin jälkimainingeissa äärinationalisti Vladimir Zhirinovskin liberaalidemokraattisen puolueen vaalivoittona joulukuun 1993 parlamenttivaaleissa.¹²⁸

Pettymys venäläiseen parlamentarismiin käytännössä ei tarkoittanut parlamentarismien ideaalin hylkäämistä. Suurlähettiläs Mansala esitti joulukuun 1993 parlamenttivaalien ja perustuslakikansanäänestyksen alla selväpiirteisesti ”toimivan opposition” olevan Venäjän poliittisen järjestelmän legitimitietin kehittämisen kannalta välttämätön elementti. ”Toimivan” opposition ja parlamentarismien rakentamisen välttämättömänä ehtona Mansalalle näyttäytyi uudistuspolitiikkaan sitoutuminen ja yhteistyö hallituksen kanssa. Toimiva oppositio samaistettiin tulevaan parlamenttiin muodostuvaan demokraattiseen oppositioon vastakohtana Zhirinovskin ja kommunistien muodostamalle radikaalille oppositiolle. Pettymys parlamentarismiin kohdistui enemmänkin sen epäonnistuneeseen toteutukseen kuin parlamentarismien ajatukseen sinänsä. Raportin julkaisuhetkellä Venäjän perustuslaillisesta kriisistä oli kulunut jo kaksi kuukautta, mikä lienee laannuttanut pahinta pettymystä venäläistä parlamentarismia kohtaan.¹²⁹

Joulukuussa 1993 valittua kaksikamarista parlamenttia käsiteltiin Moskovan suurlähetystön raporteissa hyvin eri tavoin. Jeltsinin liittolaisena profiloitunutta federaationeuvostoa käsiteltiin raporteissa vain harvoin kriittiseen sävyyn tai uhkana Venäjän demokratisoitumiselle. Duuman omaksuma rooli presidentti Jeltsinin uudistuspolitiikan vastustajana¹³⁰ puolestaan näkyi kriittiseen sävyyn laadittuna raportointina, jossa duuma näyttäytyi presidentti Jeltsiniin verrattuna kielteisesti. Suurlähetystön raporteissa venäläinen parlamentarismi kytkettiin lähes aina duuman käsittelyyn ja niissä toistui Jeltsinin retoriikassa esiintynyt näkemys duuman aiheuttamista haasteista uudistuspolitiikalle. Raporttien kielteisyys duumaa

---

¹²⁸ Reddaway & Glinski 2001, 431–434.

¹²⁹ Mansala, A., 8.12.1993, ”R – Mistä Venäjän vaaleissa on kysymys”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi. Huom. Mansala näki tulevaan, joulukuun 1993 vaaleissa valittavaan parlamenttiin muodostuvan sekä uudistukset hyväksyvän ”demokraattisen opposition” että uudistuspolitiikkaa vastustava kommunisteista ja Zhirinovskin äärinationalisteista muodostuva opposition. Vain demokraattisen opposition Mansala katsoi kuuluvan toimivaan oppositioon.

¹³⁰ Reddaway & Glinski 2001, 433.

kohtaan vaikutti sekä Zhirinovskin vaalimenestys joulukuun 1993 parlamenttivaaleissa että duuman toimintakykyä rajoittanut monipuoluejärjestelmän hajanaisuus ja parlamentaaristen menetelmien vakiintumattomuus¹³¹. Duumaan liitettiin myös pelkoja äärivoimien pidemmällä aikavälillä muodostamasta potentiaalisesta uhasta. Toisaalta duuman hajanaisen kokoonpanon vuoksi sinne ei katsottu voivan syntyä todellista oppositiota, olisi oppositio sitten rakentava tai hajottava.¹³²

Moskovan suurlähetystö kommentoi paikalla seuraamaansa duuman avajaisistuntoa tammikuussa 1994 toteamalla ettei se luvannut hyvää ”vastaisuuden varalle”. Suurlähetystössä ennakoitiin duuman voivan osoittautua jopa aiempaa parlamenttia edustanutta korkeinta neuvostoa hankalammaksi ja avajaisistunnon vahvistavan kansalaisten epäluuloa ja tympääntyneisyyttä politiikkaa kohtaan. Suurlähetystölle uusi duuma näyttäytyi poliittisen legitimitetin kannalta yhtä ongelmallisena kuin edellinenkin parlamentti, mikä tuotiin eksplisiittisesti ilmi vertauksella korkeimpaan neuvostoon sekä toteamalla avajaisistunnon tuovan venäläisten mieliin kukistetun edellisen parlamentin puheenjohtaja Hasbulatovin ajat.¹³³

Parlamentarismien juurtuminen Venäjälle osoittautui 1990-luvun kuluessa vaikeaksi. Reddawayn ja Glinskin mukaan presidentti Jeltsinin ja duuman välinen valtakiista määritteli venäläistä demokratiaa vielä pitkään perustuslaillisen kriisin jälkeen. Kiistaa pahensi Venäjän federaation kommunistisen puolueen nousu duuman suurimmaksi puolueeksi vuoden 1995 duumanvaaleissa. Duuman vaikutusmahdollisuuksia Venäjän politiikassa rajoitti kuitenkin sen sisäinen hajanaisuus sekä sen valtaoikeuksia karsinut vuoden 1993 perustuslaki¹³⁴ eikä se kyennyt haastamaan Jeltsinin uudistuspolitiikkaa tehokkaasti.¹³⁵

---

¹³¹Mansala, A. & Henriksson, M., 13.1.1994, ”R – Venäjän uuden parlamentin kokoontuminen-
teatraalinen ja kaoottinen näytelmä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

¹³² Mansala, A. & Henriksson, M., 21.1.1994, ”R – Venäjän vaalien tuloksista”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

¹³³Mansala, A. & Henriksson, M., 13.1.1994, ”R – Venäjän uuden parlamentin kokoontuminen-
teatraalinen ja kaoottinen näytelmä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

¹³⁴ Reddaway & Glinski 2001, 567–569.

¹³⁵ Reddaway & Glinski 2001, 577.

Duuman merkitys Venäjän demokratiakehitykselle ei korostunut vuosien 1994–1995 aikana. Moskovan suurlähetystössä duumaa pidettiin pikemminkin kansalaismielipiteen kirjoa heijastelevana keskustelufoorumina kuin aktiivisena demokratisoitumisen edesauttajana. Joitakin systeemiä piirteitä uuden ”multipolaarisen”, vahvaan hallitusvaltaan nojaavan poliittisen järjestelmän vakiintumisesta siihen kuitenkin liitettiin.¹³⁶ Tiuhahko raportointi Venäjän puoluekentän kehityksestä antaa osviittaa siitä, että duuma nähtiin edelleen tärkeänä välineenä Venäjän demokratian muodostumisen kannalta. Raporteissa ääriliikkeiden nousuun liittyvät uhkakuvat myös lievenivät kevään 1994 jälkeen, mikä vähensi duuman taholta koettua uhkaa venäläiselle demokratialle.

Joulukuun 1995 duumanvaaleihin liittyvät raportit tuovat hyvin esille ulkoasiainministeriössä vallinneet näkemykset duuman merkityksestä. Duumanvaalit kuvataan niissä eräänlaisena vuoden 1996 ”presidentinvaalien kenraaliharjoituksena”, joka ei duuman perustuslaillisten rajoitteiden vuoksi aseta Venäjää todelliseen tienhaaraan sen sisä- ja ulkopoliittisen tulevaisuuden osalta. Sen sijaan pitkällä aikavälillä duuman kokoonpanon nähtiin vaikuttavan demokratia- ja uudistusprosessin sisältöön ja tempoon. Huolestuttavana demokratian kannalta suurlähetystö näki myös kansalaisten apatian ja vähäisen äänestysinnon vaaleissa, joten kaikki venäläiselle demokratialle koetut uhkakuvat eivät rajoittuneet edustukselliseen demokratiaan.¹³⁷

Ennen joulukuun 1995 duumanvaaleja laaditussa raportissa diplomaatti Jukka Pesola katsoi Venäjän kokevan ylimenokautta, jossa se eläisi kriisistä toiseen ja kokisi yhteiskunnallisessa kehityksessään vain lyhyitä, poliittisesti rauhallisempia suvantovaiheita ilman näkymiä paremmasta tulevaisuudesta. Duumalla tai duumanvaaleilla ei nähty olevan tämän kehityksen kannalta olennaista merkitystä. Duumanvaalit eivät merkitsisi (ääriveroimien voittaessa vaalit) aikakauden vaihtumista eikä toisaalta demokratian perinteiden säilymistäkään (Venäjällä ei Pesolan mukaan ollut demokraattisia perinteitä, joihin palata). Näkemys on tulkittavissa siten, ettei duuma kykenisi uhkaamaan venäläistä demokratiaa mutta ei myöskään edustanut sitä. Samalla raportissa

---

¹³⁶ Mansala, A., 23.3.1994, ”R – ’Muddling through’ – Venäjän sisäisestä tilanteesta pääsiäisen alla 1994”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

¹³⁷ Mansala, A., 22.11.1995, ”R – Duuman vaaleista; demokratia alkuvaiheessaan Venäjällä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1995, UMA, Helsinki, Suomi

korostuu 1990-luvun puolivälissä toistunut pessimismi ja näköalattomuus Venäjän tulevaisuudesta sekä historiantulkinta demokratian perinteiden puuttumisesta Venäjältä.¹³⁸

1990-luvun loppuvuosina duumaa käsiteltiin ulkoministeriön aineistossa lähinnä sen ja Jeltsinin välisen vastakkainasettelun kautta¹³⁹ tai suhteessa edustajien politikointiin. Vuoden 1996 presidentinvaalien jälkeen Mansala korosti tarvetta kommunistijohtoisen duuman integrointiin hallitus-yhteistyöhön peläten sen voivan muutoin muodostaa talous- ja demokratiauudistuksille vihamielisen radikaalin vastavoiman¹⁴⁰. Venäjän ajaututtua talouskriisiin duuman pelättiin sekä torppaavan talousuudistukset¹⁴¹ että radikalisoituvan poliittisesti¹⁴². Duuman asema korostui raporteissa lähes yksinomaan Jeltsinin talousuudistusten ja niiden vaatimien lakimuutosten jarruna¹⁴³ eikä duumaan liitetty juurikaan myönteisiä merkityksiä demokratian tai markkinatalouden kannalta.

Joulukuun 1999 duumanvaaleja arvioitaessa Moskovan suurlähetystö liitti duumaan positiivisävyisemmän roolin edustuksellisen demokratian instituutiona. Duuman säilymistä ja vaalien olemassaoloa jo itsessään uas Mikko Kinnunen piti merkinä Venäjän demokratian vakiintumisesta. Venäjän puoluejärjestelmää Kinnunen arvioi kuitenkin yhä kehittymättömäksi ja henkilökeskeiseksi. Myönteisempää sävyä raportoinnissa selittää osaltaan kommunistien vaalituloksen myötä heikentynyt asema, mikä avasi laajemmat mahdollisuudet hallituksen ja duuman yhteistyölle ja siten parlamentarismen rakentamiselle.¹⁴⁴

---

¹³⁸ Pesola, J., 11.12.1995, ”Havaintoja Venäjän sisäpoliittisesta tilanteesta vaalien alla”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1995, UMA, Helsinki, Suomi.

¹³⁹ Pesola, J., 23.1.1997, ”RT – Venäjä/sisäpolitiikka/presidentti/duuma/Jeltsinin ja duuman yhteenotto jatkuu”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1997, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁴⁰ Mansala, A., 16.7.1996, ”R – Venäjän nykytilasta ja tulevaisuudesta; lähtömietteitä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁴¹ Lyra, M., 22.6.1998, ”Venäjän öljy ja kaasuvienti”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi

¹⁴² Kinnunen, M., 8.9.1996, ”Tshernomyrdin, Luzhkov, Primakov, Strojev- Kenestä pääministerikandidaatti kolmannelle kierrokselle”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁴³ Esim. Lyra, M., 22.6.1998, ”Venäjän öljy ja kaasuvienti”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁴⁴ Kinnunen, M., 16.12.1999, ”Duuma99 – vaalinalusnäkyä ja tulostenusteita”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1999, UMA, Helsinki, Suomi.

Huolet Venäjän demokratian tilasta kanavoituivat Moskovan suurlähetystön aineistoissa juuri edustuksellisen demokratian instituutioihin kuten parlamenttiin. Presidentti Boris Jeltsin nähtiin parlamentin sijaan takeena markkinatalous- ja demokratiauudistuksille, minkä Alfred B. Evans on todennut tyypilliseksi myös amerikkalaisille näkemyksille Venäjän demokratiasta 1990-luvulla¹⁴⁵. Edustuksellinen demokratia näyttäytyi joissain tapauksissa venäläisten tahdon ja suoran demokratian vastaisena, mikä näkyi esimerkiksi raporttien kuvauksissa parlamentista kansalaisten tahtoa vastaan toimivana ja vallan kaapanneena elimenä.¹⁴⁶ Edustukselliseen demokratiaan Venäjällä liittyi raporteissa huolia niin vanhoillisten ja demokratiavastaisten elementtien valtaannoususta kuin monipuoluejärjestelmän ja demokraattisten instituutioiden heikkoudesta. Samalla huomioitiin parlamentin uhka Venäjän markkinauudistuksille. Demokratia ja markkinatalous eivät kuitenkaan näyttäneet suurlähetystön aineistoissa toisilleen vastakohtaisina tavoitteina vaan niiden ristiriitaisuus kytkettiin edustuksellisen demokratian toimimattomuuteen ja uhkaan molemmille tavoitteille. Raporttien perusteella diplomaatit kytkivät myös edustuksellisen demokratian toimimattomuuden erilleen sen ideaalista. Parlamentarismia pidettiin Venäjän tulevan kehityksen kannalta tärkeänä, kunhan se tapahtuisi oikeanlaisissa puitteissa.

2.3 Demokratia venäläisin erityispiirtein

Vuoden 1994 alusta suomalaisissa tulevaisuudenkuvin korostuivat yhä enemmän Venäjän ”toiseutta” korostavat tulkinnat Venäjän kansallisen kehityksen ja sivilisaationaalisten erityispiirteiden mukaisesta järjestelmästä maan yhteiskunnallisen siirtymäkauden päätepisteenä. Joulukuun 1993 uuden perustuslain ja parlamenttivaalien nähtiin Moskovan suurlähetystössä käynnistäneen uuden vaiheen Venäjän siirtymäkauden kehityksessä, jolle olisi edelleen tyypillistä epävarmuus ja vaikea ennustettavuus. 1993 vaalituloksia arvioitaessa huomioitiin sosiologisten metodien riittämättömyys Venäjän

---

¹⁴⁵ Evans, Alfred, B. (2011). The failure of democratization in Russia: A comparative perspective. *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 2, No. 1, 40-51.

<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366510000345#aep-abstract-id2>

¹⁴⁶ Mansala, A., 4.5.1993, ”R – Havaintoja kansanäänestyksen tuloksista”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

tilanteen ennustamiseksi¹⁴⁷, mikä lisäsi epävarmuutta ja tarvetta arvioida Venäjän tulevaa kehitystä historian kautta. Raporteissa korostuivat 1994 alkaen näkemykset Venäjän omalaatuisesta kansallisesta kehityksestä niin ulko- kuin sisäpolitiikassa. Zhirinovskin nationalististen voimien voitto joulukuun 1993 parlamenttivaaleissa nosti Venäjän kansallisten näkökulmien merkitystä arvioissa maan politiikasta. Näkemykset venäläismallisesta järjestelmästä jaettiin myös joissakin valtioneuvoston selonteoissa.

Näkemyks Venäjälle omalaatuisesta yhteiskunnallisesta kehityksestä ei ollut aivan uusi vaan ajatuksia esimerkiksi venäläisen demokratian ”omaperäisyydestä” oli havaittavissa retorisesti myös suurlähettiläs Heikki Talvitien näkemyksissä jo vuonna 1992¹⁴⁸. Loppuvuodesta 1993 alkaen näkemykset Venäjän kehityksen omaleimaisuudesta kuitenkin toistuivat aiempaa useammin. Samalla ne keskittyivät valtioiden kansallisia intressejä painottavan pienvaltiorealismiin sijaan enemmän Venäjän talouskehityksen ja demokratiamallin erityispiirteisiin, joiden nähtiin juontuvan muusta Euroopasta eriyvästä kehityksestä ja Venäjälle ominaisen yhteiskunnan tai sivilisaation sisäisistä piirteistä. Samantyyppisiä näkemyksiä liitettiin myös Venäjän talousjärjestelmän kehittymiseen. Kiinnostavasti näkemyksiä venäläisten erityispiirteiden mukaisesta demokratiasta tai markkinataloudesta ei aineistossa arvioitu kummastakaan käsitteestä poikkeavaksi huolimatta siitä, että niihin tiedostettiin liittyvän demokratian ja markkinatalouden ideaaleista poikkeavia piirteitä.

Tyypillisenä piirteenä venäläisen demokratian erityispiirteille nähtiin vahva toimeenpanovallan ja turvallisuuselinten merkitys sekä eliitin asema Venäjän hallitsemisessa. Hyvän esimerkin näistä painotuksista antaa suurlähettiläs Mansalan raportti 2.11.1995, jossa hän nostaa esille erilaisten voimaministeriöiden nousun. Mansala näki voimaministeriöiden nousun olevan tyypillistä Jeltsinin kaudelle ja selittyvän osaltaan 1990-luvun ongelmilla, mutta katsoi sen olevan myös kohtalonomainen, Venäjän historialle tyypillinen piirre, joka ei olisi automaattisesti demokratian vastainen. Mansala liitti voima-

---

¹⁴⁷ Mansala, A., Henriksson, M., 21.1.1994, ”R – Venäjän vaalien tuloksista”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁴⁸ Talvitie, H., 16.1.1992, ”PR Venäjä ja Eurooppa”, 5C MOS, R-sarja Moskova 1992, UMA, Helsinki, Suomi.

ministeriöiden nousuun huolia venäläisen demokratian jäämisestä eliitin valtataistelun jalkoihin ja odotti ilmiön jatkuvan myös Jeltsinin seuraajan aikana, minkä takaisivat Venäjän yhteiskunnallisesti epävakaa olosuhteet. Voimaministeriöillä Mansala viittaa raportissa etenkin presidentin turvallisuuspäällikön, tiedustelupalveluiden, sisäministeriön ja puolustusministerin alaisiin joukkoihin.¹⁴⁹ Mansalan raportissa voimaministeriöistä näkyi piirteitä myöhemmässä Venäjä-tutkimuksessa Silovikeiksi nimitetyn, erilaisiin turvallisuusministeriöihin nojaavan poliittisen ryhmittymän synnystä¹⁵⁰.

Suurlähettiläs Mansala näki keväällä 1994 Venäjän olevan matkalla kohti ”uutta ja tuntematonta” järjestelmää, joka sekoittaisi keskenään läntisiä vaikutteita ja Venäjän omasta historiasta kumpuavia perinteitä. Uuden, Venäjän kansalliselle kehitykselle ominaisia piirteitä omaavan järjestelmän nähtiin muodostuvan kokonaisvaltaisesti niin talousjärjestelmästä kuin poliittisestakin järjestelmästä. Yksityiskohtaisesti uuden venäläistyyllisen järjestelmän piirteitä ei vielä arvioitu, mikä heijastanee poliittisen tilanteen yleisesti vaikeaa ennustettavuutta. Odotusten muutos pois länsimallisen yhteiskunnan ideaalista kohti Venäjän kansallisia erityispiirteitä korostavaa poliittista ja taloudellista mallia oli kuitenkin jo selkeä. Venäjän ei enää nähty olevan matkalla kohti läntisen ideaalin mukaista edustuksellista demokratiaa tai markkinatalousmallia eikä länsimallista järjestelmää nähty enää Venäjän oloihin suoraan sopivana.¹⁵¹ Kyseinen Mansalan raportti oli poikkeuksellisen pessimistinen ja osui joulukuun 1993 vaalien jälkeiseen ajankohtaan, jossa myös Suomen julkisessa keskustelussa näkyi skeptisyys Venäjän demokratisoitumista kohtaan.¹⁵²

Suurlähettiläs Mansala palasi ajatukseen Venäjän siirtymäkaudesta sosialismin ja jonkin tuntemattoman järjestelmän välillä loppuvuodesta 1994. Nyt venäläiset erityispiirteet omaava kokonaisvaltainen yhteiskuntajärjestelmä

¹⁴⁹ Mansala, A, 2.11.1995, ”R – Jeltsin ja ns. voimaministerit; valtataistelusta Venäjällä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1995, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁵⁰ Illarionov, Andrei (2009). Reading Russia: The Siloviki in Charge. *Journal of Democracy*, 20 (2), 69–72. <https://doi.org/10.1353/jod.0.0066>. Illarionovin lisäksi myös esimerkiksi Olga Khrystanovskaya ja Stephen White ovat analysoineet tarkemmin Silovikkeja Putinin ajan venäläisen yhteiskunnan ilmiönä teoksessa Putin’s Militocracy vuodelta 2003. Silovikkien tutkimuksessa on korostunut yhteys Putinin hallintoon eikä järjestelmän muotoutumista 1990-luvulla ole tutkittu samassa mittakaavassa.

¹⁵¹ Mansala, A., 23.3.1994, ”R – ’Still muddling through’ – Venäjän sisäisestä tilanteesta pääsiäisen alla 1994”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁵² Anttila 2024, 36.

näyttäytyi Mansalalle jo Venäjän kokeman siirtymäkauden päätepisteenä, johon Venäjä oli parhaillaan matkalla. Mansala totesi uuden järjestelmän piirteitä analysoidessaan Venäjällä olevan nähtävissä selvää kehitystä demokratia-uudistusten ja oikeusvaltion lujittamiseksi mutta varoitti järjestäytyneen rikollisuuden syöpmisestä Venäjän yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Mansala näki rikollisuuden yhteyden valtionhallintoon ja länsimaisen oikeusvaltion puutteen Venäjän järjestelmälle tyypillisenä piirteenä, josta Suomenkin olisi syytä huolestua. Mansala antoi myös ymmärtää, ettei Venäjä voisi välttää autoritaarista menneisyyttään hahmotellessaan oman kansallisen yhteiskuntajärjestelmänsä piirteitä. Uutena elementtinä Mansalan arvioissa uudesta venäläisestä järjestelmästä korostui oikeusvaltiotematiikka ja rikollisuuden huomiointi, joka voimistui selvästi vuoden 1994 aikana.¹⁵³

Mansala palasi ajatukseen Venäjän siirtymäkaudesta loppuraportissaan kesällä 1996, jossa nousivat esille myös Mansalan ajatteluun vaikuttaneet teokset ja kirjailijat. Mansala viittasi raportissa erityisesti Daniel Yerginin ja Thane Gustafssonin teokseen ”Russia 2010 and What It Means for the World” (1993), jossa Venäjän murroskauden ennakoitiin jatkuvan vielä useiden sukupolvien ajan ja Venäjän olevan vaarassa hairahtaa demokratia- ja talousuudistusten polulta moneen kertaan tämän siirtymäkauden aikana. Mansala tosin piti kapitalismista luopumisen vaaraa pienempänä kuin demokratian menettämistä. Raportti on laadittu Jeltsinin 1996 presidentinvaalivoiton jälkimainingeissa¹⁵⁴ ja Mansala esitti vaalituloksen lisäävän osaltaan Yerginin ja Gustafssonin teoksen uskottavuutta.¹⁵⁵ Samanlaiset ajatukset Venäjän demokratisoitumisesta ylisukupolvisena siirtymäkauden prosessina, joka ei olisi verrannollinen lännen yhteiskuntakehitykseen toistuivat muidenkin suomalaisten diplomaattien raporteissa ja vaikuttavat heijastelevan yleisesti jaettua ajattelumallia.

Loppuraportissa Mansala toi esille myös konkreettisempia näkemyksiään Venäjälle toivomistaan kehityskuluista. Mansala näki Venäjällä olevan tarvetta

---

¹⁵³ Mansala, A., 7.11.1994, ”Katsaus Venäjän poliittiseen tilanteeseen marraskuussa 1994”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁵⁴ Venäjän 1996 presidentinvaaleja arvioitiin sekä Moskovan suurlähetystössä että julkisuudessa yleisesti linjataisteluksi uuden demokratiamyönteisen tulevaisuuden ja neuvostomenneisyyden välillä. Vaalien merkityksestä tarkemmin kappaleissa 2.4 ja 2.6.

¹⁵⁵ Mansala, A., 16.7.1996, ”R – Venäjän nykytilasta ja tulevaisuudesta; lähtömielteitä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

kiinnittää enemmän huomiota etenkin sosiaali- ja investointipolitiikan osuuteen taloudessa sekä duuman kommunistijohtoisen opposition integroimiseen mukaan Jeltsinin hallintoon. Duuman integroimisen onnistumista Mansala piti erityisen tärkeänä, sillä vain se turvaisi valtiojärjestelmän toimivuuden ja toisi presidentinvaalit hävinneen kommunistiehdokas Gennadi Zjuganovin äänestäjät mukaan demokratian piiriin. Jeltsinin hallituksen uudistuspyrkimykset Mansala näki lyhytnäköisinä ja riittämättöminä. Hänen mukaansa Venäjä oli senhetkisessä tilassaan ”muddling through” -vaiheessa, josta pois pääsemiseksi sen hallinnon tulisi toteuttaa pitkäjänteistä toimintalinjaa. Tätä toimintalinjaa Mansala ei yksityiskohtaisemmin avannut.¹⁵⁶

Hieman ristiriitaisesti Mansala kritisoi myös itse näkemystä Venäjästä lännen sivilisaatiosta erillisenä valtiona. Jeltsinin vaalivoiton 1996 jälkeen kirjoitetussa raportissa Mansala katsoi Venäjän hylänneen ”erikoistiensä” Jeltsinin johdolla. Vaalien jälkeisessä tilanteessa Mansala katsoi Venäjällä olevan nyt tilaisuus irrottautua totalitaarisesta menneisyydestään ja ”integroitua kehityksen ja sivilisaation valtavirtaan”.¹⁵⁷ Ratkaiseva ero aiempiin näkemyksiin nähden oli, että tässä raportissa Mansala näki Venäjää erottavan lännestä enää ainoastaan sen läpikäymä yhteiskunnallinen kehitysvaihe, eivät sen omaleimaiset sivilisaationaaliset piirteet. Näkemyseroa selittää diplomaattien länsimielisenä pitämän Jeltsinin voitto linjavaaleiksi koetuissa 1996 presidentinvaaleissa, jota pidettiin myös Venäjän länsisuuntauksen voittona neuvostomenneisyydestä.

Mansalaa seurannut suurlähettiläs Markus Lyra näki Venäjällä olevan meneillään samanaikaisesti toisilleen rinnakkaiset ja ristiriitaiset reformi ja restauraatioprosessit. Lyra näki Venäjää erottavan eurooppalaisesta yhteiskuntajärjestelmästä erot arvoissa sekä suhtautumisessa valtioon ja järjestykseen. Lyran mukaan Venäjälle ei ollut vielä kehittynyt yhteiskuntasopimusta maan hallitsijoiden ja hallittavien kansanosien välille, mikä taas johti valtion heikkouteen. Lyra näki heikon valtion ongelman voitavan ratkaista

---

¹⁵⁶ Mansala, A., 16.7.1996, ”R – Venäjän nykytilasta ja tulevaisuudesta; lähtömietettä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi. ”Muddling through” voidaan suomentaa läpirämpimiseksi ja myös Mansala itse katsoi toisessa raportissa Venäjää vaivaavan ns. läpirämpimisen mentaliteetti.

¹⁵⁷ Mansala, A., 15.7.1996, ”R – Venäjä etsii rooliaan ja identiteettiään; lähtömietettä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

demokratian oloissa vain talouskasvulla. Myös Lyra näki Venäjän olevan kehitymässä omanlaisekseen ja itsestään tietoiseksi kansakunnaksi Lyran näkemys on peruspiirteiltään yhtäläinen Mansalan näkemysten kanssa mutta keskittyy yksiuolotteisemmin talouskasvuun tekijänä, joka automaattisesti ratkaisisi myös institutionaaliset ja moraalisiin arvoihin kytkeytyvät ongelmat.¹⁵⁸

Moskovan suurlähetystön tilannekatsauksissa näkyivät myös Poutiaisen tutkielmassaan esille nostamat ennakkoluuloiset käsitykset venäläisestä kansanluonteesta Venäjästä etenkin vuosina 1994–1995. Venäläisten ei uskottu esimerkiksi kykenevän sisäistämään markkinatalouden ja demokratian individualistista luonnetta vielä useisiin sukupolviin, minkä esimerkiksi Olli Mattila näki Venäjän ”normalisoitumisen” ehtona. Ajatuksessa korostui näkemys länsimaisesta elämänmuodosta venäläisille saavutettavana normina.¹⁵⁹ Suurlähetystön tilannearvioissa korostui Venäjän kokema moraalisten arvojen kriisi, minkä katsottiin haittaavan maan kykyä kehittää demokratiaa tai kapitalismia. Oman osansa tulevaisuudennäkymien heikentymisessä sai myös suurkaupunkien ja muuttumattomaksi koetun perifeerisen maaseudun, ns. ”ikuisen Venäjän” alueellisen kahtiajaon ulottuvuus¹⁶⁰.

Lisäksi suurlähetystön raporteissa toistui ”venäläisen sielun” kaltainen näkemys venäläisen kansan loputtomasta sietokyvystä erilaisia kärsimyksiä kohtaan. Näkemykseen liitettiin Neuvostoliiton aikana kielteisiä piirteitä kuten kyky sietää Neuvostoliiton totalitaariselta hallinnolta minkälaisia otteita tahansa. 1990-luvulla Jeltsinin hallituksen ja venäläisen demokratian nähtiin kuitenkin hyötyneen tästä venäläisten ”ominaispiirteestä”, sillä se oli taannut uudistusmielisten vallassa pysymisen laajoista taloudellisista ja sosiaalisista ongelmista huolimatta. ”Sietokyvyn” loppumisen pelättiin vaarantavan demokratian

---

¹⁵⁸ Lyra, M., 16.12.1996, ”R – Venäjän sisäisestä kehityksestä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁵⁹ Mattila, O., 21.12.1994, ”Venäjän talouden tilasta”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi. Huom. Samansuuntaisia ajatuksia Venäjän ”normaaliuden” saavuttamisesta esitti myös presidentti Jeltsin, joten näkemys jaettiin merkittävässä määrin myös Suomen ulkopuolella.

¹⁶⁰ Mansala, A., 28.4.1994, ”R – Venäjän sisäisestä tilanteesta venäläisen pääsiäisen alla 1994”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

”Ikuisen Venäjän” käsite vaikuttaa asiayhteyden perusteella olevan peräisin Mansalan venäläiseen älymystöön kuuluvilta kollegoilta eikä häneltä itseltään.

johtamalla äärivoimien valtaannousuun.¹⁶¹ Näkemyksessä on piirteitä Poutiaisen mainitsemista orientalistisista stereotypioista venäläisiä kohtaan¹⁶², joskin ajatus venäläisestä sielusta on peräisin venäläisestä kirjallisuudesta¹⁶³ eikä rajoitu Suomeen.

Venäläistä kansanluonnetta painottavien käsitysten voi tulkita rajoittavan Venäjän demokratisoitumiseen ja markkinataloussiirtymään liittyvää odotus-horisonttia korostamalla venäläisyyden pysyvää luonnetta. Käsitykset loivat jatkuvuutta epävarmoihin odotuksiin korostamalla läpi historian esiintyneitä demokratialle ja kapitalismille kielteisiä venäläisyyden piirteitä. Toisaalta käsitykset venäläisestä kansanluonteesta olivat dynaamisia ja muuttuivat poliittisen tilanteen mukaan. Esimerkiksi Jeltsinin 1996 presidentinvaalivoiton jälkeen Mansala katsoi paikkansapitämättömäksi väitteen venäläisten geneettisestä sopimattomuudesta demokratiassa elämiseen¹⁶⁴. Kansanluonteen käsittely raporteissa osui usein juuri niihin ajankohtiin, jolloin venäläiseen demokratiaan nähtiin kohdistuvan eniten riskejä.¹⁶⁵ Jeltsinin vaalivoiton jälkeen loppuvuodesta 1996 eteenpäin viittaukset venäläisen kansanluonteen kaltaisiin myyttisiin aspekteihin suurlähetystön raporteissa vähenivät samalla kun demokratian nähtiin vakiintuvan osaksi Venäjän poliittista järjestelmää. Valtioneuvoston selonteoissa tällaisia käsityksiä ei esiintynyt ainakaan julkisesti.

Käsityksissä demokratialle soveltumattomasta venäläisestä kansanluonteesta voi nähdä yhtäläisyyksiä Timo Vihavaisen mainitsemaan suomalaisten omassa keskuudessaan kielteisiksi koettujen asioiden projisointiin venäläisyyteen. Vihavainen toteaa Suomen omaan kehitykseen kohdistuneen pelon olleen tätä projisointia perinteisesti ohjannut suomalaisen venäläisyyden taustavakio.¹⁶⁶

---

¹⁶¹ Mansala, A., 28.4.1994, ”R – Venäjän sisäisestä tilanteesta venäläisen pääsiäisen alla 1994”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁶² Poutiainen 2014, 36–37.

¹⁶³ Venäläisestä sielusta ajatuksena ks. Apresjan, Valentina (2009). *The Myth of the Russian Soul Through the Mirror of Language*. *Folklorica*, vol. XIV, 91–121.

¹⁶⁴ Mansala, A., 15.7.1996, ”R – Venäjä etsii rooliaan ja identiteettiään; lähtömielteitä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁶⁵ Ajankohtia, joissa venäläistä kansanluonnetta käsiteltiin raporteissa paljon ja demokratian kannalta kielteiseen sävyyn olivat esimerkiksi joulukuun 1993 parlamenttivaalien jälkeinen tilanne, sekä parlamentin ja Jeltsinin lisääntyvän vastakkainasettelun aika kevästä 1993 alkaen.

¹⁶⁶ Vihavainen, Timo (2004). *Venäjän kahdet kasvot: Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Edita Publishing Oy, Helsinki, 437.

Raporttien perusteella pelot venäläisen demokratian epäonnistumisesta eivät kuitenkaan nojanneet kotoperäisiin pelkoihin suomalaisen yhteiskunnan tilasta vaan huoliin Venäjän omasta sisäisestä kehityksestä. Pikemminkin Moskovan suurlähetystön aineistossa voi tulkita näkyneen pelon suomalaisille toivottavan venäläisen yhteiskunnan epäonnistumisesta. Demokratiakehityksen haasteiden selittäminen kansanluonteella korostaa konkreettisesti Ojasen ja Valtosen mainitsemaa toiseuden tulkintakehystä, jossa Venäjä näyttäytyi tuntemattomana sekä länsimaisille arvoille vieraan toiseuden kautta.¹⁶⁷ Vuoden 1996 presidentinvaalien jälkeen pelot Venäjän demokratiakehityksen epäonnistumisesta väistyivät, jolloin toiseuttavat kuvaukset Venäjästä jäivät taka-alalle.

Demokratian venäläisistä erityispiirteistä käyty keskustelu osui ajankohtaan, jossa keskustelu venäläisestä kansanluonteesta ja Venäjällä rehottavasta moraalisten arvojen kriisistä oli huipussaan. Venäläistä kansanluonnetta pohtivat esimerkiksi Mansalan tapaamat venäläiset akateemikot, Dmitri Lihatshev ja Aleksandr Asmolov¹⁶⁸ ja liberaalin demokratian sopivuutta Venäjälle epäiltiin myös Venäjän poliittisessa johdossa.¹⁶⁹ Ajatusta venäläisten erityispiirteiden mukaisesta demokratiasta Mansala tai muut suomalaiset eivät vaikuta omaksuneen sellaisenaan venäläisiltä ajattelijoilta, vaan näkemykset heijastelevat pikemminkin pohdintaa Venäjän identiteetistä maan historian kautta. Myös venäläisen markkinatalouden nähtiin sulautuvan osaksi kansallisten erityispiirteiden mukaista järjestelmää. Muun muassa Mansala myös perusteli näkemyksiään Venäjän historialla esittäen esimerkiksi valistuksen ja teollistumisen saaneen Venäjällä omat erityispiirteensä¹⁷⁰.

Venäjän kehitykseen liittyvissä tulevaisuudenkuvissa vaikuttaa esiintyneen pettymystä läntisten demokratia- ja markkinatalousmallien toimimattomuuteen, sillä näkemykset Venäjän omia erityispiirteitä heijastavasta yhteiskuntajärjestelmästä nousivat pintaan vasta Venäjän perustuslaillisen kriisin ja 1990-luvun alun talouskriisin jälkeen. Heikki Talvitien suurvalta-

---

¹⁶⁷ Valtonen & Ojanen 2011, 39-40.

¹⁶⁸ Mansala 2015, 366, 374-378.

¹⁶⁹ Mansala 2015, 408-409.

¹⁷⁰ Mansala, A., 15.7.1996, ”R – Venäjä etsii rooliaan ja identiteettiään; lähtömielteitä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

poliittiset¹⁷¹ ja Olli Mattilan talouspoliittiset näkemykset¹⁷² vuoden 1992 aikana tosin osoittavat, että Venäjän kehitystä tulkittiin jo tuolloin maan oman historian kontekstissa. Puhe Venäjän historian erityispiirteiden mukaisesta järjestelmästä vaikuttaa kuitenkin voimistuneen vasta Venäjän demokratiakehityksen kohdattua haasteita. Siten tulevaisuudenkuvat vaikuttavat ilmentävän pettymystä Venäjän siihenastista uudistuskehitystä kohtaan.

2.4 Venäjän demokratiakehitys Suomen näkökulmasta

Valtioneuvoston selonteoissa ja niitä koskevissa valiokuntamietinnöissä korostui Suomen asema suhteessa Venäjän kehitykseen. Tulevaisuusvaliokunnan vuoden 1993 tulevaisuusselontekoa käsittelevässä mietinnössä myös Venäjän tulevaisuuden pohdinta sai oman osionsa. Mietinnössään tulevaisuusvaliokunta esittää Venäjän elävän kahden yhteiskuntavaiheen välistä aikaa, jossa Venäjän poliittinen tulevaisuus on vasta asteittain selkiintymässä. Tulevaisuusvaliokunta piti Venäjän tulevaisuuden kannalta merkittävimpänä yhtenäisyyskehitystä. Mietinnössä nousee esille vaara Venäjän päätymisestä venäläisnationalistiseen totalitarismiin esimerkiksi kaoottisen yhteiskuntatilanteen tai taloudellisen keskittymisen myötä. Toisaalta demokratiakehityksen epäonnistuminen jää silti toissijaiseksi riskiksi Suomelle verrattuna Venäjän hajoamiseen, jonka vaikutusten arvioitiin mietinnössä olevan Suomelle paljon suuremmat.¹⁷³

Vuoden 1993 tulevaisuusselonteossa Venäjän alueellistumiskehitys nostettiin esille mutta sitä tarkastettiin suhteessa alueellistumisen seurauksiin maan yhteiskuntakehitykselle. Tulevaisuusselonteossa Venäjän alueellistuminen näyttäytyy vaarantavana tekijänä mutta myös mahdollisena vastapainona perinteisten keskitetysti johdetun maan autoritaaristen rakenteiden purkamiselle ja demokratian juurruttamiselle. Selonteossa alueellistumiskehityksen arvioidaan saattavan olla jopa ”ainoa kestävä tae Venäjän

---

¹⁷¹ Talvitie, H., 16.1.1992, ”PR Venäjä ja Eurooppa”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1992, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁷² Mattila, O., 16.6.1992, ”KRT – Sotateollinen kompleksi ja talousuudistus”, 18:60, R-sarja 1992, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁷³ Eduskunta (1994). *Tulevaisuusvaliokunnan mietintö n:o 1 valtioneuvoston selonteosta pitkän aikavälin tulevaisuudesta*. Edilex.

uudistumiselle”.¹⁷⁴ Selonteossa on havaittavissa historiantulkinta Venäjälle tyypillisestä vahvan valtion keskusjohtoisen ohjauksen roolista. Venäjän positiivinen yhteiskuntakehitys näyttäytyy selonteossa yhtenäisyyttä tärkeämpänä ja selonteosta on tulkittavissa piilevää kritiikkiä Venäjälle tyypilliseksi miellettyä valtionohjausta kohtaan. Valiokuntamietintö ja Valtioneuvoston selonteko vaikuttavat siten eroavan demokratiakehitykselle antamansa painoarvon osalta ainakin osittain.

Erot tulevaisuusvaliokunnan ja valtioneuvoston selonteon näkemyksissä selittynevät osaltaan eri asiantuntijoiden kuulemisilla. Valiokuntamietinnössä esitetyt skenaariot Venäjän kehityksestä ja alueellisen disintegraation riskeistä ovat sisällöltään identtiset ulkopoliittisen instituutin tutkija Jyrki Iivosen johdolla marraskuussa 1992 laaditun Venäjän tulevaisuutta koskevan arvion kanssa¹⁷⁵, joten mietinnön voi olettaa nojanneen kyseiseen arvioon. Tulevaisuusvaliokunnan mietintöön sisältyi myös kansanedustaja Tuulikki Ukkolan vastalause; Ukkola kritisoi mietintöä liiasta varovaisuudesta ja kyvyttömyydestä ottaa kantaa siihen, miten Suomi voisi reagoida uusin tavoin Venäjän kehitykseen.¹⁷⁶

Eriävät näkemykset ja painotukset antavat osviittaa siitä, ettei eduskunnassa tai asiantuntijoiden parissa vallinnut konsensusta siitä, mitä asioita Suomen tulisi priorisoida varautuessaan Venäjän yhteiskuntakehitykseen. Näkemykset Venäjän demokratisoitumisprosessin merkityksistä Suomelle eivät olleet täysin yhteneväisiä ja esimerkiksi valtion rooli ja alueellisen yhtenäisyyden merkitys nähtiin hyvin eri tavoin. Venäjän suhteen toivottiin vakautta mutta yksimielisyyttä siitä, saavutettaisiinko vakaus juuri demokratisoitumisen vai voimakkaan yhtenäisvaltion kautta, ei ollut.

Suomen ensimmäisessä, vuoden 1995 puolustus- ja turvallisuuspoliittisessa selonteossa merkittävän roolin sai ajatus ”demokraattisesta turvallisuudesta”, jossa demokratian juurtuminen, demokraattisten instituutioiden vahvistaminen

---

¹⁷⁴ Valtioneuvosto (28.10.1993). *Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle pitkän aikavälin tulevaisuudesta: Suomen tulevaisuus ja toimintavaihtoehdot*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1993/1.

¹⁷⁵ Forsberg 2024, 4.

¹⁷⁶ Eduskunta (1994). *Tulevaisuusvaliokunnan mietintö n:o 1 valtioneuvoston selonteosta pitkän aikavälin tulevaisuudesta*. Edilex.

ja oikeusvaltioperiaatteen vakiintuminen lisäävät mahdollisuuksia maailmanjärjestelmän hallintaan ja avaavat näkymän kestäväan turvallisuuteen. Selonteossa demokratia- ja markkinatalouskehityksen epäonnistumisen Venäjällä todetaan ensimmäisen kerran suoraan vaarantavan Suomen turvallisuuden. Selonteossa korostui epävarmuus Venäjän uudistuspolitiikan onnistumisesta. Venäjän jäsenyys Euroopan Neuvostossa mainitaan selonteossa konkreettisenä Suomen tavoitteena Venäjän demokratiakehityksen tukemiseksi.¹⁷⁷ Näkemys on muutoin yhteneväinen Moskovan suurlähetystön raporteissa esitettyjen näkemysten kanssa mutta ulkoministeriön aineistoissa Venäjän EN-jäsenyys ei juuri nouse esille maan demokratiakehitystä arvioivissa asiayhteyksissä vaan Venäjän poliittisen kehityksen arvioinnissa painotettiin maan sisäisiä tekijöitä.

Vuoden 1996 Suomi ja Euroopan tulevaisuus -selonteossa esitettiin Venäjän modernisaatioprosessin olevan Länsi-Eurooppaan nähden rinnakkainen mutta etenkin poliittisilta perinteiltään ”omaleimainen”. Näkemys on samankaltainen suurlähetystön aineistoissa esiintyneen Venäjän erityislaatuista kansallista yhteiskuntakehitystä korostavan näkemyksen kanssa. Selonteossa venäläisen demokratian ongelmana nähtiin kansalaisten vieraantuminen politiikasta ja poliittisen järjestelmän keskittyminen ylätasolle. Samoja ongelmia liitettiin venäläisen markkinatalouden kehittymiseen. Omaleimaiselle venäläiselle demokratialle annetaan selonteossa selkeitä piirteitä, kuten vallan keskittyminen eliiteille ja valtion heikkous.

1996 tulevaisuusselonteossa todettiin poliittisen ja taloudellisen vallan keskittymisen eliiteille erottavan Venäjän Länsi-Euroopasta, vaikka maalla oli jo demokratian perusinstituutiot. Eliitin nopeasti vaihtuviin liittoutumiin perustuvan järjestelmän todettiin vähentävän poliittisen järjestelmän ennustettavuutta ja valtion heikkouden taas johtavan venäläisten parissa arvojen ja tulevaisuusodotusten hämmennykseen. Tulevaisuusselonteossa esitetään ylätasolle keskittyvän järjestelmän voivan haitata tulevaisuudessa myös sosiaalisiin eturyhmiin ja kansalaisyhteiskuntaan perustuvan demokratian

---

¹⁷⁷ Valtioneuvosto. (1995). *Turvallisuus muuttuvassa maailmassa: Suomen turvallisuuspolitiikan suuntalinjat*. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 6.6.1995. Puolustusministeriö.

kehittämistä, mitä ei käsitellä suurlähetystön aineistoissa merkittävästi.¹⁷⁸ Venäläisen demokratian omaleimaisten piirteiden nähtiin selonteossa vaarantavan demokratian toteutumisen ruohonjuuritasolla.

Vuoden 1995 puolustus- ja turvallisuuspoliittisessa selonteossa ja vuoden 1996 selonteossa korostui kummassakin ajatus Euroopan turvallisuuden toteutumisesta yhteistyön kautta ja ajatus demokratiasta saa niissä turvallisuuselementin. Vuoden 1996 tulevaisuusselonteossa demokratian edistäminen Venäjällä näyttäytyi kuitenkin enemmän suhteessa Venäjän sisäiseen yhteiskunnalliseen kehitykseen. Molemmissa selonteoissa Venäjän integraatio muuhun Eurooppaan yhteistyön ja EN-jäsenyyden kautta näyttäytyy silti tärkeimpänä Suomen turvallisuutta edistävänä ulkoisena tekijänä. Selonteoissa näkyy selkeästi Suomen ulkopoliittinen dualismi, jossa Venäjän integraatiota painottavat näkemykset yhdistettiin pienvaltiorealismiin turvallisuusintressejä painottavaan katsontatapaan. Suomen tavoite demokraattisesta turvallisuudesta ei kuitenkaan nouse tulevaisuusselonteossa esille yhtä voimakkaasti.¹⁷⁹ Selontekojen vivahde-eroja selittää niiden erilainen painotus; puolustus- ja turvallisuuspoliittinen selonteko käsittelee erityisesti turvallisuuspolitiikkaa kun taas tulevaisuusselonteko keskittyy Suomen tavoitteisiin Euroopan unionissa ja eurooppalaisessa integraatiossa.

1996 tulevaisuusselonteon sekä puolustus- ja turvallisuuspoliittisten selontekojen tilannekuvassa oli vivahde-eroja ulkoministeriön aineistoon nähden mutta yleinen tilannekuva Venäjän kehityksestä ilmeni aineistoissa samansuuntaisena. Vuoden 1996¹⁸⁰ ja 1997¹⁸¹ selonteoissa nostettiin esille huolet venäläisnationalismin vaaroista. Moskovan suurlähetystössä eniten huolta vuoden 1996 aikana herätti kommunistien nousu.¹⁸² Ulkoministeriön aineistoissa 1996 presidentinvaalien yhteydessä korostunutta ajatusta Venäjästä tienhaarassa autoritaarisen neuvostomenneisyyden ja vastakohtaisen

---

¹⁷⁸ Valtioneuvosto (1996). *Suomi ja Euroopan tulevaisuus*, Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle osa I, Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1996/2, Helsinki, 72–76.

¹⁷⁹ Valtioneuvosto 1996, 14–15

¹⁸⁰ Valtioneuvosto 1996, 74–75

¹⁸¹ Valtioneuvosto. (1997). *Euroopan turvallisuuskehitys ja Suomen puolustus*, Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 17.3.1997, VNS 1/1997. Puolustusministeriö.

¹⁸² Valtioneuvosto 1996, 74–75.

demokraattisen tulevaisuuden välillä ei tulevaisuusselonteossa ilmene. Sen sijaan vuoden 1997 selonteon näkemykset venäläisen demokratian alkavasta vakiintumisesta¹⁸³ ovat yhtäläisiä suurlähetystön tilannekuvan kanssa. Erot ovat ymmärrettäviä aineistojen painotuserot huomioiden. Moskovan suurlähetystön tehtävänä oli raportoida Venäjän poliittisesta kehityksestä tilannekohtaisesti, selonteissa taas luoda yleiskuva Venäjään Suomelle liittyvistä riskeistä ja mahdollisuuksista pitkällä aikavälillä.

Suurlähettiläs Mansala näki Venäjän demokratiakehityksen ja markkinatalous-siirtymän kytkeytyvän suoraan Suomen ja Venäjän väliseen yhteistyöhön. Mansala näki venäläisten äänestäneen vuoden 1996 presidentinvaaleissa menneisyyteen paluuta vastaan ja katsoi tämän antavan aihetta optimismiin Suomen ja Venäjän suhteitten tulevan kehityksen osalta. Mansala kehotti hyödyntämään ”demokratiaa ja uudistuksia ajavan Venäjän yhteistyö-potentiaalin”. Yhteistyöpotentiaalilla Mansala viittasi erityisesti talous-yhteistyön ja kaupankäynnin lisäämiseen Suomen ja Venäjän välillä, minkä Mansala näki avaavan suomalaisyrityksille huomattavia mahdollisuuksia mutta ei sulkenut pois muitakaan yhteistyön muotoja.¹⁸⁴ Mansalan toisessa, Venäjän identiteettiä käsittelevässä raportissa korostui puolestaan liberaalille institutionalismille tyypillinen näkemys keskinäisriippuvuuksista Venäjän ja lännen konfliktin estävänä tekijänä¹⁸⁵. Myös suomalaisessa mediakeskustelussa Venäjä nähtiin vuonna 1997 jo selkeästi taloudellisen yhteistyön ja jopa eurooppalaisuuden kautta, mikä antaa osviittaa laajemmasta suomalaisten Venäjä-kuvan muutoksesta kohti integroivampaa näkemystä.¹⁸⁶

Mansalan näkemyksen mukaan Venäjän suotuista demokratiakehitys antoi pohjan sen kanssa tehtävälle taloudelliselle yhteistyölle¹⁸⁷. Jeltsinin vaalivoitto 1996 presidentinvaaleissa toimi Mansalalle indikaattorina, joka osoitti venäläisten valinneen demokratian yhteiskuntansa tulevaksi suunnaksi.

---

¹⁸³ Valtioneuvosto, 1997, 19–20.

¹⁸⁴ Mansala, A., 15.7.1996, ”R – Muutoksia ja jatkuvuutta; havaintoja Suomen ja Venäjän suhteista”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁸⁵ Mansala, A., 15.7.1996, ”R – Venäjä etsii rooliaan ja identiteettiään; lähtömielteitä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁸⁶ Anttila 2024, 18.

¹⁸⁷ Mansala, A., 15.7.1996, ”R – Muutoksia ja jatkuvuutta; havaintoja Suomen ja Venäjän suhteista”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

Vaalitulos merkitsi jatkuvuutta Venäjän epävarmassa politiikassa, mikä osoittaa tietynasteista odotusten vakiintumista Venäjän yhteiskuntakehityksen osalta.¹⁸⁸ Yhteistyön ja taloudellisen keskinäisriippuvuuden merkitystä korostettiin Mansalan raporteissa vasta Jeltsinin vaalivoiton jälkeen, vaikka Venäjän taloudellista integraatiota oli toivottu jo aikaisemmin. Mansalan näkemys on tulkittavissa konkreettiseksi ilmaukseksi Möttöjän kuvailemasta dualismista realismiin ja integrationismiin välillä. Mansalan poikkeuksellisen optimistinen näkemys sijoittuu Jeltsinin 1996 presidentinvaalivoiton jälkimaininkeihin ja sitä voidaan pitää yhtenä koko tarkasteltavan ajanjakson positiivisimmista arvioista Venäjän tulevaisuudesta. Samanlaisia näkemyksiä demokratian voitosta ja markkinatalouden mahdollisuuksista Venäjällä esitti Tuomas Forsbergin mukaan samoihin aikoihin myös presidentti Martti Ahtisaari, joten näkemys jaettiin mitä ilmeisimmin korkeimmassa valtiojohdossa¹⁸⁹. Vaalivoiton jälkeinen odotushorisontin vakiintuminen näyttää myötävaikuttaneen myös Venäjä-yhteistyötä painottaviin ulkopoliittisiin kannanottoihin.

2.5 Demokratia ja oikeusvaltio

Neuvostoliiton ja Venäjän demokratiakehitykseen sisältyi olennaisesti myös oikeusvaltiotematiikka. Vielä Neuvostoliiton viimeisinä vuosina demokratia- ja oikeusvaltiouudistuksia tarkasteltiin merkityksiltään erillisinä, sosialismin uudistuspyrkimykseen liittyvänä kokonaisuutena, jotka saattoivat olla keskenään ristiriitaisia. Oikeusvaltio terminä nousi esille vain satunnaisesti. Vuodesta 1993 alkaen oikeusvaltion käsittely sisältyi kuitenkin enenevässä määrin suoraan Venäjän demokratiakehityksen käsittelyyn ja oikeusvaltio nähtiin osana Venäjän demokratisoitumisprosessia. Odotushorisontti Venäjän demokratisoitumisesta laajeni kattamaan myös raportoinnissa suurempaa jalansijaa saaneen oikeusvaltiokehityksen. Oikeusvaltiota pidettiin välttämättömänä Venäjän markkinataloussiirtymän pahimpien lieveilmiöiden vähentämiseksi.

---

¹⁸⁸Mansala, A., 15.7.1996, ”R – Muutoksia ja jatkuvuutta; havaintoja Suomen ja Venäjän suhteista”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁸⁹ Forsberg 2024, 11.

Suhteessa Neuvostoliiton demokratia uudistuksiin oikeusvaltiotematikka nousi ensimmäisen kerran esille loppuvuodesta 1989, jolloin Moskovan suurlähetystö raportoi Neuvostoliiton liittovaltion ja sen tasavaltojen välisistä kompetenssi-ristiriidoista. Useiden neuvostotasavaltojen säätämien vaali- ja asevelvollisuuslakien nähtiin olevan ristiriidassa Neuvostoliiton perustuslain kanssa eikä tilanteen nähty sopivan perestroikan tavoitteena olevan oikeusvaltiokehityksen raameihin. Kompetenssi-ristiriitojen suurlähetystö arvioi pahenevan vuoden 1990 aikana, sillä kansanedustajanvaalit pakottaisivat tasavaltojen lainsäädäntövastuussa olevat korkeimmat neuvostot toimimaan oikeiden kansanedustajalaitosten tavoin ja ottamaan tasavaltojen edut huomioon aiempaa laajemmin. Lisääntyvät demokratitendenssit ja oikeusvaltion toteuttaminen korostuivat keskenään ristiriitaisena prosessina, joka on ratkaistavissa vain toisen periaatteen joutaessa. Raportin laatijat pitivät SNTL:n perustuslain muuttamista tasavaltojen taipumista todennäköisempänä.¹⁹⁰

Michael McFaul ja Elina Treyger ovat esittäneet oikeusvaltiomekanismien heikkouden rajoittaneen merkittävästi Venäjän demokratiakehitystä 1990-luvun kuluessa. McFaulin ja Treygerin mukaan oikeusvaltion heikkous periytyi neuvostojärjestelmästä, jossa tuomiovalta oli heikoin vallan kolmijaon ulottuvuuksista. Oikeusvaltiokehitystä Venäjällä hidasti tuomioistuinten ja viranomaisten resurssien vähäisyys 1990-luvun siirtymäkaudella, mikä johti laajamittaiseen korrupioon ja rikollisuuteen. Oikeusvaltion puute heikensi sekä demokraattisten instituutioiden luottamusta venäläisten silmissä että näiden instituutioiden poliittista riippumattomuutta.¹⁹¹

Oikeusvaltiohuolet olivat esillä Moskovan suurlähetystössä vain satunnaisesti vuosien 1990 ja 1993 välisenä aikana. Suhteessa demokratiaan oikeusvaltiokehitystä analysoitiin hyvin vähän. Oikeusvaltio terminä nousee aineistossa esille vain muutamaan otteeseen, yleensä sen puutetta valittelevissa yhteyksissä. Vielä vuoden 1993 aikana oikeusvaltiokysymys kytkettiin Moskovan suurlähetystössä pitkälti Venäjän tulevaan perustuslakiin ja siihenastisen tuotetun

---

¹⁹⁰ Anttonen, M. & Korhonen, K., ”PRT: SNTL:n sisäpolitiikka, neuvostotasavaltojen ja keskushallituksen välinen ristiriita perustuslakikysymyksessä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1989, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁹¹ McFaul & Treyger 2004, 155.

lainsäädännön keskinäiseen ristiriitaisuuteen ¹⁹² tai postkommunistiselle aikakaudelle tyypilliseen poliittisen järjestelmän ja moraalisten arvojen kriisiin ilman selkeitä tulevaisuudenkuvia.¹⁹³

Odotushorisontti oikeusvaltiokehityksen suhteen näyttää Moskovon suurlähetystössä laajentuneen Venäjän perustuslaillisen kriisin ratkaisun myötä. Samalla oikeusvaltiokysymys kytkettiin Venäjän demokratia- ja markkinatalousuudistusten käsittelyyn ja se nähtiin demokratian osa-alueena. Raportointi oikeusvaltiokysymyksistä ja oikeusvaltio-termin käyttö toistuivat suurlähetystön aineistoissa useammin loppuvuodesta 1993 alkaen. Oikeusvaltionäkymät tosin olivat yhä lähinnä kielteisiä. Joulukuun 1993 parlamenttivaalien alla suurlähettiläs Mansala totesi, ettei Venäjältä voitu puhua vielä oikeusvaltiona, sillä siihen tähtäävä prosessi oli vasta aluillaan ja tulisi riippumaan parlamenttivaalien tuloksesta. Venäjän oikeusinstituutioiden Mansala raportoi olevan kriisin jäljiltä aiempaakin pahemmassa sekasorrossa.¹⁹⁴ Odotushorisontin laajentuminen selittyy ainakin osaltaan sillä, että Venäjällä nähtiin nyt olevan perusinstituutiot ja poliittiset keinot, joiden puitteissa oikeusvaltion kehittäminen olisi mahdollista.

Jossakin määrin lisääntyneeseen oikeusvaltion käsittelyyn saattoi vaikuttaa myös Suomen ja Venäjän vuonna 1993 solmima sopimus viranomaisyhteistyöstä rikollisuuden torjunnassa. Venäjän rikollisuustilannetta käsiteltiin tuolloin korkeinta poliittista tasoa myöten, minkä Aleksi Rantamaa on liittänyt Suomessa laajentuneeseen uhkakuvakäsitykseen.¹⁹⁵ Muistelmissaan Mansala liittää rikollisuuden uhan ennen kaikkea Venäjällä asuneen suomalaisliikemiesten yhteisöön kohdistuneeseen uhkaan¹⁹⁶. Suurlähetystön aineistoissa rikollisuutta käsiteltiin kuitenkin yhteydessä Venäjän poliittiseen järjestelmään tai yhteiskunnalliseen tilanteeseen, ei rikollisuudesta suomalaisille aiheutuviin riskeihin.

---

¹⁹² Mattila, O., 7.4.1993, ”R – Talous jäämässä Venäjällä valtataistelun jalkoihin”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁹³ Mansala, A., 30.6.1993, ”R – Vapauden sietämätön taakka; Postkommunismien ongelmista Venäjällä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁹⁴ Mansala, A., 8.12.1993, ”R – Mistä Venäjän vaaleissa on kysymys”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁹⁵ Rantamaa 2020, 75.

¹⁹⁶ Mansala 2015, 419–421.

Maaliskuussa 1994 uas Olli Mattila näki voimakkaan valtion perinteen seurannaisvaikutuksineen ongelmallisena Venäjän oikeusvaltiokehitykselle. Uuden demokraattisen Venäjän instituutioiden rakentaminen oli Mattilan mukaan neuvostotalitarismin jälkeen aloitettava tyhjästä, mikä johti valtiokoneiston heikkouteen. Oikeusvaltion ongelmiin liittyivät ongelmat myös venäläisen markkinatalouden rakentamisessa. Mattila näki Venäjän kehittyvässä valtiokapitalismissa riskin laajamittaiseen korrupioon. Mattila huomioi vaaran erilaisten eliittiryhmien ja byrokraattisen virkamiesluokan pyrkimyksestä turvata oma asemansa autoritaarisin keinoin, mikä johtaisi oikeusvaltionnormien menettämiseen. Venäjän kansalaisyhteiskunnan puute kasvatti riskiä oikeusvaltion menettämisestä entisestään. Mattilan voi tulkita käsitelleen ”eliittiryhmien” ja byrokraattien vaaraa käsitellessään juuri oligarkian kehittymiseen liittyviä vaaroja. Mattilalle markkinatalouskehitys näyttäytyi suurimpana uhkana oikeusvaltiolle ja demokratian puute taas voimisti tätä uhkaa. Presidentti Jeltsinin Mattila uskoi kuitenkin pyrkivän valtiovaltaa lujittaessaankin luomaan Venäjälle oikeusvaltiota.¹⁹⁷

Lisääntynyt oikeusvaltiotematiikka näkyi myös järjestäytyneen rikollisuuden aiheuttamien ongelmien tiuhassa käsittelyssä vuosien 1994–1995 aikana. Suurlähettiläs Mansala näki järjestäytyneen rikollisuuden ongelman johtuvan niin yleisestä moraalisesta kriisistä kuin huonoista sosiaalisista ja taloudellisistakin oloista. Mansala katsoi, ettei Venäjä ollut koskaan historiansa aikana oikeusvaltio ja totesi kehityksen vaatiman lainsäädännön ja oikeuslaitoksen luomisprosessin olevan vasta aluillaan. Mansala ei nähnyt Venäjän pystyvän ratkaisemaan rikollisuusongelmaa lähitulevaisuudessa poliittisen pirstoutuneisuutensa vuoksi.¹⁹⁸ Järjestäytynyt rikollisuus näyttäytyi Moskovan suurlähetystön raporteissa koko yhteiskunnan syövyttävänä oikeusvaltion heikkoudesta johtuvana ongelmana¹⁹⁹. Mansala kuvaili rikollisuuden torjumisen ja oikeusvaltion puolustamisen vaatimia kovia otteita ja niiden ristiriitaa

---

¹⁹⁷ Mattila, O., 4.3.1994, ”RT – Valtion roolista Venäjällä presidentti Jeltsinin linjapuheen jälkeen”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁹⁸ Mansala, A., 23.3.1994, ”R – Rikollisuuden torjumisesta Venäjällä; edessä Sisyfoksen työ”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

¹⁹⁹ Mansala, A., 1.7.1994, ”R – Havaintoja Jeltsinin Venäjältä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

Jeltsinin muutoin demokraattisen politiikan kanssa ”venäläiseksi paradoksiksi”.²⁰⁰

Vaikka järjestäytyntä rikollisuutta käsiteltiin demokratiasta erillisenä aiheena, suurin sen aiheuttama uhka näyttää Mansalalle liittyneen sen syöpymiseen osaksi Venäjän yhteiskuntarakenteita. Täten siitä lisääntyneessä raportoinnissa ei voi katsoa olevan kyse pelkästään Rantamaan mainitsemasta suomalaisen turvallisuuskäsityksen laajenemisesta sosiaalisiin uhkiin²⁰¹ vaan myös laajemmista venäläisen oikeusvaltion ja demokratian kehitykseen liittyvistä huolista. Suomelle järjestäytynyt rikollisuus näyttäytyi raporttien perusteella uhkana vain satunnaisesti, sen sijaan Venäjän kehitykselle sen nähtiin suurlähetystössä muodostavan huomattavia ongelmia. Rikollisuus nähtiin raporteissa myös osana muodostumassa olevaa venäläisten erityispiirteiden mukaista kapitalismia ja yhteiskuntarakennetta.

Suurlähettiläs Mansalan elokuussa 1994 laatima, ex-pääministeri Jegor Gaidarin Suomen vierailun tausta-aineistoksi tarkoitettu raportti antaa varsin mielenkiintoisen kuvan oikeusvaltion hahmottamisesta suhteessa Venäjän demokratia- ja markkinatalouskehitykseen. Mansala näki raportissa oikeusvaltiokehityksen olevan ratkaisevassa asemassa venäläisen markkinatalouden muuttamisessa ”ihmiskasvoisemmaksi” ja totesi terveen moraalin ja oikeusvaltion olevan elinehto Venäjän demokratiaa ajaville johtajille. Suurimpana haasteena Mansala näki oikeusvaltiokehitykselle Venäjällä vallitsevan moraalisten arvojen kriisin. Kriisin ratkaisussa Mansala näki Venäjän ortodoksikirkolla ja älymystöluokalla olevan suurta merkitystä.²⁰² Muistelmateoksessaan Mansala kuvailee saaneensa näkemyksen rikollisuuden lisääntymisen yhteydestä yhteiskunnan yleiseen moraaliseen kriisiin ja venäläisen ihmisen kokemaan tarpeettomuuden tunteeseen Venäjän valtakunnallisen armahduskomission johtajalta Anatoli Pristavkinilta²⁰³.

---

²⁰⁰ Mansala, A., 28.6.1994, ”R – Rikollisuuden torjunta Venäjällä vauhdittuu – liian vähän, liian myöhään?”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁰¹ Rantamaa 2020, 75–76.

²⁰² Mansala, A., 19.8.1994, ”R – Venäjän talous pinnan alta nähtynä; poleeminen näkemys”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁰³ Mansala 2015, 421.

Mansala käsitteli usein järjestäytyneitä rikollisuutta myös vastasyntyneen äkkirikikoiden luokan ja köyhemmän kansanosan välisten tuloerojen kasvun kautta. Markkinataloussiirtymän lieveilmiöiden katsottiin pahentavan myös demokratiaan ja oikeusvaltioon liittyviä ongelmia.²⁰⁴ Mansalan näkemyksissä demokratia, oikeusvaltio ja markkinatalous linkittyvät yhdeksi kokonaisuudeksi, jossa moraalisen kriisin merkitys oli ratkaisevin. Ilman oikeusvaltion rakentamista ja moraalisen kriisin ratkaisemista ei Venäjällä voisi olla myöskään markkinataloutta tai demokratiaa. Toisaalta oikeusvaltion ongelmat ja moraalinen kriisi johtuivat totalitarismin jälkeisen siirtymäkauden ongelmista juuri demokratian ja markkinatalouden saralla.

Oligarkian nousuun ja markkinataloussiirtymän rakenteellisiin ongelmiin oikeusvaltiokysymys kytkettiin Moskovan suurlähetystön raporteissa myös 1990-luvun viimeisinä vuosina. Alkuvuodesta 1997 ulkoasiainsihteri Jarmo Sareva katsoi oikeusvaltion rakentamisen olevan Jeltsinin uuden pääministeri Anatoli Tshubaisin suurin haaste. Sareva näki oikeusvaltion puutteen tuottavan Venäjälle rakenteellisen haasteen, joka vaaransi maan hauraan talouskasvun ja aiheutti riskin niin poliittisesta kuin sosiaalisestakin epävarmuudesta.²⁰⁵ Oikeusvaltion kytkeytyminen talouskasvuun kävi ilmi myös toisesta raportista, jossa oikeusvaltion normien kuten omaisuudensuojan puutetta pidettiin yhtenä suurimmista tekijöistä Venäjälle suuntautuvien investointien puutteelle.²⁰⁶

Venäjän jäsenyys Euroopan Neuvostossa näkyi myös Moskovan suurlähetystössä lisääntyneenä raportointina maan ihmisoikeustilanteesta. Loppuvuodesta 1998 ulkoasiainsihteri Petteri Vuorimäki totesi UNDP:n edustajien tapaamiseen perustuen Venäjältä puuttuvan yhä hyvän ja läpinäkyvän hallinnon periaatteet. Byrokratia, korruptio, lainsäädännön ristiriitaisuus ja yhteiskunnallisen luottamuksen puute hidastivat Vuorimäen mukaan myös Venäjän demokratisoitumisprosessia. Myönteisintä kehitystä näkyi parlamentarismien ja poliittisen pluralismin kehittymisessä. Vuorimäki

---

²⁰⁴ Mansala, A., 1.7.1994, ”R – Havaintoja Jeltsinin Venäjältä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁰⁵ Sareva, J., 14.3.1997, ”RT- Lähiajan talousnäkyistä Venäjällä: ehtiikö kurki kuolla...?”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1997, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁰⁶ Sareva, J., 11.11.1996, ”RT: Venäjän talous syksyllä 1996: puoliksi tyhjä vai puoliksi täynnä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

siteerasi myös UNDP:n toteamusta demokratian psykologisten ja intellektuaalisten perusedellytysten puuttumisesta venäläisestä yhteiskunnasta.²⁰⁷ Raportin perusteella Vuorimäki (ja UNDP) näki juuri oikeusvaltion venäläisen demokratiakehityksen heikoimpana lenkkinä, jota Venäjä ei tulisi lähiaikoina saavuttamaan. Raportista käy ilmi kausaalisuhde diplomaatin ja UNDP:n demokratian ja venäläisen yhteiskunnan yhteensovittamattomuutta koskevien käsitysten välillä, mikä osoittaa diplomaattien tehneen tulkintoja myös suhteessa globaalien toimijoiden käsityksiin Venäjän kehityksestä.

Vuoden 1995 turvallisuus- ja puolustuspoliittisessa selonteossa Venäjän oikeusvaltiokehitys nousee esille demokratiasta erillisenä mutta demokraattista turvallisuutta vahvistavana piirteenä. Selonteossa todetaan suoraan Venäjän liittymisen Euroopan neuvostoon ja Euroopan ihmisoikeussopimukseen vahvistavan Venäjän mahdollisuuksia sovittaa lainsäädäntönsä yhteen niin demokratian peruseriaatteiden, kun oikeusvaltioperiaatteidenkin osalta. Selonteossa korostuu myös Euroopan neuvoston jäsenmaissaan suorittama jatkuva valvonta demokratia- ja oikeusvaltioperiaatteiden toteutumiseksi, mikä implisiittisesti liitetään samassa asiayhteydessä mainittuun Suomen tavoitteeseen Venäjän EN-jäsenyydestä ja Euroopan neuvoston tavoitteeseen demokraattisesta turvallisuudesta. Selonteossa korostuu eurooppalaisten instituutioiden normatiivisen vallan merkitys Venäjän uudistuskehityksen ja demokraattisen turvallisuuden takaajana mutta ilman selkeästi sanoitettua suhdetta turvallisuuspolitiikkaan.²⁰⁸

Vuoden 1997 puolustus- ja turvallisuuspoliittisessa selonteossa toistetaan sama näkemys lähes sellaisenaan, mutta Tšetšenian tilanne ja EU:n pyrkimykset saada Venäjä noudattamaan oikeusvaltio- ja ihmisoikeuseriaatteita mainitaan erikseen asian yhteydessä. Tšetšenian tilanteen mainitseminen tuo oikeusvaltioiteemaan selkeän turvallisuuselementin, sillä Venäjällä oli takanaan juuri käyty Tšetšenian ensimmäinen sota.²⁰⁹ Selonteosta on asiayhteyden perusteella tulkittavissa näkemys oikeusvaltiokehityksestä osana paitsi Venäjän demokratiakehitystä parantavaa, myös Suomen turvallisuutta lisäävää

---

²⁰⁷ Vuorimäki, P., 19.11.1998, ”Venäjän ihmisoikeustilanteen kehitys”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁰⁸ Valtioneuvosto, 1995, 12–13

²⁰⁹ Valtioneuvosto, 1997, 20

prosessia. Selonteoissa näkyy konkreettisesti Kari Möttölen esille nostama dualismi rakenteellisten ja normatiivisen politiikan välillä. Eurooppalaisilla instituutioilla nähtiin olevan normatiivista valtaa sitouttaa Venäjä sisäpolitiikassaan voimakkaammin demokratia- ja oikeusvaltiouudistuksiin. Turvallisuuden korostamisessa samassa yhteydessä näkyy Venäjän sotilasvoimaan perustuvan rakenteellisen vallan huomioiminen, joka kytkettiin instituutioiden normatiiviseen valtaan.²¹⁰

2.6 Demokratia uhkakuvana

Demokratia ei kaikissa merkityksissä näyttäytynyt aineistoissa ainoastaan positiivisessa valossa. Demokratia näyttäytyi toisinaan paradoksaalisesti suoraan Neuvostoliittoa tai Venäjää uhkaavana ilmiönä, joka vaarantaisi joko näiden valtioiden olemassaolon tai sisälsi demokratisoitumisprosessin itsessään vaarantavia elementtejä. Varsinkin Moskovan suurlähetystön raporteissa demokratian nähtiin toisinaan vaarantavan Venäjän tai Neuvostoliiton alueellisen yhtenäisyyden. Vaalit nähtiin useaan otteeseen kamppailuna Venäjän suunnasta, joka voisi nostaa valtaan Venäjän demokratiaa tai Suomea uhkaavia äärivoimia. Samanlaisia näkemyksiä liittyi myös Venäjän parlamenttiin. Demokratia näyttäytyi toisinaan välineenä turvallisuusuhiksi koettujen voimien valtaannousulle.

Ensimmäiset selkeän kielteiset demokratiaan liittyvät tulevaisuudenkuvat nousevat esille loppuvuodesta 1989 suurlähettiläs Talvitien käsitellessä tulevia, vuoden 1990 paikallisvaaleja ja budjettivallan siirtämistä NKP:ltä tasavaltojen neuvostoille. Talvitie katsoi lisääntyvään aluedemokratiaan liittyvän pelkästään huonoja puolia. Talvitien mukaan lyhyellä aikavälillä Neuvostoliiton hallinto ja talous sekoittuisivat ja pitkällä aikavälillä tasavaltojen väliset tasoerot kasvaisivat ja etenkin kehittymättömimmät eteläiset tasavallat olisivat kykenemättömiä edes aloittamaan uudistusta. Vaikka Talvitie antaa ymmärtää etenkin Baltian lähtevän uudistuksiin innolla mukaan, koko Neuvostoliiton tasolla Talvitie näki aluedemokratia uudistuksen tuottavan epäjärjestyksiä ja

---

²¹⁰ Möttölä 2008, 27–29.

uhkaavan sen yhtenäisyyttä.²¹¹ Kielteinen näkemys aluedemokratiasta liittyy odotusten muuttumiseen selkeästi kielteisimmiksi Neuvostoliiton demokratian suhteen loppuvuodesta 1989, mikä ilmenee esimerkiksi Gorbatšovin vierailukatsaukseen sisältyneissä kielteisissä arvioissa uudistuspolitiikan onnistumisesta.²¹² Aineiston perusteella kielteisyys johtui pääasiassa neuvostotasavaltojen ja liittovaltion vastakkainasettelun kasvusta.

Vuoden 1990 aikana implisiittinen kritiikki Neuvostoliiton demokratia-uudistuksia kohtaan lisääntyi Moskovan suurlähetystössä. Kritiikin voimistuminen oli yhteydessä kasvaneeseen alueelliseen disintegraatioon sekä järjestysvallan heikkenemiseen, Kritiikin kasvu on yhtäläinen Poutiaisen havainnon kanssa, siitä miten Neuvostoliitto-asiantuntijoiden tulevaisuuden näkymät muuttuivat kielteisemmiksi vuoden 1990 aikana²¹³. Gorbatšovin politiikan tuloksina arvioitiin olevan kaaos ja yhteiskunnallisen turvattomuuden lisääntyminen eikä Gorbatšovin uskottu pystyvän ratkaisemaan ongelmia ilman kovia otteita²¹⁴. Demokratian lisääntymiseen liittyi usein epävarmuus Neuvostoliiton tulevasta suunnasta. Suurlähettiläs Talvitie ilmaisi toivovansa Gorbatšovilla olevan yleiskuva tilanteesta, sillä muuten Neuvostoliitto eläisi ”päivästä toiseen”.²¹⁵

Negatiivisia näkemyksiä suhteessa demokratia-uudistusten käytännön vaikutuksiin ilmeni myös kevään ja kesän 1991 aikana, jolloin ulkoasiainsihteri Anttonen totesi lisääntyneen parlamentarismien ja keskus-tasavalta-vastakkainasettelun estävän neuvostohallituksen hyviäkin talouspoliittisia toimia. Demokratian lisääntyminen näyttäytyi haasteena taloustilanteen vakauttamiselle. Anttonen vältti kuitenkin kritisoidusta demokratia-uudistuksista suoraan.²¹⁶ VSFNT:n presidentinvaaleista raportoinnissa korostui myös huoli siitä, miten Gorbatšovin kannatus NKP:n sisällä heikkeni vanhoillisten hyväksi

²¹¹ Talvitie, H., 11.12.1989, ”PR: Neuvostoliitto ja keskeiset kysymykset joulukuussa 1989”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1989, UMA, Helsinki, Suomi.

²¹² Talvitie, H., 5.10.1989, ”Neuvostoliitto lokakuussa 1989”, 18:60, Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteri Mihail Gorbatšovin vierailu Suomeen 25.–27.10.1989.

²¹³ Poutiainen 2014, 23.

²¹⁴ Talvitie, H., 22.1.1990, ”PR Tilanteesta Neuvostoliitossa”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1990, UMA, Helsinki, Suomi.

²¹⁵ Talvitie, H., 30.3.1990, ”PR: SNTL:n presidentti ja presidentineuvosto hakemassa rooliaan. Kenen kustannuksella?”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1990, UMA, Helsinki, Suomi.

²¹⁶ Anttonen, M., 5.3.1991, ”PRT – Neuvostoliiton hallitustilanne”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

tilanteessa, jossa kommunisteille oli monipuoluejärjestelmän vallitessa myös oikeita vaihtoehtoja. Jeltsinin vaalivoitto kyseisissä presidentinvaaleissa näyttäytyi myös uudistusten kannalta ristiriitaisena, sillä Jeltsinin johdolla VSFNT oli osaltaan pahentanut NL:n talousvaikeuksia.²¹⁷

Alkusyksyn 1991 lyhyen optimistisen vaiheen jälkeen ajatus Venäjän hajoamisesta demokratian oloissa nousi jälleen esille. Olli Mattila piti skenaarion yhteydessä varmana, että Venäjä joutuisi turvautumaan voimatoimiin tulevaisuudessa yhtenäisyytensä säilyttämiseksi.²¹⁸ Myös populismin nousu²¹⁹ ja etenkin äärinationalisti Vladimir Zhirinovskin pääsy valtaan demokraattisten vaalien kautta ilmeni uhkakuvana paitsi Venäjän demokratialle, myös Suomelle. Talvitien Zhirinovskia käsittelevässä raportissa tulevat parlamenttivaalit näyttäytyvät ratkaisevana sen kannalta, kuinka merkitykselliseksi Zhirinovski kykenisi Venäjällä nousemaan. Ajatus Zhirinovskin mahdollisesta liittoutumisesta Venäjän varapresidentti Rutskoin johtaman nationalistiliikkeen kanssa nousi esille varteenotettavana mahdollisuutena. Zhirinovskia käsittelevän raportin yhteydessä demokratia saa merkityksen välineenä myös Suomen ulkopoliittisia intressejä uhkaavien voimien nousulle.²²⁰

Zhirinovskin edustamaan venäläisnationalismiin liittyvät uhkakuvat olivat olennaisia suhteessa erityisesti ulkopoliittikkaan ja Suomen asemaan. Talvitie huomautti Zhirinovskin edustaman panslavistisen ideologian haastavan Paasikiven logiikan, jossa Venäjällä ei olisi turvallisuuspoliittisia intressejä Suomen suunnalla niin kauan kuin Suomi ei uhkaisi Venäjää omalta alueeltaan. Talvitie katsoi Zhirinovskin muodostavan Suomelle siten huomattavan suuren uhan, mikäli hän saisi Venäjällä poliittista merkitystä. Zhirinovskin valtaannousu demokraattisin keinoin näyttäytyi siten suurena haasteena paitsi venäläisen demokratian rakentamiselle, myös vallitsevalle pienvaltiorealistiselle

---

²¹⁷ Anttonen, M., 20.6.1991, ”PRT Venäjän presidentinvaalit”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

²¹⁸ Mattila, O., 15.11.1991, ”PKR Neuvostoliiton valtarakenteista”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

²¹⁹ Mattila, O., 2.12.1991, ”PRT Venäjän uusi hallitus”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

²²⁰ Talvitie, H., 27.4.1992, ”Venäjä, Zhirinovski ja Suomi”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1992, UMA, Helsinki, Suomi.

näkemykselle Suomen asemasta, jonka koko perusta vaarantuisi Zhirinovskin edustaman radikaalinationalismin saavuttaessa Venäjällä valtaa.²²¹

Pahentuva talouskriisi sekä presidentti Jeltsinin ja parlamentin välinen valtataistelu toivat pelot demokratian epäonnistumisesta pintaan keväällä 1993. Moskovan suurlähetystössä Venäjän arvioitiin tarvitsevan autoritääristä johtajaa kriiseistä selviytyäkseen.²²² Yksittäisten politiikkatoimien kuten huhtikuun 1993 kansanäänestyksen Venäjän hallituksesta katsottiin suurlähetystössä vain lisäävän yhteiskunnallista sekasortoa ja opposition voittaessa voivan johtaa Venäjän ulkopoliittikan muuttumiseen NL:n ulkopoliittikan kaltaiseksi²²³.

Zhirinovskin liberaalidemokraattisen puolueen vaalimenestys joulukuun 1993 parlamenttivaaleissa herätti uudelleen pelkoja äärinationalistien ja kommunistien yhteenliittymästä uudessa duumassa. Zhirinovskin voiton arvioitiin sisältävän ”vaaramomentin” pitkällä aikavälillä ja olevan varoittava signaali kaikille Venäjän demokraattisille voimille.²²⁴ Suurlähettiläs Mansala toteaa kuitenkin muistelmissaan alkaneensa pitää Zhirinovskia todellisena uhkana Venäjän uudistuspolitiikalle vasta joulukuun 1993 vaalien jälkeen huolimatta aiemmin havaituista yhtäläisyyksistä natsismiin²²⁵. Vaara äärivoimien valtaannoususta demokraattisin keinoin ilmeni myös useiden suurlähetystön tapaamien venäläisasiantuntijoiden näkemyksissä vuosina 1994 ja 1995. Huoli ääriliikkeiden valtaannoususta mainitaan erikseen myös kaikissa 1990-luvun jälkipuoliskolla laadituissa selonteoissa. Vaaliliikhehdinnän katsottiin myös jo itsessään pakottavan Venäjän johdon toteuttamaan nationalistista ulkopoliittikkaa, jotta ulkopoliittista heikkoutta ei voitaisi käyttää vaaliaseena heitä vastaan.²²⁶ Vuoden 1995 alussa lähestyvää vaaliliikhehdintää korostui Tšetšenian sotaa suurempana uhkana venäläiselle demokratialle, mikä

---

²²¹ Talvitie, H., 27.4.1992, ”PR – Venäjä, Zhirinovski ja Suomi”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1992, UMA, Helsinki, Suomi.

²²² Mansala, A., 7.4.1994, ”R – Talous jäämässä Venäjällä valtataistelun jalkoihin”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

²²³ Mansala, A., 22.4.1993, ”RT – Tilanteesta ennen kansanäänestystä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

²²⁴ Mansala, A., 21.1.1994, ”R – Venäjän vaalien tuloksista”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

²²⁵ Mansala 2015, 290.

²²⁶ Mansala, A., 31.1.1996, ”R – Venäjä perimmäisten kysymysten äärellä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

johtui pitkälti koetusta uhasta demokratia uudistusten takeena pidetyn presidentti Jeltsinin asemalle.²²⁷

Joulukuun 1995 parlamenttivaaleja ja Venäjän 1996 presidentinvaaleja arvioitiin Moskovan suurlähetystössä jälleen ratkaisevaksi taitekohdaksi Venäjän historiassa.²²⁸ Erityisesti presidentinvaaleja Boris Jeltsinin ja kommunistipuolueen ehdokas Gennadi Zjuganovin välillä arvioitiin linjataisteluksi ”uuden venäläisen yhteiskunnan järjestyksestä ja ilmeestä”. Vaalien katsottiin ratkaisevan Venäjän tulevaisuuden niin talouden, demokratian kuin ulkopolitiikankin osalta. Kommunistiehdokas Zjuganovin mahdollinen vaalimenestys nähtiin uhkana niin uudistuksille kuin Venäjän länsimieliselle identiteetille ja paluuna autoritaariseen menneisyyteen.²²⁹ Jeltsinin vaalivoiton myötä Mansala katsoi venäläisten valinnee demokraattisen ja länsimielisen tulevaisuuden, ja huolet demokratiaan liittyvistä vaaroista väistyivät myös suurlähetystön raporteissa.²³⁰

Vuoden 1998 talouskriisin myötä Venäjä ajautui jälleen poliittiseen kriisiin. Moskovan suurlähetystössä 1998 talouskriisi aiheutti säröjä 1996 presidentinvaalien tuloksia seuranneeseen optimismiin. Moskovan suurlähetystö arvioi radikaalien vaatimusten lisääntyvän duumassa riippuen siitä, kuinka huonoksi taloustilanne kehittyisi.²³¹ Suurlähetystö raportoi talouskriisin yhteydessä myös antisemitististen ääriliikkeiden noususta sekä Venäjän federation kommunistisen puolueen radikalisoitumisesta²³² ja Venäjän ajautuminen suoranaiseen fasismiin näyttäytyi mahdollisena tulevaisuuden-skenaariona²³³. Talouskriisin raportoinnissa näkyy konkreettisesti, miten markkinataloussiirtymän ongelmien nähtiin vaarantavan demokratian. Samalla

---

²²⁷ Mansala, A., 24.1.1995, ”R – Asia: Presidentti Jeltsinin muuttuneesta asemasta”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1995, UMA, Helsinki, Suomi.

²²⁸ Mansala, A., 1.7.1995, ”R – Venäjän tilanne kesällä 1995”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1995, UMA, Helsinki, Suomi.

²²⁹ Mansala, A., 19.4.1996, ”R – Presidentinvaalit ja Venäjän talous”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

²³⁰ Mansala, A., 16.7.1996, ”R – Venäjän nykytilasta ja tulevaisuudesta; lähtömielteitä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

²³¹ Kinnunen, M., 18.8.1998, ”Ruplan devalvoituminen on poliittinen tappio- kuinka tuhojen rajoittamisessa onnistutaan?”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

²³² Vuorimäki, P., 14.11.1998, ”Venäjän juutalaiskeskustelu: antisemitismia vai sisäpoliittista teatteria”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

²³³ Erhola, Halko, Kinnunen, M., Vuorimäki, P., Lahti, Liivala, Lindqvist, 25.11.1998, ”Venäjän tilanne, viikkoraportti 25.11.98”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

sekä demokratia että markkinatalouskehitykseen kohdistuvat uhkakuvat kanavoituvat joko duumaan tai vuosina 1999 ja 2000 järjestettäviin parlamentin- ja presidentinvaaleihin.

Kovin syväluotaavia tulevaisuudenskenaarioita Venäjän demokratian tilasta ei kuitenkaan 1990-luvun viimeisinä vuosina laadittu. Raporteissa toistuivat huoli radikalisoitumistendensseistä ja vertaukset 1990-luvun alkupuolen duumanvaaleihin, joka nähtiin varoittavana esimerkkinä maltilliselle demokratialle koituvista riskeistä. Vertaukset aiempiin duumanvaaleihin ja tulevien duumanvaalien mainitseminen osoittavat talouskriisiin liittyvien radikalisoitumispelkojen keskittyvän joulukuun 1999 duumanvaalien ympärille.²³⁴

Vaalien ympärille liittyvä yhteiskunnallinen levottomuus käy ilmi Moskovan suurlähetystön vuoden 1998 politiikannäkymiä analysoivasta raportista, jossa vuoden 1998 ennakoitiin voivan talouskasvun jatkuessa muodostua edellisvuoden kaltaiseksi rauhalliseksi ”kehityksen kehittymisen” vuodeksi, jolloin poliittisilla ja taloudellisilla uudistuksilla on mahdollisuus edetä rauhassa. Vuosien 1999 ja 2000 todetaan olevan vaalivuosia, mikä sulkee kyseiset vuodet suurten tulevaisuudenodotusten ulkopuolelle. Vaalit saavat siten piilomerkityksen yhteiskunnan normaalia kehitystä häiritsevänä häiriötekijänä. Raportin yhteydessä vaalien negatiivinen merkitys linkittyy myös Jeltsinin ja duuman kiistelyn välineeksi ajautuneeseen uuteen vaalilakiin.²³⁵

Demokratian ja sen instituutioiden käsittelyyn liitetyt uhkakuvamaiset piirteet kertovat Venäjän demokratiakehitykseen liittyvästä epävarmuudesta. Moskovan suurlähetystön raportit ja tulevaisuusvaliokunnan mietintö 1994 osoittavat, että venäläisen demokratian nähtiin paradoksimaisesti vaarantavan itsensä sen omien instituutioiden kautta. Ääriliikkeiden nousu vaaleissa ja edustuksellisen demokratian radikalisoituminen nähtiin uhkana niin venäläisen demokratian kuin markkinatalousuudistustenkin tulevaisuudelle. Neuvostoajan lopulla ja

---

²³⁴ Kinnunen, M., 8.9.1998, ”Tshernomyrdin, Luzhkov, Primakov, Strojev- kenestä pääministerikandidaatti kolmannelle kierrokselle?”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

²³⁵ Kinnunen, M., 16.1.1998, ”Venäjän sisäpolitiikasta 16.1.1998”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, ulkoministeriön arkistot, Helsinki, Suomi.

1990-luvun alkuvuosina demokratiapyrkimysten nähtiin myös vaarantavan Neuvostoliiton ja Venäjän alueellisen yhtenäisyyden ja toisinaan myös markkinataloussiirtymän. Lisäksi vaalien ja vaaliliikkeen pelättiin vaarantavan uudistusten takuumiehenä pidetyn presidentti Jeltsinin aseman ja pakottavan Venäjää aggressiivisempaan ulkopolitiikkaan. Uhkakuvat liittyivät kuitenkin demokratian piirteisiin, eivät sen ideaaliin. Ongelmista huolimatta Venäjän demokratisoitumista pidettiin silti toivottavana.

3 Venäläinen markkinatalous Suomen ulkopoliittisissa tulevaisuudenkuviissa

Demokratian lisäksi myös Venäjän markkinataloussiirtymä herätti merkittävää huomiota virallisissa ulkopoliittisissa aineistoissa. Tässä luvussa analysoin Neuvostoliiton ja Venäjän markkinatalouskehitykseen liitettyjä tulevaisuudenkuvia kronologisessa järjestyksessä neuvostoajan lopulta 1990-luvun viimeisiin vuosiin asti. Luvun taustoittamisessa hyödynnän jälleen Venäjän markkinataloussiirtymää käsittelevää tutkimuskirjallisuutta.

Markkinatalouskehitystä arvioitiin varsinkin neuvostoajan lopulla demokratiakehityksestä erillisenä prosessina mutta Neuvostoliiton luhistuttua demokratia- ja markkinatalouskehityksen nähtiin kytkeytyvän toisiinsa. Markkinataloussiirtymää tulkittiin usein poliittisista lähtökohdista ja markkinauudistusten ongelmien taas nähtiin vaarantavan Venäjän demokratisoitumisprosessin. Toisaalta markkinatalouskehitystä käsiteltiin aineistoissa silti usein demokratiakehityksestä erillään. Venäjän markkinataloussiirtymän onnistumisesta nähtiin riippuvan niin Venäjän demokratiakehitys kuin Suomen taloudellinen yhteistyö Venäjän kanssa.

3.1 Markkinatalous Perestroikan viimeisinä vuosina

Neuvostoliitto oli 1980-luvun jälkipuoliskolle tullessa jäänyt jälkeen länsimaiden ja kehittyvien Aasian valtioiden talouskehityksestä.²³⁶ Taloudellinen takapakki sai Gorbatsšovin aloittamaan perestroikana tunnetut talousuudistukset, joiden keskeisimpänä sisältönä oli valtiojohtoisen suunnitelmatalouden alasajaminen ja taloudellisen aloitekyvyn lisääminen alemman tason taloudellisten toimijoiden, kuten tehtaanjohtajien ja byrokraattiluokan parissa. Myöhemmin Perestroika laajeni kattamaan myös poliittisia uudistuksia kuten demokratiasiirtymän. Reddawayn ja Glinskin mukaan Neuvostoliitossa vallitsi 1980-luvun lopulla yksimielisyys tarpeesta muuttaa sosialistista suunnitelmataloutta markkinatalousvetoisemmaksi.²³⁷

---

²³⁶ Reddaway & Glinski 2001.

²³⁷ Reddaway & Glinski 2001, 264–265

Vuoteen 1989 tultaessa neuvostojohtaja Mihail Gorbatšovin käynnistämät Perestroika-talouduudistukset olivat edenneet. Kesäkuussa 1988 hyväksytty osuuskuntauudistus ja vuoden 1987 ulkomaisia yhteisomistusyrityksiä koskeva laki sallivat yksityisten yritysten toimia Neuvostoliitossa tietyillä toimialoilla ns. osuuskuntina sekä siirsivät taloudellista päätäntävaltaa itsenäisemmin toimiville taloudellisille yksiköille aiemman, tiukan keskusjohtoisuuden sijaan. Osuuskuntauudistuksen tavoitteena oli esitellä neuvostoyhteiskuntaan läntisen markkinatalousmallin mukaisia sosialistisen yrittämisen muotoja. Neuvostotalouteen omaksutuista markkinatalouselementeistä huolimatta talousjärjestelmä itsessään pysyi vielä sosialistisena.²³⁸

Monet Perestroikan aikana aloitetut uudistukset johtivat käytännön ongelmiin. 1988 valtiojohtoisia yrityksiä koskeva laki salli valtionyritysten johtajille jouston palkkojen asettamisessa, mikä johti sekä kulutuskysynnän kasvuun että kasvaviin tuloeroihin työläisten ja johtajien välillä. Toukokuun 1988 osuuskuntalaki johti osuuskuntien lain puitteissa yksityistetyn pääoman keskittymiseen osuuskuntia hallinneen Nomenklatura-luokan sekä järjestäytyneen rikollisuuden käsiin. Palkkojen ja sosiaalimenojen kasvu sekä tasavaltojen ja liittovaltion toimikiistasta johtuva veropohjan romahdus toivat Neuvostoliiton vuoteen 1991 mennessä taloudellisen romahduksen partaalle.²³⁹

Moskovan suurlähetystössä talouduudistusten käytännön vaikutuksiin suhtauduttiin epäillen. Suurlähettiläs Talvitie maalasi tammikuussa 1989 kuvan Neuvostoliiton talouduudistuksista konkreettisilta tuloksiltaan epäonnistuneena prosessina, joka aiheutti esteitä sosialistisen yrittämisen onnistumiselle. Eriytyisen kriittisesti Talvitie suhtautui osuuskuntauudistuksen ja hintareformin onnistumiseen. Talvitie epäili perestroikan uskottavuuden symboliksi kuvaamastaan hintareformista syntyvän vain tuloksiltaan mitäänsanomattoman ”nahkapäätöksen” ja näki hintauudistuksen mahdollisen siirtämisen tulevaisuuteen lisäävän painetta koko uudistuspolitiikkaa kohtaan. Samassa yhteydessä Talvitie kuitenkin siteerasi taloustieteilijöiden arviota, jonka mukaan Neuvostoliitto ei voisi saavuttaa taloudellista tulosvastuuta ilman

---

²³⁸ Frenkel, William G. (1989). Soviet Legislation on Cooperatives: Private Enterprises Within a Non-market Economy. *Global Business & Development Law Journal*, vol. 2, No. 1, 25–48.

²³⁹ Reddaway & Glinski 2001, 263–267.

hintareformia.²⁴⁰ Markkinatalousuudistukset Talvitie näki samanaikaisesti neuvostotaloudelle tarpeellisina mutta myös käytännöllisesti puutteellisina.

Talvitie antoi raportin yhteydessä ymmärtää neuvostoväestön kärsivän pitkälle edenneestä laitostuneisuudesta, johon eivät auttaisi edes voimakkaat houkuttimet. Lisäksi ideologinen vastahankaisuus voitontavoittelua kohtaan jätti hänen mukaansa sosialistisen yrittämisen onnistumismahdollisuudet epävarmoiksi. Talvitien raportista nousevat esille kokemukset vuokraviljely- ja osuuskuntauudistusten epäonnistumisesta sekä pettymys neuvostoväestön vähäiseen intoon vastata uudistuksiin. Samaisessa raportissa Talvitie esittää NKP:n monopoliaseman Neuvostoliitossa säilyvän myös poliittisesti ja markkinatalous näyttäytyy raportissa yhä NKP:n politiikalle alisteisena toiminta-alueena. Raportin perusteella Talvitie näki markkinatalousuudistuksia rajoittavan niin sosialistisen ideologian kuin neuvostoväestön psykologisen kyvyttömyydenkin.²⁴¹

Indikaattorina perestroikaan sisältyvien markkinatalousuudistusten (epä)onnistumisesta Moskovon suurlähetystössä pidettiin Neuvostoliitossa vuonna 1988 käynnistynyttä osuuskuntauudistusta. Talvitie huomautti raportissaan 17.1.1989 osuuskuntien ajautuneen pitkälti järjestäytyneen rikollisuuden käsiin ja riistävän neuvostokansalaisia korkealla hinnoittelulla. Talvitien mukaan tämä kehitys pakotti neuvostojohdon rajoittamaan osuuskuntia ja kyseenalaisti sen, voisiko osuuskuntatoiminta selviytyä rajoituksista. Talvitie epäili samassa yhteydessä ylipäätään vapaamman yritteliäisyyden mahdollisuuksia löytää hyväksyttävää toimintapohjaa neuvostoyhteiskunnassa. Osuuskuntauudistus nähtiin raportissa esimerkkinä Perestroika-politiikan vaikeuksista ja sen kautta käsiteltiin koko taloudellisen uudistuspolitiikan siihenastisia konkreettisia tuloksia. Osuuskuntauudistuksen

---

²⁴⁰ Talvitie, H., 17.1.1989, ”PR: Perestroika vuoden 1989 alussa”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1989, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁴¹ Ibid.

käytännön ongelmat²⁴² ja heikko kannatus neuvostoväestön keskuudessa²⁴³ pysyivät säännöllisenä raportoinnin aiheena 1990-luvun alkuun asti.

Perestroikan tavoitteisiin sisältynyt talouspolitiikan desentralisaatio ja sosialismin mukaisten markkinoiden luominen nousi esille myös SNTL:n talousuudistusta 16.3 käsitelleessä raportissa. Ulkoasiainsihteri Hannu Himanen ja avustaja Matti Anttonen arvioivat tasavaltojen ja liittovaltojen taloussuhteiden yleisiä periaatteita käsittelevän lakiluonnoksen merkitsevän mahdollisesti perustavanlaatuista muutosta neuvostotalouden ohjaamisjärjestelmässä, mikäli luonnos ei jäisi kuolleeksi kirjaimeksi. Toisaalta he katsoivat, ettei lakiluonnoksessa ollut vielä kyse sosialistisen talousmallin peruseriaatteiden horjuttamisesta. Lakiluonnoksen käytännön vaikutuksia pidettiin vielä epäselvinä.²⁴⁴ Raportin perusteella Neuvostoliiton talouspolitiikan odotettiin voivan muuttua käytänteiltään merkittävästikin mutta ei kuitenkaan periaatteellisella tasolla. Talouspoliittisten käytänteiden muutosta koskevissa spekulatioissa lain jäämisestä kuolleeksi kirjaimeksi näkyi epävarmuus Neuvostoliiton talouspoliittisesta suunnasta sekä kyvystä edistää talousuudistuksia lainsäädännöllisin keinoin.

Gorbatšovin vierailua edeltävässä katsauksessa lokakuussa 1989 ministerineuvos Harry Helenius näki neuvostotalouden olevan tilanteessa, jossa kriisiin ajautunutta keskitettyä järjestelmää purettiin mutta samalla uuden talousmallin etsiminen oli hapuilevaa ja uudistusprosessin vaikeudet aliarvioivaa. Helenius piti ongelmana etenkin talousuudistuksia koskevan lainsäädännön hidasta käyttöönottoa. Heleniuksen näkemyksessä ilmenee ymmärrys järjestelmän muutoksesta mutta ei vielä aikakauden vaihtumisesta. Neuvostopääministeri Leonid Abalkinin tavoin Helenius piti todennäköisenä talouskriisin jatkumista ainakin parin vuoden ajan.²⁴⁵ Vuoden 1989 aikana

---

²⁴² Korhonen, K., 27.10.1989, ”PKRT: SNTL – talous – osuuskuntien toimintaa rajoitetaan”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1989, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁴³ Anttonen, M., 17.1.1989, ”PRT: Osuustoiminta Neuvostoliitossa: periaatteellista hyväksyntää, käytännön rajoituksia”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1989, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁴⁴ Himanen, H. & Anttonen, M., 16.3.1989, ”PRT: SNTL:n talousuudistus: ehdotus keskushallinnon ja tasavaltojen välisten suhteiden uudelleenjärjestämiseksi”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1989, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁴⁵ Helenius, H., 16.10, ”KRT: Neuvostotalouden kehityssuuntia 80-luvun lopulla”, 18:60, Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteri Mihail Gorbatšovin vierailu Suomeen 25.–27.10.1989, R-sarja 1989, UMA, Helsinki, Suomi.

Neuvostoliiton talousvaikeudet olivat toistuva raportoinnin aihe Moskovan suurlähetystössä²⁴⁶ mutta selkeää tulevaisuudenkuvaa talousjärjestelmän suunnasta ei raporteissa esiintynyt. Vielä tuolloin itesesensuuri on saattanut rajoittaa kielteisimpien näkymien esittämistä myös ulkoasiainministeriössä.

Ulkoasiainministeriön poliittisen osaston Gorbatšovin lokakuun 1989 vierailua varten laatimassa raportissa huomioitiin perestroikan kokonaisvaltainen luonne talouspoliittisten uudistusten laajennuttua kattamaan kaikki neuvostoyhteiskunnan osa-alueet. Poliittinen osasto katsoi uudistuspolitiikan tavoitteena olevan uudenlaisen sosialismin rakentaminen ja demokratia- sekä talousuudistukset näyttäytyivät vielä osana tätä pyrkimystä.²⁴⁷ Neuvostoliiton talouskehitys nähtiin täten edelleen osana sosialismin rakentamiseen tähtääviä pyrkimyksiä eikä markkinataloutta pidetty vielä politiikasta erillisenä osa-alueena. Odotushorisontin neuvostotaloudesta voi siten tulkita rajoittuneen vielä sosialismin sisäisiin puitteisiin. Toisaalta odotushorisontti demokratiasta ja markkinataloudesta ei ollut vielä täysin erillinen vaan demokratian ja markkinatalouden tulevaisuutta tulkittiin osana sosialismin uudistamisprosessiin liittyviä tulevaisuudenkuvia.

Loppuvuodesta 1989 Harry Helenius arvioi tulevaa viisivuotissuunnitelmaa toteamalla Neuvostoliiton talousuudistuksissa olevan vielä ”entisen ohjatun talouskehityksen makua”. Helenius epäili toivotun talouskehityksen voivan toteutua uuden viisivuotissuunnitelman puitteissa ja piti suunnitelman tulosten ennakkointia vaikeana. Viisivuotissuunnitelmaa Helenius piti keskittien ratkaisuna, joka ei ainakaan ilmiselvästi alentaisi kansan elintasoja. Arviosta näkyy epäusko uudistuspolitiikan onnistumista kohtaan mutta myös vaihtoehdottomuus. Viisivuotissuunnitelman arvioidusta epärealistisuudesta huolimatta siirtymää aitoon markkinatalouteen ei raportissa vielä nähty vaihtoehtona sosialistisille markkinoille.²⁴⁸

---

²⁴⁶ Anttonen, M., 27.1.1989, ”PKRT: SNTL:n talous: budjettivaje ja inflaatio”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1989, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁴⁷ Poliittinen osasto/sosialististen maiden toimisto, 12.9.1989, ”Neuvostoliiton uudistuspolitiikan vaikutukset Suomen ja Neuvostoliiton poliittisiin suhteisiin”, 18:60, Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatšovin vierailu Suomeen 25.–27.10.1989, R-sarja 1989, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁴⁸ Helenius, H., 20.12.1989, ”RKPT: Pääministeri Ryzhkovin puhe SNTL:n kansanedustajien kongressissa 13.12.1989”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1989, UMA, Helsinki, Suomi.

Vuoden 1990 aikana Neuvostoliitto siirtyi virallisessa politiikassaan kohti täyttä markkinataloutta. Moskovan suurlähetystössä alueellinen disintegraatioprosessi vaikutti odotuksiin talouskehityksestä enemmän. Neuvostoliiton täyttä markkinataloussiirtymää ajanutta 500 päivän ohjelmaa arvioitiin suurlähetystössä poikkeuksellisen radikaaliksi ja toteutumismahdollisuuksiltaan epävarmaksi.²⁴⁹ Toisaalta suurlähetystö katsoi tasavaltojen taloudellisten itsenäisyyspyrkimysten huomioinnin lisäävän ohjelman realistisuutta vaikkakin piti sitä talouspoliittisesti radikaalien piirteiden vuoksi kokonaisuudessaan epärealistisena.

Moskovan suurlähetystön käsittelyssä 500 päivän ohjelmasta näkyi ensisijaisesti uudistuksen heijastama poliittinen kaaos eikä ohjelman taloudellisia implikaatioita neuvostojärjestelmälle avattu tarkemmin.²⁵⁰ Neuvostoliiton markkinataloussiirtymän käsittely kokonaisuudessaan oli aineistoissa muutoksen suuruusluokkaan nähden vähäistä, mihin vaikutti todennäköisesti raporteissa ilmaistu epävarmuus ohjelman toteutumisesta.

Valtioneuvoston turvallisuuspoliittisessa selonteossa 1990 markkinatalouden rooli esitetään toissijaisena Neuvostoliiton kehitykselle mutta samalla markkinataloudella perustellaan Suomen lähialueyhteistyötä. Selonteossa todettiin, ettei demokratian ja markkinatalouden periaatteiden omaksuminen ratkaise Neuvostoliiton tai muiden sosialistimaiden rakenneuudistusten ongelmia vaan ongelmien ratkaisu vaatisi myös ulkoista talousapua. Selonteossa nostettiin esille Suomen lähialueyhteistyö, jonka puitteissa tapahtuvaa suhteiden kehittämistä Karjalan ja Baltian tasavaltoihin kuvailtiin ennen kaikkea osallistumiseksi niiden talouden kehittämiseen. Lähialuepolitiikkaa kuvaillaan selonteossa Suomen tärkeimmäksi panokseksi Neuvostoliiton rakenneuudistuksen tukemiseksi. Selonteossa mainittiin erikseen Suomessa

---

²⁴⁹ Anttonen, M., 7.9.1990, ”PRT: Neuvostoliiton talousuudistuksen nykyvaihe; SNTL:n ja Venäjän federaation talousuudistushankkeiden yhteensovittaminen”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1990, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁵⁰ Talvitie, H., 16.9.1990, ”PR: Neuvostoliiton poliittisesta tilanteesta”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1990, UMA, Helsinki, Suomi.

saatavan koulutuksen ja harjoittelun merkitys taloudellisten rakenteiden puitteissa lähialueyhteistyön myötä.²⁵¹

Ulkoministeriön tuolloin ei-julkisissa aineistoissa lähialueyhteistyötä Neuvostoliiton kanssa ei nähty ainoastaan taloudellisena. Gorbatsšovin Suomen vierailua 25.-27.10.1989 käsitelleissä ulkoasiainministeriön poliittisen osaston laatimissa tausta-aineistoissa lähialueyhteistyön käsittelyyn sisältyi kehoitus lisätä myös ”poliittissävyyisiä suhteita” Neuvostoliiton lähialueille, joista Baltian tasavallat mainitaan erikseen kutsumalla niitä ”primäärialueeksi”. Poliittisen osaston katsauksessa todetaan yhteistyösuhteiden kaukaisempien Neuvostoliiton alueiden kanssa tukevan myös ”primäärialueiden” poliittista kehitystä, mikä taas olisi olennaista uudistuspolitiikan nostaessa tasavaltojen johtopaikoille uusia henkilöitä.²⁵² Juha-Matti Ritvasen mukaan suhteiden tiivistämisellä Venäjälle ja Baltiaan oli myös presidentti Koiviston hiljainen hyväksyntä.²⁵³ Perestroika puolestaan tarjosi Suomelle mahdollisuuden hyödyntää asemaansa markkinatalousmaana lähialueyhteistyön edistämiseksi, mikä näkyy implisiittisesti selonteon maininnoissa suomalaisen koulutuksen ja työvoiman merkityksestä.²⁵⁴

Lähialueyhteistyön implisiittinen poliittinen ulottuvuus Suomen virallisessa ulkopoliitikassa selittää Poutiaisen havaintoa suomalaisten talous- asiantuntijoiden ja virallisen ulkopoliitiikan toisistaan eroavista näkemyksistä yhteistyön hyödyistä. Talousasiantuntijoille lähialueyhteistyö näyttäytyi ennen kaikkea sen Suomelle tuomien taloudellisten mahdollisuuksien kautta ja taloudellisten etujen näyttäessä rajallisilta suhtauduttiin lähialueyhteistyöhönkin nihkeästi.²⁵⁵ Ulkoasiainministeriössä yhteistyön edistämiseen ei aineistojen perusteella suhtauduttu nihkeästi, mikä taas selittyy yhteistyön

---

²⁵¹ Hallituksen turvallisuuspoliittinen selonteko eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle 24.10.1990.

²⁵² Ulkoasiainministeriö. Poliittinen osasto/Sosialististen maiden toimisto, 12.9.1989, ”Neuvostoliiton uudistuspolitiikan vaikutukset Suomen ja Neuvostoliiton poliittisiin suhteisiin”, 18:60, Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatsšovin vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁵³ Ritvanen 2021, 269–270.

²⁵⁴ Ulkoasiainministeriö. Poliittinen osasto/Sosialististen maiden toimisto, 12.9.1989, ”Neuvostoliiton uudistuspolitiikan vaikutukset Suomen ja Neuvostoliiton poliittisiin suhteisiin”, 18:60, Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatsšovin vierailu Suomeen 25.-27.10.1989, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁵⁵ Poutiainen 2014, 47.

tarkastelulla poliittiselta perustalta. Lähialueyhteistyön poliittisen luonteen on huomionnut myös Juha-Matti Ritvanen, joka tosin piti taloudellisia intressejä lähialueyhteistyön ensisijaisena motivaattorina²⁵⁶.

Vuoden 1991 aikana Moskovan suurlähetystön odotushorisonttia Neuvostoliiton talouskehityksestä ohjasivat jo kriisiajan näkymät. Inflaatio ja teollisuustuotannon lasku²⁵⁷ sekä lisääntyneen demokratian myötä pahentuneet neuvostotasavaltojen kiistat keskusvallan kanssa²⁵⁸ olivat toistuva raportoinnin aihe. Huomiota sai toisaalta myös NKP:n poliittisten kantojen muutos kesällä 1991. Suurlähetystö arvioi 1.8.1991 kuluneen NKP:n plenumin merkitsevän käytännössä NKP:n uudelleenasetoitumista markkinatalouden hyväksymiseksi.²⁵⁹ Syvempää talouspoliittista analyysia Neuvostoliiton tilanteesta tai NKP:n päätösten merkityksestä Neuvostoliiton talousjärjestelmälle ei kuitenkaan suurlähetystössä tehty.

Elokuun 1991 vallankaappausyrityksen jälkeen Talvitie näki Neuvostoliittoon saapuneen uuden aikakauden, jossa demokratialla ja markkinataloudella olisi mahdollisuutensa.²⁶⁰ Talvitien sähke ilmaisee näkyvästi odotushorisontin laajenemisen korostamalla markkinataloudelle auenneita mahdollisuuksia koetulla uudella aikakaudella. Toisaalta vertailu NKP:n plenumia käsittelevään raporttiin osoittaa, että markkinataloussiirtymää käsittelevä odotusten muutos oli hieman pienempi demokratiasiirtymään verrattuna, sillä Neuvostoliiton oli jo katsottu käytännössä alkavan omaksua markkinatalouden järjestelmässään. Odotushorisontin muutos vaikuttaa korostuneen enemmän juuri poliittisen järjestelmän kohdalla. Välitöntä siirtymää sosialismista markkinatalouteen ei Moskovan suurlähetystössä pidetty mahdollisena tai helppona vaan esimerkiksi Olli Mattila arvioi Neuvostoliitolla olevan edessä pitkä taloudellinen siirtymäkausi, jossa se välttäisi kaaoksen vain tasavaltojen keskinäisellä

---

²⁵⁶ Ritvanen, Juha-Matti (2021). Kun Itänaapuri vaihtui: Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja Venäjän nousu 1990–1992. *Työväentutkimus vuosikirja*, 35, 39–54.

²⁵⁷ Talvitie, H., 7.2.1991, ”PR: Neuvostoliiton sisäpoliittinen tilanne helmikuun alussa 1991”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁵⁸ Anttonen, M., 5.3.1991, ”PRT: Neuvostoliiton hallitustilanne”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁵⁹ Mäkeläinen-Buhanist, S., 1.8.1991, ”PRT: NKP:n keskuskomitean plenum 25.–26.7.1991”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁶⁰ Talvitie, H., 22.8.1991, ”PR: Tilanne Neuvostoliitossa 22.8.91 klo 19.30”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

yhteistyöllä²⁶¹. Venäjän markkinataloussiirtymän hitaus ja vaikeudet huomioitiin myös valtioneuvoston ulkopoliittisessa selonteossa 14.11.1991²⁶².

Talvitie piti syksyllä 1991 huolenaiheena myös Venäjän mahdollista paluuta keskusjohtoiseen talouteen. Talvitien mukaan Venäjällä esiintyi nyt orastavaa yritystason markkinataloutta, josta puolestaan voisi Talvitien mukaan ”syntyä jotain positiivista” kunhan valtio ei saatuaan rivinsä järjestykseen ryhtyisi ”kelaamaan kauppaa uudelleen keskusjohtoiseksi”. Vaarana markkinatalouskehitykselle Talvitie näki Venäjän stabilisoitumisen ja pyrkimykset rajoittaa uudelleen vapaiden markkinoiden toimintaa. Verrattaessa kuvausta Talvitien aiempaan retoriikkaan markkinatalouden Venäjän uudella aikaudella saamasta mahdollisuudesta, on tulkittavissa, että markkinatalous nähtiin hiljattain avautuneena mahdollisuutena, jonka toteutuminen oli epävarmaa ja Venäjän poliittisesta kehityksestä riippuvaista.²⁶³

Suomen osalta Moskovan suurlähetystössä tiedostettiin Clearing-kaupan loppuminen ja suurlähettiläs Talvitie näki Suomen ja Venäjän kauppasuhteiden jatkon olevan nyt valtioiden yhteistyön sijaan kiinni yrityksistä itsestään²⁶⁴. Kyseinen Talvitien kommentti antaa kuvan siitä, miten Suomen ja Venäjän taloussuhteita ei enää nähty ensisijaisesti valtioiden välisen yhteistyön kautta vaan yritysten varassa ja täten markkinaehtoisesti toimivina suhteina. Talvitien kommentin perusteella ei kuitenkaan pysty vielä yleistämään, miten Suomi-Venäjä suhteiden muutos koettiin ulkoasiainministeriössä ja millaisia odotuksia siihen kohdistui.

Valtioneuvoston selonteossa ajankohtaisista ulkopoliittisista kysymyksistä 14.11.1991 todettiin markkinatalouden käynnistymisen Neuvostoliitossa osoittautuneen vaikeaksi ja siirtymän yksityisomistukseen ja vapaaseen yritteliäisyyteen olevan hidasta. Selonteossa Venäjän ja entisen Neuvostoliiton talousalueen tulevaisuuden kannalta tärkeänä nähtiin Gorbatšovin perestroika-

---

²⁶¹ Mattila, O., 5.9.1991, ”PRT: SNTL:n kansanedustajien kokous 2.–5.9”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁶² Valtioneuvosto (1991): Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle ajankohtaisista ulkopoliittisista kysymyksistä 14.11.1991. Valtion painatuskeskus 1992, Helsinki.

²⁶³ Talvitie, H., 4.10.1991, ”PR: Tilanne Neuvostoliitossa 4.10.1991”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁶⁴ Talvitie, H., 7.9.1991, ”PKR – Suomen kauppa Neuvostoliiton ja Venäjän kanssa”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

uudistusten sijaan Jeltsinin laajaa yksityistämistä ajaneen talouspoliittisen ohjelman toteutuminen. Kyseinen kannanotto on merkittävä muutos vuoden 1990 varovaisemmin muotoiltuun selontekoon nähden ja sen voi arvioida heijastavan muuttunutta ulkopoliittista tilannetta, jossa Suomen johdolla oli ensi kertaa mahdollisuus tukea Venäjän markkinataloussiirtymää poliittisesti. Valtioneuvoston EY-jäsenyyden vaikutuksia käsittelevässä selonteossa loppuvuonna 1991 puolestaan esitettiin, ettei EY-jäsenyys estäisi Suomen ja Venäjän talousyhteistyötä mutta selontekoon sisällytettiin silti erillinen maininta Venäjän ja IVY-alueen kanssa tehtävän talousyhteistyön mahdollisuuksien varmistamisesta.²⁶⁵ Ulkoministeriön aineistoissa Suomen mahdollinen EY-jäsenyys ei noussut esille suhteessa Venäjän alkaneeseen markkinataloussiirtymään tai talousyhteistyöhön.

Vuoden 1991 selonteossa markkinatalouteen siirtyminen nähdään keskeisenä Venäjän tulevaisuuteen kohdistuvia odotuksia ohjaavana tekijänä siirtymän kohtaamat ongelmat ja sen onnistumisen epävarmuus tiedostaen. Kaikkiaan selonteon perusteella voi tulkita epävarmuuden olevan merkittävin Venäjän markkinataloussiirtymän odotushorisonttia ohjaava tekijä. Tämä ilmenee implisiittisesti etenkin siinä, miten selonteossa ei luoda varsinaisia tulevaisuudenkuvia Venäjän talouskehityksestä pitkällä aikavälillä vaan tulevaisuuteen kohdistuvat odotukset asettuvat sen varaan, miten Jeltsinin hallituksen talouspoliittisen ohjelman toimeenpano toteutuu.²⁶⁶

Ratkaiseva odotushorisontin muutos Neuvostoliiton ja Venäjän markkinatalousnäkymien osalta oli elokuun 1991 vallankaappausyritys. Neuvostoliiton tiedostettiin olevan siirtymässä talousjärjestelmässään jonkinasteiseen markkinatalouteen jo vuodesta 1990 mutta vasta syksyllä 1991 markkinatalouden koettiin saaneen Neuvostoliitossa mahdollisuuden politiikasta itsenäisenä kokonaisuutena, mikä näkyi etenkin muutoksena venäläisen markkinatalouden kuvauksessa ulkopoliittisissa selonteoissa sekä suurlähettiläs Talvitien retoriikassa uuden ja markkinataloudelle mahdollisuuden antavan aikakauden alkamisesta.

---

²⁶⁵ Valtioneuvosto. Suomi ja Euroopan Yhteisön jäsenyys: Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle EY-jäsenyyden vaikutuksista Suomelle 9.1.1992,13

²⁶⁶ Valtioneuvosto 1991, 10

Lyhyen aikavälin tulevaisuudennäkymät Neuvostoliiton talouskehityksestä olivat vuosina 1989–1991 kielteisiä. Kokemukset yksittäisten talousuudistusten epäonnistumisesta Perestroikan viimeisinä vuosina sekä raportoinnissa korostunut yhteiskunnallisen tilanteen kaoottisuus johtivat laajempaan pessimismiin taloussiirtymän onnistumisesta. Talousuudistukset nähtiin demokratiauudistusten tavoin osana Neuvostoliiton sisäpoliittista kehitystä, aluksi osana sosialismin rakentamispyrkimyksiä ja vuosien 1990–91 aikana osana maan kaoottisten sisäpoliittisten suhteiden kautta. Suomelle Perestroika tarjosi mahdollisuuden lisätä kokonaisvaltaista yhteistyötä Neuvostoliiton eri alueiden kanssa hyödyntäen Neuvostoliitossa vallitsevia käsityksiä Suomesta markkinatalousmaana. Neuvostoliiton luhistuttua markkinatalous alkoi vähitellen demokratian tavoin näyttäytyä myös Suomen ja Venäjän suhteiden uutena perustana mutta sen tulevaisuus Venäjällä näyttäytyi edelleen avoimena ja epävarmana.

3.2 Venäjän vaikea siirtymä

Peter Reddawayn ja Dmitri Glinskin mukaan Neuvostoliiton nopea romahdus elokuussa 1991 hankaloitti markkinataloussiirtymän sujuvuutta. Syksyllä 1991 myös presidentti Jeltsin siirtyi kannattamaan autoritaarisempia keinoja markkinatalousuudistusten läpiviemiseksi. Venäjän talousuudistusten toimeenpano pysyi läpi 1990-luvun autoritaarisena ja sekä kansalais-yhteiskunnan että parlamentin mahdollisuudet vaikuttaa niihin olivat vähäiset. Autoritaarisen toimeenpanonsa ja ideologisen orientaationsa vuoksi mm. Reddaway ja Glinski ovat kutsuneet 1990-luvun uudistuksia ”markkina-bolshevismiksi”.²⁶⁷ Myös muut akateemiset tutkijat koulukunnasta riippumatta ovat pitäneet Venäjän 1990-luvun talousuudistuksia ylhäältä ohjattuna ja epädemokraattisina.²⁶⁸ Venäjän 1990-luvun taloudellisista olosuhteista ei kuitenkaan ole tutkijoiden keskuudessa yksimielisyyttä.²⁶⁹

---

²⁶⁷ Reddaway & Glinski 2001, 232–233, 631–636.

²⁶⁸ Rutland, Peter (2013). Neoliberalism and the Russian Transition. *Review of International Political Economy*, 20/2, 347–348.

²⁶⁹ Useimmat tutkijat ovat esittäneet Venäjän 1990-luvun olosuhteiden muistuttavan markkinatalouden sijaan siirtymätaloutta ja varsinkin uusliberalistiset tutkijat ovat (epäilemättä apologistisesti) esittäneet uudistuspolitiikan tulosten eroavan oikeasta uusliberalismista. Ks. Rutland s. 337.

Jeltsinin ja varapääministeri Gaidarin hallitus käynnisti alkuvuodesta 1992 "shokkiterapiana" tunnetun talousohjelman, jonka keskiössä oli hintojen vapauttaminen, julkisen omaisuuden yksityistäminen ja kaupankäynnin säätelystä luopuminen²⁷⁰. Jeltsinin hallitus uskoi shokkiterapian mahdollistavan Venäjän taloudellisen vapautumisen, sekä uusien talouspoliittisten toimien luovan edellytykset tuotantomäärien uudelle kasvulle ja markkinatalouden juurtumiselle venäläiseen yhteiskuntaan. Talousuudistusten on esitetty olleen myös poliittisesti motivoituneita; markkinamekanismien luomisen uskottiin takaavan markkinatalouteen siirtymisen pysyvyyden ja poistavan neuvostoaikaisen suunnitelmatalouden viimeisetkin rippeet.²⁷¹

Tammikuun 1992 hintauudistusta seurasi hyperinflaatio, keskiluokan säästöjen häviäminen sekä suuri maatalous- ja teollisuustuotannon lasku. Venäjän valtiontalous velkaantui voimakkaasti, mikä ajoi Venäjän riippuvaiseksi Kansainvälisen valuuttarahasto IMF:n myöntämistä lainoista. Pääomasijoitukset Venäjän talouteen pysyivät alhaisena koko 1990-luvun, mikä piti edellytykset talouskasvulle alhaisina. Pääasiassa intellektuelleista koostunut keskiluokka katosi suurelta osin 1990-luvun edetessä, mikä puolestaan heikensi edellytyksiä demokratian kehittymiselle. Venäjän talous pysyi epävakaana koko 1990-luvun ja shokkiterapiapolitiikan tavoite Venäjän makrotaloudellisesta vakaudesta saavutettiin vasta vuonna 1999.²⁷²

Moskovan suurlähetystössä tiedostettiin Venäjän tulevan markkinatalous-siirtymän vaikeudet ja mahdolliset ristiriidat demokraattisten kontrollimekanismien kanssa. Joulukuussa 1991 ulkoasiainsihteri Olli Mattila huomioi Venäjän vuoden 1992 talousuudistusten seurauksina olevan todennäköisesti joukko sosiaalisia ongelmia, jotka loisivat sijaa populismin ja ääriryhmien nousulle.²⁷³ Talousuudistusten toimeenpanolle ja toimeenpanon kielteisten seurausten minimoinnille Mattila piti raportin perusteella olennaisena edustuksellisen demokratian ja oikeusvaltioelinten institutionaalisten

---

²⁷⁰ Reddaway & Glinski 2001, 232–233, 247–248.

²⁷¹ Tatarin, A. I., & Bersenyov, V. L. (2016). Sharp Turn to the Market. Economic Reform in Russia (1992–1998) and Its Consequences. *Ekonomika Regiona*, 2, 325–341.

²⁷² Reddaway & Glinski 2001, 249–252, 307

²⁷³ Mattila, O., 20.12.1991, "PRT – Demokraattiset liikkeet Neuvostoliitossa", 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

rajoitteiden poissaoloa. Tämä näkyi Mattilan retoriikassa Jeltsinin tuomioistuinten ja parlamentin vallasta riippumattomista poikkeustilavaltuuksista ”tarpeellisina aseina” uudistuksen läpiviemiseksi ja sosiaalisten levottomuuksien hillitsemiseksi. Mattilan mukaan Jeltsinillä oli poikkeustilavaltuuksiensa vuoksi käsissään ”Carte Blanche”, jolla hän voisi pystyttää Venäjälle niin markkinatalouden kuin parlamentaarisen demokratiinkin.²⁷⁴

Markkinatalouskehitys näyttäytyi Mattilalle raportin perusteella Venäjän demokratisoitumisprosessille rinnakkaisena kehityskulkuna, johon liittyi huomattavia poliittisia ja sosiaalisia riskejä. Demokratian Mattila näki rajoittavan Venäjän markkinataloussiirtymän mahdollisuuksia mutta vain institutionaalisten rajoitteidensa puolesta eikä tavoitteina. Toisaalta Mattila ei antanut ymmärtää demokratia- ja markkinatalousuudistukseen liittyvän determinismiiä suhteessa toisiinsa. Mattila tiedosti mahdolliset ristiriitautendenssit demokraattisen yhteiskunnan ja talousuudistusten toteuttamisen välillä ja huomioi talousuudistusten kielteiset seuraukset demokratialle lyhyellä aikavälillä. On vaikea sanoa, missä määrin Mattilan raportin ilmaukset markkinatalousuudistusten läpiviemisestä ilman demokratiaa ovat retoriikkaa ja missä määrin ne edustavat hänen henkilökohtaisia näkemyksiään.

Venäjän talousuudistusten raportointi oli Moskovan suurlähetystössä vuoden 1992 aikana uudistusten yhteiskunnalliseen laajuuteen nähden vähäistä ja perustui usein suurlähetystön venäläiskontaktien näkemyksiin.²⁷⁵ Havainto on kiinnostava, sillä Venäjän demokratiakehityksestä raportoitii useammin. Paremman kuvan suomalaisista näkemyksistä antavat presidentti Jeltsinin heinäkuun 1992 Suomen vierailua varten laaditut aineistot. Vierailua taustoittavassa puolivuotiskatsauksessa Venäjän taloudelle odotettiin kesän 1992 aikana suuria muutoksia, joiden onnistuminen riippuisi viime kädessä presidentti Jeltsinin henkilökohtaisesta roolista. Markkinataloussiirtymän onnistumisella todettiin olevan suora kytkös politiikkaan, mikä tekisi niiden

---

²⁷⁴ Mattila, O., 2.12.1991, ”PRT – Venäjän uusi hallitus”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1991, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁷⁵ Karinen, Y., 19.2.1992, ”PKRT – Venäjän talousuudistus; Gaidarin talousneuvonantajan kommentteja”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1992, UMA, Helsinki, Suomi.

läpiviemisestä ”ohdakkeista”.²⁷⁶ Katsauksessa tuodaan esille Venäjän hallitukset vaikeudet edistää talousuudistuksia poliittisesti kestäväällä tavalla ja siinä näkyvät jo selkeästi presidentti Jeltsinin ja Venäjän parlamentin kiristyvät välit.

Ulkoasiainsihteri Olli Mattila arvioi vierailun tausta-aineistona ollessa asiakirjassa venäläisen markkinatalouden rakentuvan jatkossa sotateollisen kompleksin varaan. Mattila totesi Venäjän markkinataloussiirtymän perustuvan duaalitalouteen yksityisyrittäjien ja valtionsektorin välillä, jossa jälkimmäistä edustava sotateollinen kompleksi oli nyt muodostamassa pohjan myös yksityissektorin kehitykselle. Mattila perusti arvionsa sotateollisen kompleksin merkityksestä niin ikään kompleksin saavuttamaan vaikutusvaltaan Venäjän politiikassa.²⁷⁷ Mattilan näkemys tuo jälleen esille sen, miten tiivis kytkös Venäjän poliittisella ja taloudellisella kehityksellä nähtiin ulkoasiainministeriössä olevan. Venäjän markkinatalouskehityksenkin nähtiin olevan viime kädessä riippuvaista maan sisäpoliittisista voimasuhteista.

Suurlähettiläs Talvitie näki kesäkuussa 1992 Venäjän markkinataloussiirtymän hyötyjen olevan Suomen korjattavissa vasta pitkän aikavälin tulevaisuudessa. Talvitie näki Venäjän kanssa käytävän kaupan voivan hyödyttää 1990-luvun alussa lamaa kärsinyttä Suomea vasta Venäjän saadessa massiivisia länsi-investointeja ja katsoi menestyksekkään kaupankäynnin vaativan poliittisesti ja taloudellisesti vakaampaa Venäjää. Talvitie katsoi Venäjän kauppasuhteiden perustuvan jatkossakin ad hoc -pohjalle ja sisälsi raporttiinsa kehotuksen ad hoc -tyyppisen kaupan esteiden purkamisesta. Senhetkisessä tilanteessa Talvitie ei nähnyt Venäjän kaupassa mahdollisuuksia Suomen taloudelliselle nousulle. Talvitien kuvauksesta piirtyy kuva venäläisestä markkinataloudesta niin alkuvaiheissaan olevana prosessina, että Suomen hyötyminen siitä oli vielä epävarmaa. Suomen taloussuhteille Talvitie katsoi Venäjän yhteiskunnallisen vakauden olevan talousjärjestelmää ratkaisevampi tekijä. Suomen mahdollinen EY-jäsenyys ei noussut raportissa juuri esille.²⁷⁸

---

²⁷⁶ ”Puolivuotiskatsaus 1/1992 (1.11.1991- 30.4.1992), 18:60 Boris Jeltsinin vierailu Suomeen 9.–10.7.1992, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁷⁷ Mattila, O., 16.6.1992, ”KRT – Sotateollinen kompleksi ja talousuudistus”, 18:60 Boris Jeltsinin vierailu Suomeen 9.–10.7.1992, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁷⁸ Talvitie, H., 15.6.1992, ”PR – Suomi ja Venäjä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1992, UMA, Helsinki, Suomi.

Vuoden 1993 alkupuolella vilkastunut kiistely Venäjän talouspolitiikan suunnasta Venäjän parlamentin ja presidentti Jeltsinin kesken näkyi myös Moskovan suurlähetystön raportoinnissa. Suurlähettiläs Mansala näki Venäjän perustuslaillisessa kriisissä olevan kyse maan perussuunnan valinnasta niin demokratia- kuin markkinatalouskehityksenkin osalta ja antoi ymmärtää kommunismin aikana valitun parlamentin enemmistön olevan uhka niin Venäjän demokratialle kuin markkinataloussiirtymälle.²⁷⁹ Arvioidessaan Venäjän hallituksen talouspolitiikkaa Mansala ja Olli Mattila katsoivat päivänpoliittisten ja arkisten huolien vaikeuttavan myös taloussiirtymää koskevaa periaatteellista yhteiskunnallista keskustelua. Venäjän pääministeri Viktor Tshernomyrdinin uudistusmyönteistä, joskin sosiaalisen ulottuvuuden huomioivaa talouspoliittista linjaa Mansala ja Mattila pitivät tukalana kompromissina valtiokapitalismin ja shokkiterapian välillä. Mansala ja Mattila katsoivat talouskriisin ratkaisun ainoana vaihtoehtona olevan hallituksen poliittisen aseman ja työrauhan turvaaminen.²⁸⁰ Suomalaisdiplomaattien näkemyksistä on erotettavissa selkeitä huolia venäläisen markkinatalouden tulevaisuudesta kiristyvässä poliittisessä tilanteessa.

Venäjän talouskriisin kytkentä politiikkaan oli esillä Moskovan suurlähetystön raportoinnissa Venäjän rahauudistuksesta. Raportoinnin taustalla oli Venäjän keskuspankin päätös poistaa ennen vuotta 1993 painetut ruplaselvit kierrosta hillitäkseen talousuudistusten aiheuttamaa laajamittaista inflaatiota. Rahauudistuksen vastustuksen katsottiin suurlähetystössä heijastavan poliittisia jakolinjoja niin valtionsektorin ja yksityisyrittäjien kuin parlamentin ja Jeltsinin hallituksenkin välillä. Erityisesti Venäjän parlamentin katsottiin pyrkivän edistämään rahauudistuksen vastustamisella valtiojohtoista talouspolitiikkaa vapaan markkinatalouden sijaan.²⁸¹ Suurlähetystö esitti kansainvälisiä talousasiantuntija-arvioita siteeraten parlamentin edustaman valtiokeskeisen talouspolitiikan voivan johtaa Venäjän ja IVY-alueen talouksien romahtamiseen, mikä teki tiukasta rahapolitiikasta Venäjälle ainoan realistisen

---

²⁷⁹ Mansala, A., 16.3.1993, ”R – Taistelu uudistuksista ja demokratiasta jatkuu Venäjällä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁸⁰ Mattila, O. & Mansala, A., 30.3.1993, ”R – Presidentti Jeltsinin ohjelma talouden tasapainottamiseksi”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁸¹ Mattila, O., 25.7.1993, ”R – Venäjän rahauudistus”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

vaihtoehdon. Talouspoliittisen umpikujan ainoana ratkaisuna suurlähetystössä nähtiin uusien parlamentti- ja presidentinvaalien järjestäminen.²⁸²

Moskovan suurlähetystössä puhtaan taloudelliset näkemykset Venäjän taloustilanteesta vaikuttavat jäävän satunnaisten asiantuntija-arvioiden varaan ja poliittista tilannetta koskevat senhetkiset käsitykset korostuvat raporteissa tärkeämpänä. Puhtaan taloustieteellisesti perusteltua analyysia raporteissa esiintyy vain vähäisessä määrin, joskin taloustieteilijöiden näkemyksiä käsiteltiin toisinaan erikseen (yleensä ilman suurlähetystön kommentaaria). Raporttien perusteella odotushorisontti Venäjän talouskehityksestä vaikuttaa perustuneen poliittista tilannetta koskevan kokemustilan pohjalta tehtyihin tulkintoihin. Havainto on ymmärrettävä ottaen huomioon diplomaattien kontaktit venäläisiin poliitikkoihin sekä todennäköisen taustan taloustieteen ulkopuolelta. Toisaalta poliittisten odotusten yhdistäminen Venäjän taloustilanteen tulevaisuudennäkymien arviointiin herättää kysymyksiä siitä, pyrittiinkö markkinataloussiirtymään kohdistuvaa epävarmuutta paikkaamaan arvioilla poliittisen kehityksen näkymistä.

Edellä mainittua havaintoa vahvistaa presidentti Boris Jeltsinin asetuksellaan 28.10.1993 käynnistämän maareformin käsittely Moskovan suurlähetystössä. Arto Mansala ja Olli Mattila liittivät maareformin osaksi Venäjän historiassa tsaarinajoista asti toistunutta kysymystä maanomistuksesta ja talonpojan vapaudesta. Mansala ja Mattila kutsuivat maareformia historian käännekohtaksi, joka takaisi venäläisille talonpojille aidon valinnanvapauden ensimmäistä kertaa maan historiassa. Jatkuvuutta tsaarinaikaan Mansala ja Mattila loivat myös vertaamalla Jeltsinin ajatusmaailmaa Venäjän tsaari Nikolai II:n aikaisen, talonpoikaisvapautta ajaneen pääministeri Pjotr Stolypinin ajatuksiin. Mansala ja Mattila katsoivat maareformin palauttavan maatalouteen perinteiset markkinakanavat ja johtavan tuottavuuden väistämättömään kasvuun, mikä loisi pohjan koko Venäjän taloutta koskettavan rakennemuutoksen läpiviemiselle. Maareformin potentiaalisina ongelmina Mansala ja Mattila pitivät Venäjän konservatiivisen maaseudun ja alueviranomaisten

---

²⁸² Mattila, O. & Mansala, A., 17.9.1993, ”R – Uuden rupla-alueen muodostaminen“, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi.

hitaasti muuttuvia asenteita, mikä teki uudistuksesta sosiaalisesti kiistanalaisen.²⁸³

Maareformin käsittelyssä näkyy kokemustila, johon sisältyy tietoisuus maanomistuksen keskeisestä merkityksestä Venäjän historiassa. Maareformia koskevassa raportissa Mansalan ja Mattilan omat näkemykset talousuudistuksesta ovat näkyvämmiin esillä kuin muissa arvioissa Venäjän markkinatalouden kehityksestä. Samanlaista historiatietoisuutta ei esiintynyt muiden Jeltsinin hallituksen 1990-luvulla toteuttamien yksityistämistoimenpiteiden analysoinnissa vaikka esimerkiksi vuoden 1992 hintauudistusta voisi pitää yhteiskunnallisilta vaikutuksiltaan yhtä merkittävänä. Analyysiin vaikuttivat todennäköisesti suomalaisissa ja läntisissä historiantulkintoissa korostuvat käsitykset Venäjän takapajuisuudesta ja itsenäisen talonpoikaisluokan puutteesta, joskin tätä on vaikea vahvistaa empiirisesti. Historiallisen ulottuvuuden ylikorostuminen tukee ajatusta siitä, että diplomaatit tulkitsivat Venäjän talouskehitystä historiantulkintojen eikä taloustieteen kautta.

Valtioneuvoston vuoden 1993 tulevaisuusselonteossa todettiin Venäjän kehitykselle olevan tyypillistä alueellinen ”fragmentoituminen”, joka voisi yhdessä yritysten toimintavapauden kasvun kanssa lisätä Venäjän taloudelle suotuisia edellytyksiä.²⁸⁴ Tulevaisuusvaliokunnan mietinnössä selonteosta markkinatalouden ja Venäjän alueellisen kehityksen luonne nähdään päinvastaisena. Venäjän koossapysymisen edellytyksenä nähdään joko markkinatalouden kehitys tai eliitin intressiryhmien välinen sopimus, joka puolestaan lisäisi totalitarismin riskiä. Tulevaisuusvaliokunta näki Venäjälle olevan muotoutumassa omaperäinen markkinatalous, joka perustuisi yksityistämiseen etupiiriryhmittymien ehdoilla. Eturyhmiin pohjaavan markkinatalouden tulevaisuusvaliokunta katsoi tuovan mukanaan riskin vääristyneistä markkinoista ja pitkittyvistä talousongelmista. Tulevaisuusvaliokunta huomioi myös maareformin tarpeen yksityisen omistusoikeuden

---

²⁸³ Mansala, A. & Mattila, O., 5.11.1993, ”R – Venäjän maareformi käynnistetty”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1993, UMA, Helsinki, Suomi. Huom. Venäjän maareformissa oli kyse presidentti Boris Jeltsinin asetuksesta, jossa hän julisti maapalstat ja niihin liittyvän omaisuuden kiinteäksi yksityisomaisuudeksi. Venäjän historiassa viljelysmaa oli ennen tätä asetusta katsottu valtionomistuksen alaiseksi, joten julistus loi pohjan yksityiselle maanomistukselle Venäjällä.

²⁸⁴ Valtioneuvosto 1993, 34.

luomiseksi Venäjälle (mietintö on kirjoitettu syksyllä 1993 ennen Jeltsinin asetusta). Ilman yksityistä omistusoikeutta ei Venäjällä mietinnön mukaan olisi edellytyksiä tuottavuuden ja kilpailukyvyn nousulle.²⁸⁵ Selonteon ja valiokuntamietinnön ero oli samanlainen myös demokratisoitumisen ja alueellisen disintegraation vuorovaikutussuhteen ymmärryksen osalta.

Tulevaisuusselonteossa ja tulevaisuusvaliokunnan mietinnössä mainittiin myös Venäjän ja etenkin Pietarin alueen markkinapotentiaali Suomelle. Suomen maantieteellisestä sijainnista johtuva ”gateway-asema” Venäjän ja Euroopan välissä nousee tulevaisuusselonteossa esille mahdollisuutena, jota voitaisiin hyödyntää täysimääräisesti vasta Venäjän olojen vakiinnuttua.²⁸⁶ Selonteosta on luettavissa näkemys, jossa Venäjän yhteiskunnalliset olosuhteet näyttäytyivät Suomelle sen markkinatalouskehityksen potentiaalia rajoittavana esteenä. Selontekoon ei sisällynyt kehotusta investointien lisäämiseen Venäjälle. Tulevaisuusvaliokunnan mietinnössä huomioidaan kuitenkin, ettei Venäjän taloudellinen tilanne parane odottamalla vaan suomalaisyritysten on toimittava Venäjällä ns. korkean maariskin mukaisesti.²⁸⁷

3.3 Markkinatalous venäläisittäin

Joulukuun 1993 parlamenttivaalit johtivat Venäjällä sisäpoliittisten voimasuhteiden muutokseen. Vaalitappion kärsineet talousuudistajat kuten Jegor Gaidar siirtyivät oppositioon ja Venäjä omaksui pragmaattis-konservatiivisen talouslinjan, jossa valtionsektorin osuutta taloudesta kasvatettiin.²⁸⁸ Venäjän hallituskokoonpanon ja talouspoliittisen linjan muutokset huomioitiin myös Moskovan suurlähetystössä. Venäjän markkinuudistusten katsottiin toisaalta olevan jo niin pitkällä, ettei yksityistämisen prosessi olisi enää peruttavissa. Samalla markkinataloussiirtymää käsitteellistettiin demokratian tavoin yhä enemmän Venäjän kansallisen kehityksen erityispiirteiden kautta. Venäjän nähtiin olevan demokratiakehityksessään ja talousjärjestelmässään matkalla kohti omintakeista järjestelmää, jossa yhdistyisivät markkinatalous ja perinteisesti vahva valtion

---

²⁸⁵ Valtioneuvosto 1994.

²⁸⁶ Valtioneuvosto 1993, 65.

²⁸⁷ Valtioneuvosto 1994

²⁸⁸ Reddaway & Glinski 2001, 457–458.

rooli. Myös Venäjän markkinatalouskehitystä tulkittiin historian sekä Venäjän erillisyyttä lännestä painottavan toiseuden viitekehyksen kautta.

Arto Mansala ja Olli Mattila näkivät radikaalien uudistajien lähdön hallituksesta merkitsevän Venäjän kehitysstrategian suunnanmuutosta. He katsoivat kuitenkin esimerkiksi valtionsektorin yksityistämisen olevan jo edennyt vaiheeseen, jossa valtion taloudellisen vallan palauttaminen olisi mahdotonta. Täten paluu neuvostomenneisyyteen olisi mahdotonta. Lisäksi he näkivät, ettei uudistusmielisten monetaristisesta rahapolitiikasta voitaisi enää luopua ilman yhteiskunnallista kaaosta.²⁸⁹ Talouspolitiikan suunnasta riippumatta he katsoivat Venäjän joutuvan tulevaisuudessa tasapainoilemaan inflaation ja joukkotyöttömyyden välillä²⁹⁰.

Toukokuussa 1994 laaditussa katsauksessa Olli Mattila kuvaili Venäjän talousjärjestelmän elävän vielä kahdessa aikakaudessa, jossa valtionsektori ei ollut sopeutunut markkinatalouteen ja yksityissektorin taas olisi saatava tuotannolliset investoinnit käyntiin etenkin kulutustavaroiden osalta, jotta todellinen markkinatalous olisi mahdollinen. Mattilan mukaan Venäjä ei ollut vielä tehnyt lopullista valintaa markkinatalouden ja valtiojohtoisen talouden välillä mutta alkeellinen markkinatalous oli jo juurtumassa ja muuttamassa ihmisten asenteita.²⁹¹ Mattilan näkemys korosti käsitystä Venäjästä siirtymätaloutena, joka ei ollut vielä saavuttanut markkinataloutta.

Venäjän markkinataloussiirtymän katsottiin yleisesti olevan tilanteessa, jossa mikä tahansa kehityskulku olisi mahdollinen. Venäjän taloudelliseen siirtymävaiheeseen liittyvä epävarmuus tulee hyvin esille raporteissa Venäjän ruplan arvon romahduksesta loppuvuodesta 1994. Olli Mattila ja Arto Mansala näkivät Venäjän olevan ruplakriisin myötä jälleen taloudellisessa tienhaarassa, jossa maan hallitus joutuisi valitsemaan joko lyhyellä aikavälillä levottomuuksia aiheuttavan vakaan ruplan politiikan tai taloudelliseen umpikujaan johtavan

---

²⁸⁹ Mansala, A. & Mattila, O., 28.1.1994, ”R – Venäjän hallitusremontista; edessä väistämätön suunnanmuutos”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁹⁰ Mansala, A. & Mattila, O., 14.2.1994, ”R – Pääministeri Tshernomyrdinin vaikea valinta”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁹¹ Mattila, O., 11.5.1994, R – Venäjän taloudesta toukokuussa 1994”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

mutta yhteiskuntarauhan takaavan subventiopolitiikan.²⁹² Mansala ja Mattila jakoivat Venäjän keskuspankin näkemyksen ruplakriisistä pitkälti markkinapsykologista syistä johtuvana ongelmana ilman reaalityaloudellista pohjaa. He näkivät kuitenkin venäläisen kapitalismin olevan tuomittu jäämään alkuasteelleen ilman länsimaisia investointeja Venäjän teollisuuteen.²⁹³ Näkemyksessä Venäjän markkinatalous esitetään mainettaan kestävämpänä mutta toisaalta alkukantaisena ja lännen tuesta riippuvaisena.

Reddaway ja Glinski toteavat Venäjällä näkyneen 1990-luvun puolivälistä alkane taloudellisen ja poliittisen vallan yhteenliittymä, mikä näkyi etenkin talouselämästä nousseiden, poliittista valtaa saaneiden, Jeltsinin hallituksessa poliittista valtaa saaneiden oligarkkien nousuna. Erityisen näkyvä vaikutus Venäjän talouspolitiikkaan oli oligarkki Anatoli Tsubaisin vaikutus. Uusliberaaleja talousuudistuksia ajanut Tsubais toimi Venäjän varapääministerinä sekä presidentinhallinnon päällikkönä ja hänen kädenjälkensä markkinauudistusten taustalla oli merkittävä. Tsubaisiin henkilöityvät niin Jeltsinin hallinnon talousuudistukset kuin myös oligarkian kielteiset vaikutukset, kuten resurssien ja veronkevennysten ohjaaminen presidentinhallintoa läheisille valtionyrityksille.²⁹⁴

Vuosien 1994 ja 1995 aikana Moskovan suurlähetystön raporteissa toistui näkemys Venäjälle kehittyvästä kansallisia erityispiirteitä heijastavasta talousjärjestelmästä. Suurlähettiläs Mansala näki Venäjän olevan matkalla järjestelmään, joka olisi sekoitus valtiokapitalismia ja markkinataloutta sekä Venäjän historiallisia perinteitä ja läntisiä vaikutteita. Mansala katsoi tällaisen järjestelmän kehittyvän niin talouden kuin politiikankin saralla ja vaikuttavan markkinataloussiirtymän lisäksi myös Venäjän demokratiakehitykseen. Samalla Mansala totesi vuoden 1993 parlamenttivaalien tuloksen osoittaneen liberaalin talousuudistuksen ajan Venäjällä olevan nyt ohitse. Varsinaisen demokratian tai

---

²⁹² Mansala, A., 17.10.1994, ”R – Ruplakriisi Venäjällä; havaintoja”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁹³ Mattila, O., 21.10.1994, ”R – Venäjän talous tienhaarassa syksyllä 1994”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁹⁴ Reddaway & Glinski 2001, 477–480.

markkinatalouden vastaiseksi Mansala ei kuitenkaan kehittymässä olevaa venäläistä järjestelmää luonnehtinut.²⁹⁵

Esimerkinomaisena piirteenä kehittyvästä venäläistyyllisestä talouspoliittisesta järjestelmästä Moskovan suurlähetystössä nostettiin esille Finanssiteollisten ryhmittymien nousu. Ulkoasiainsihteri Olli Mattila raportoi helmikuussa 1995 Venäjällä käynnistyneen edellisvuoden aikana prosessi, jossa poliittinen valta linkittyi yksityisen pääoman kasautumiseen Moskova-johtoisille ”finanssiteollisille ryhmittymille”. Mattilan raportin voi tulkita viittaavan käytännössä oligarkian nousuun, sillä siinä kuvaillaan juuri oligarkian määritelmälle tyypillistä poliittisen ja taloudellisen vallan yhteensulautumista. Mattila katsoi Venäjän olevan menossa kohti 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa vallinnutta talouspoliittista järjestelmää ja esitti vuoden 1995 talouspoliittisen ohjelman luovan raamit finanssiteollisten ryhmittymien varaan perustuvalla talouskehitykselle. Mattila näki tämän ”perivenäläisen valtiokapitalismin” johtavan väistämättä myös poliittisen vallan keskittymiseen ja keskuksellisuuden kykyyn valita, ketkä taloudelliset toimijat hyötyisivät Venäjän resursseista.²⁹⁶

Raportointi venäläisen kapitalismin kehittämisestä sai myös pessimistisempiä ja Venäjän toiseutta painottavia sävyjä. Olli Mattila katsoi joulukuussa 1994 yhtenä Venäjän talouskehityksen kielteisenä piirteenä olevan venäläisen elämänmuodon erkaantuminen niin kauas läntisestä elämänmuodosta, että yksilön oma-aloitteisuuteen perustuvan demokratian ja markkinatalouden rakentaminen kestäisi useita sukupolvia. Täten poliittinen ja taloudellinen kriisi ulottui Venäjällä myös syvälle yhteiskuntaan. Mattilan mukaan venäläiset eivät olleet vielä tehneet ruohonjuuritasolla tapahtuvaa valintaa eri elämänmuotojen välillä ja täten Venäjä ei ollut vielä ”normalisoitunut” yhteiskuntana. Mattilan näkemyksessä poliittinen analyysi yhdistyy stereotyyppisiin näkemyksiin länsimaiselle individualismille vastakkaisesta venäläisestä kollektivismista. Normalisointiretoriikalla Mattila antaa ymmärtää läntisen elämänmuodon

---

²⁹⁵ Mansala, A., 23.3.1994, ”R – ’Muddling through’ – Venäjän sisäisestä tilanteesta pääsiäisen alla 1994”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁹⁶ Mattila, O., 10.2.1995, ”RT – Markkinatalous venäläiseen tapaan: Ratkaiseva askel kohti valtiokapitalismia?”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1995, UMA, Helsinki, Suomi.

olevan jonkinasteinen normaalitila, jota Venäjä ei ollut vielä saavuttanut.²⁹⁷ Stereotypiat venäläisen elämänmuodon pysyvyydestä vaikuttavat rajoittaneen myös Venäjän markkinataloussiirtymään liittyntä odotushorisonttia.

Venäläisen individualismin analyysiin yhdistyi myös näkemyksiä Venäjällä vallitsevasta ”moraalisten arvojen kriisistä” ja yksilöllisen vastuunkannon puutteesta, mitkä korostuvat etenkin Mansalan ja Mattilan laatimassa, Gaidarin Suomen vierailun tausta-aineistoksi laatimassa katsauksessa. Mansala ja Mattila nostivat esille valtiokapitalismista hyötynneen venäläisen eliitin erkaantumisen tavallisesta kansasta ja näkivät yksilön vastuunkannon ja oikeusvaltiomekanismien luomisen ainoana keinona välttää radikaalit poliittiset mullistukset. Mansala ja Mattila pitivät yksilön vastuunkantokyvyn kehittymistä venäläisen markkinatalouden tulevaisuuden kannalta jopa tärkeämpänä kuin inflaation hillitsemistä tai makrotaloudellisen tasapainon saavuttamista.²⁹⁸

Moskovan suurlähetystön raporteissa korostuivat tietyt Venäjää vaivaavat perusongelmat kuten teollisuus- ja maataloustuotannon lasku sekä huoli Venäjän kansainvälisen suurvalta-aseman murenemisesta tulevilla vuosisadalla talouden heikon tilan vuoksi. Toisaalta ongelmista raportoiminen ei aina heijastanut diplomaattien omia näkemyksiä aiheesta. Esimerkiksi Olli Mattila piti useista kielteissävyisistä raporteista huolimatta teollisuustuotannon laskua talousuudistusten luonnollisena seurauksena, joka ei aiheuttaisi Venäjälle pitkän aikavälin ongelmia. Mattila näki teollisuustuotannon laskun jopa korjaavan yliteollistuneen ja sotatalouden perintöön nojanneen rakennemuutoksen Venäjän taloudessa.²⁹⁹ Sitä vastoin Venäjän kansainväli­spoliittisen aseman heikkenemisen Mattila ja suurlähettiläs Mansala eivät katsoneet olevan korjattavissa pelkillä talouspoliittisilla toimenpiteillä.³⁰⁰

Perusongelmien ja kielteisen raportoinnin korostumisen vastapainona Mattila ilmaisi skeptisyyttä Venäjän talouden surkeaa tilaa osoittavia tilastoja kohtaan

---

²⁹⁷ Mattila, O., 21.12.1994, ”Venäjän talouden tilasta joulukuussa 1994”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁹⁸ Mansala, A. & Mattila, O., 19.8.1994, ”R – Venäjän talous pinnan alta nähtynä; poleeminen näkemys”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

²⁹⁹ Mattila, O., 11.5.1994, ”R – Venäjän talouden tilasta toukokuussa 1994”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

³⁰⁰ Mansala A. & Mattila, O., 14.2.1996, ”R – Pääministeri Tshernomyrdinin vaikea valinta, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

ja katsoi tilastojen perustuvan liiaksi valtionektoria kuvaavien indikaattoreiden varaan yksityissektorin kustannuksella. Myös esimerkiksi teollisuuden tuotannon laskua Mattila piti esimerkkinä valtionektorin ylikorostumisesta Venäjän talouden tilaa kuvaavissa indikaattoreissa.³⁰¹ Mattilan mukaan Venäjä olisi jo palannut neuvostotalouteen, mikäli arkitodellisuus olisi tilastojen mukainen. Mattilan näkemys on mielenkiintoinen sillä Venäjän ideaa tuolloin tutkineen ulkoasiainneuvos Antti Karppisen mukaan yksityissektori ylikorostui tilastoissa ja todellinen tilastojen ja arkitodellisuuden selittävä tekijä oli rikollinen harmaa talous.³⁰²

Vuoden 1995 puolustus- ja turvallisuuspoliittisessa selonteossa Venäjän markkinatalouskehitys ei saanut erityistä huomiota vaan talousuudistusten todettiin yleisesti olevan mahdollisia toteuttaa vain demokraattisten instituutioiden kehittämisen kautta. Toisaalta yhteys demokraattisiin instituutioihin luo linkin demokratian ja markkinatalouden välille. Selonteossa esitetään markkinuudistusten voivan onnistua vain jos Venäjän demokratiakehitys ja sitä tukeva demokraattisen turvallisuuden politiikka onnistuu. Kansainvälisen talousavun todettiin selonteossa olevan välttämätöntä vakaan ja kestäväen kehityksen luomiseksi Itä-Eurooppaan, minkä voi tulkita viittaavan myös Venäjään. Suomen osalta Venäjälle annettava talousapu ei selonteossa noussut esille, joskin se sisältyi implisiittisesti mainintaan Euroopan Unionin tukiohjelmista Venäjän taloudellisille ja poliittisille uudistuksille.³⁰³ Selontekoa koskevassa ulkoasiainvaliokunnan mietinnössä Venäjän talouskehityksen analyysi jäi sivurooliin. Venäjän osalta todettiin ainoastaan maan asettamien tavoitteiden ja resurssien olevan epäsuhtaisia ja taloudellisten resurssien puutteen heikentävän Venäjän kansainvälispoliittista suurvalta-asemaa. Venäjän talouskehityksen tukeminen esitetään mietinnössä

---

³⁰¹ Mattila, O., 11.5.1994, ”R – Venäjän talouden tilasta toukokuussa 1994”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi.

³⁰² Karppinen, Antti (1999). *Venäjän aatetta jäljittämässä*. WSOY, 65. Karppisen huomioita ei voida pitää aikalaishavaintoina, sillä teos on kirjoitettu vasta Karppisen jo eläköidyttyä. Karppisen teos ei kuitenkaan ole muistelma vaan pikemminkin analyttinen kokoelma Venäjän aatetta koskevia huomioita.

³⁰³ Valtioneuvosto 1995, 12.

selkeästi osana Suomen koko Itä- ja Keski-Euroopan alueelle ulottuvaa vakauspolitiikkaa.³⁰⁴

Vuoden 1996 tulevaisuusselonteossa Venäjän talouskehitystä arvioitiin yksityiskohtaisemmin. Venäjän tulevaa markkinatalousjärjestelmää käsitteellistettiin jo senhetkisen kokemustilan kautta, mikä viittaa odotus-horisontin vakiintumiseen. Selonteossa todettiin venäläisen kapitalismin tulevien piirteiden näkyvän jo senhetkisessä nykyisyydessä. Keskeisimpänä venäläistä kapitalismia kuvaavana piirteenä selonteossa mainittiin Moskovan suurlähetystön raporteissakin toistunut poliittisen ja taloudellisen vallan yhteen linkittyminen ja eliittiryhmien suorittama sisäpiiriyksityistäminen. Venäjällä katsottiin silti olevan markkinatalouden kehittymistä haittaavia ongelmia. Selonteossa huomioitiin Venäjältä puuttuvan taloudellinen uudistusstrategia, mikä esti niin valtion perustoimintojen hoitamisen kuin yhtenäisen, taloudellisia kilpailuetuja koskevan näkemyksen syntymisen. Ydinkysymyksenä Venäjän taloudelliselle tulevaisuudelle selonteossa pidettiin investointien realisoitumista. Yhteenlinkittyneen poliittis-taloudellisen päätöksenteon ja tulevan talouskehityksen painopisteitä koskevan epävarmuuden taas nähtiin heikentävän Venäjän investointiedellytyksiä ja lisäävän protektionismin riskiä.³⁰⁵

1996 tulevaisuusselonteossa Venäjän talouden potentiaalisesta vetovoimasta Euroopan maille puhutaan jo selkeästi positiivisempaan sävyyn. Taustalla on vuoden 1996 aikana tapahtunut muutos, jossa Venäjä nähtiin yhä enemmän sen kauppapotentiaalin ja taloudellisten mahdollisuuksien kautta³⁰⁶. Venäjän kauppapotentiaalin nähtiin johtuvan ennen kaikkea maan talousalueen suuresta koosta ja sijainnista; talouskasvun osalta Venäjän todettiin olevan vielä vuonna 2020 Brasilian kokoluokan kansantalous ja saavuttaneen vasta 2/3 silloisen EU:n köyhimpien jäsenmaiden elintasosta (köyhimmillä jäsenmailla lienee viitattu tuolloin eteläisen Euroopan jäsenmaihiin). Venäjä näyttäytyi täten

---

³⁰⁴ Eduskunta 1995. ”Turvallisuus muuttuvassa maailmassa: Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan mietintö 19.10.1995 valtioneuvoston turvallisuuspoliittisesta selonteosta”, 4–5.

³⁰⁵ Valtioneuvosto 1996, 75–76.

³⁰⁶ Tämä muutos on havainnollistettavissa ennen kaikkea Moskovan suurlähetystön raporteissa, jossa vuoden 1995 lopusta alkaen kauppasuhteita Venäjään käsiteltiin yhä enemmän.

selonteossa Euroopan taloudelle tärkeänä maana lähinnä sen geopoliittisten resurssien kautta eikä niinkään itse markkinataloussiirtymän myötä.

Selonteossa Venäjän talouspotentiaalin realisoitumista kuvailtiin epävarmaksi ja investoinneista riippuvaiseksi vaikka venäläistyyllisen markkinatalouden piirteet olivat toisaalta alkaneet jo muotoutua. 1996 tulevaisuusselonteon sävy Venäjän talouden tulevaisuudesta ja sen mahdollisuuksista Suomelle on silti huomattavasti vuoden 1993 tulevaisuusselontekoa optimistisempi.³⁰⁷

Moskovan suurlähetystössä tulevaisuudennäkymiä Venäjän talouskehityksestä vuoden 1996 aikana ohjasi presidentinvaalien ympärillä käyty keskustelu. Itse presidentinvaaleja istuvan presidentti Boris Jeltsinin ja Venäjän kommunistipuolueen johtajan Gennadi Zjuganovin välillä Olli Mattila piti linjavaaleina, joissa oli pohjimmiltaan kyse venäläisen sivilisaation identiteetistä poliittisen ja taloudellisen järjestelmän osalta. Zjuganovia Mattila piti uudistusvastaisena ehdokkaana, joka pyrki palauttamaan Venäjälle entisenkaltaisen valtionohjauksen taloudessa. Jeltsinin osalta Mattila nosti esille saavutukset etenkin talousuudistusten läpiviemisessä mutta huomautti, ettei uudistusten ”kolmanteen vaiheeseen” (johon sisältyi vuoden 1992 talouspoliittisen ohjelman mukaan investointien kasvu ja ”talousihmeen” käynnistyminen) siirtyvällä Venäjällä esiintynyt vielä merkkejä uudistusten konkreettisista tuloksista. Mattila katsoi Mansalan tavoin vuoden 1996 presidentinvaalien ratkaisevan Venäjän tulevaisuuden suunnan pitkäksi aikaa ja piti vaaleja talouspoliittisena kamppailuna menneisyyttä ja tulevaisuutta edustavien näkemysten välillä.³⁰⁸ 1996 presidentinvaalit nähtiin käännekohtana niin markkinatalouden kuin demokratiankin tulevaisuuden kannalta.

Alkuvuodesta 1996 ulkoasiainsihteri Olli Mattila nosti esille huolen siitä, että presidentti Jeltsin uhraisi vakaan ruplapolitiikan lisäämällä inflaatiota aiheuttavaa rahan painamista uudelleenvalintansa turvaamiseksi. Tämä puolestaan johtaisi Mattilan mukaan markkinavoimien epäluottamuksen kautta niin ruplan kuin demokratia uudistustenkin menettämiseen.³⁰⁹ Venäjän sallittua

---

³⁰⁷ Valtioneuvosto 1996, 75–76.

³⁰⁸ Mattila, O., 19.4.1996, ”R – Presidentinvaalit ja Venäjän talous”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

³⁰⁹ Mattila, O., 15.2.1996, ”R – Vaara vakaan ruplan uhraamisesta: Jeltsinin populismista”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

ruplan vapaan vaihdettavuuden toukokuussa 1996 huoli poistui ja Mattila katsoi Venäjän talouden muuttuvan vihdoon globaaliin talousjärjestelmään integroituvaksi moderniksi markkinataloudeksi. Mattila katsoi ruplan vahvistumisen myös kohentavan Venäjän kansainvälispoliittista asemaa ja luovan maalle edellytyksiä toimia taloudellisena suurvaltana, jonka valta ei perustuisi aseisiin. Mattila näki vakaan ja vaihdettavan ruplan vähentävän Venäjän kehitysmäärimästä ja ennakoiki uudistuksen nähtävän parin vuosikymmenen päästä Venäjän talousihmeen käynnistäjänä.³¹⁰

Jeltsinin voitettua vuoden 1996 presidentinvaalit, Mattila piti vakaata ruplapolitiikkaa vaalivoiton todellisena mahdollistajana. Mattila huomautti Jeltsinin hallituksen alhaiseen inflaatioon tähtäävän vakauspolitiikan tarjoavan myös marginalisoituneelle väestöosalle turvaa pahimmilta hinnanvaihteluilta, mikä saattoi näyttäytyä Jeltsinin politiikan saavuttamana tuloksena. Jeltsinin vaalivoiton ja vakaan ruplan yhteisvaikutuksen Mattila katsoi luovan perusedellytykset investoinneille, joiden kautta Venäjän talous voisi kääntyä kasvuun. Mattila ennakoiki taloudellisen nousukauden alkavan jo keväällä 1997 ja voivan osoittautua ”pitkäaikaiseksi” sekä ”yhteiskuntaa syvästi uudistavaksi” kunhan saavutukset kyettäisiin pitämään loppuvuoden.³¹¹

Edellämainittu Mattilan näkemys heijastaa hyvin Moskovan suurlähetystössä Jeltsinin 1996 vaalivoiton myötä lisääntynttä optimismia. Mattilan ja Mansalan aiemmat raportit Venäjän talouskehityksestä olivat aiemmin yleissävyltään pessimistisiä tai ainakin vailla positiivisia tulevaisuudenkuvia. Vuoden 1993 maareformin kaltaisia yksittäistapauksia lukuun ottamatta odotukset Venäjän talouskehityksestä pysyivät suurlähetystössä epävarmana, ellei kielteisenä aina alkusyksyn 1991 jälkeen. Venäjän talousnäkömien raportoinnissa korostuivat riskit ja ongelmakohdat. Ongelmakohtien korostuminen raportointikäytännöissä itsessään on toki mahdollista mutta 1996 tulevaisuusselonteon vertailu raportteihin osoittaa tulevaisuudennäkömien olleen 1996 positiivisempia myös suurlähetystön ulkopuolella. Ero aiempiin

---

³¹⁰ Mattila, O., 17.5.1996, ”RT- Ruplan uudesta liukuvasta vaihtokurssista sekä siirtymisestä ruplan täyteen vaihdettavuuteen juoksevien valuuttaoperaatioiden osalta”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

³¹¹ Mattila, O., 5.7.1996, ”R – Jeltsinin uudelleenalinta ja Venäjän talous”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

näkemyksiin käy ilmi myös Mattilan raporteista, sillä 1996³¹² Mattila katsoi Venäjällä olevan mahdollisuudet nousta talouspoliittiseksi suurvallaksi, kun vielä 1994³¹³ Mattila oli katsonut, ettei Venäjän asemaa voitaisi parantaa vain talouspoliittisilla toimilla. Markkinatalous nähtiin nyt avaimena Venäjän nousuun, demokratia taas markkinatalouden välttämättömänä ehtona.

Positiivisempiin tulevaisuudenkuviin liittyi myös Suomen ja Venäjän suhteiden uudelleenarviointi. Vasta Jeltsinin vaalivoiton jälkeen suurlähetystön raportteihin sisältyi avoimia kehotuksia hyödyntää Venäjän yhteistyöpotentiaali niin poliittisesti kuin taloudellisesti, mikä näkyi esimerkiksi s/s Mansalan lähtömietteitä käsitelleessä raportissa.³¹⁴ Suomella nähtiin nyt olevan aikaisempaa realistisemmat mahdollisuudet hyötyä Venäjän kehityksestä.

Optimistisempi, Venäjän mahdollisuudet kauppakumppanina huomioiva sävy ilmeni Moskovon suurlähetystön raporteissa ensimmäisen kerran loppuvuodesta 1995, joskin vielä ilman avointa kehotusta taloudellisen yhteistyön lisäämiseen. Yhteistyön Venäjän kanssa nähtiin olevan mahdollista, mikäli demokratisointiprosessi ja uudistukset maassa jatkuisivat.

Markkinataloussiirtymän sijaan raporteissa esiintyi epämääräisempi termi ”uudistukset”, mikä jättää hieman epäselväksi, viitattiinko uudistuksilla pelkästään taloudellisiin uudistuksiin vai laajempiin yhteiskunnallisiin uudistuksiin. Joka tapauksessa aineiston perusteella Venäjän markkinataloussiirtymän jatkuminen nähtiin ulkoasiainministeriössä demokratisoitumisen tavoin keskeisenä elementtinä Suomen ja Venäjän yhteistyön kehittymiselle.³¹⁵ Jeltsinin vaalivoiton jälkeen Venäjän demokratisoituminen ja markkinataloussiirtymä näyttivät aiempaa paremmin turvatulta, mikä vähensi epävarmuutta. Odotushorisontin alkaessa vakiintua myös Venäjän taloudelliset mahdollisuudet saivat enemmän huomiota.

---

³¹² Mattila, O., 5.7.1996, ”R – Jeltsinin uudelleenvalinta ja Venäjän talous”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

³¹³ Mattila, O., 11.5.1994, ”R – Venäjän talouden tilasta toukokuussa 1994”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1994, UMA, Helsinki, Suomi

³¹⁴ Mansala, A., 15.7.1996, ”R – Venäjä etsii identiteettiään; lähtömietteitä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

³¹⁵ Mansala, A., 22.10.1995, ”R – Suomen ja Venäjän suhteista Moskovasta nähtynä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1995, UMA, Helsinki, Suomi.

Toiveikas mutta epävarma sävy Venäjän markkinatalouden kehityksestä jatkui vuoden 1997 puolustus- ja turvallisuuspoliittisessa selonteossa. Venäjällä todettiin selonteossa olevan perusedellytykset taloudelliseen nousuun resurssiensa puolesta. Lisäksi selonteossa kuvailtiin inflaation laskun sekä tuotannon laskun hidastumisen/pysähtymisen toimivan osoituksina makrotaloudellisen tasapainon saavuttamisesta Venäjällä. Sen sijaan talouden rakenneuudistusten esitettiin etenevän hitaammin. Selonteossa Venäjä asemoidaan maaksi, jonka talouspolitiikassa ei ole paluuta entiseen mutta samalla talouspolitiikka on poliittisen kamppailun kohteena.³¹⁶

Venäjän talousnäkyymiin liitetään selonteossa myös turvallisuuspoliittisesti myönteisiä elementtejä, sillä yhdistettynä vakauskehitykseen (positiivisen) talouskehityksen kuvaillaan lisäävän maan ulko- ja turvallisuuspolitiikan pitkäjänteisyyttä sekä parantavan Venäjän kansainvälispoliittista asemaa. Venäjän talouskasvu ja uudistukset nousevat esille myös suhteessa asevoimien kehittämiseen sekä Venäjän ja lännen väliseen konfliktiin. Selonteossa Venäjän talouskasvu ja onnistunut markkinataloussiirtymä näyttävät myös ulko- ja turvallisuuspoliittisen vakauden takeena Suomelle. Yhdessä sisäisen vakauden kanssa näiden tekijöiden esitetään selonteossa tekevän Venäjästä ennustettavamman toimijan.³¹⁷

Suurlähettiläs Markus Lyrän näkemykset loppuvuodesta 1996 olivat jo Mansalan kesän 1996 loppumietteisiin nähden varovaisemmin sävytettyjä. Lyra käsitteli raportissaan Venäjän heikon valtion ongelmaa ja katsoi ongelman olevan korjattavissa vain talouskasvulla. Lyrän mukaan Venäjällä oli talouskasvulle niin makrotaloudelliset kuin poliittisetkin edellytykset mutta psykologiset edellytykset puuttuivat, mikä näkyi etenkin ulkomaisten sijoittajien rahastusmentaliteetissa. Lyra esitti venäläisen pääoman joutuvan edelleen tekemään valinnan tuotantotaloudellisten investointien ja ”kasinotalouden” välillä. Lyra käsitteli samassa yhteydessä suomalaisyritysten kohtaamia pettymyksiä Venäjällä, ottamatta kuitenkaan kantaa Venäjälle tehtävien investointien mielekkyyteen. Lyrän raportista välittyy edelleen retoriikka siirtymäkaudesta ja valinnasta, joka Venäjän olisi talouspolitiikassaan tehtävä.

---

³¹⁶ Valtioneuvosto 1997, 19–21.

³¹⁷ Ibid.

Valinta ei kuitenkaan tapahtuisi enää markkinatalouden ja neuvostotyylisen valtionohjausjärjestelmän välillä vaan venäläisen markkinatalouden eri muotojen kesken.³¹⁸

Venäjän talouden yhä jatkuneet ongelmat ja uhkakuva stagnaatiosta näkyivät ulkoasiainsihteri Jarmo Sarevan raportissa maaliskuussa 1997. Sareva ei kuitenkaan nähnyt tilannetta toivottomana vaan katsoi muiden siirtymätalouksien kokemusten osoittavan Venäjällä olevan mahdollisuus laajamittaiseen talouskasvuun vielä vuoden 1997 aikana. Jeltsinin presidentinvaalien jälkeen vahvistuneen aseman Sareva näki tarjoavan Venäjän talouskehitykselle poliittiset edellytykset. Venäjän talouden kannalta tärkeänä Sareva piti varapääministeri Anatoli Tshubaisin johtamien uudistusten onnistumista. Sarevan raportissa painottui uusliberaali katsontatapa talouspolitiikkaan, sillä hän kuvaili keinotekoisesti tuettuja valtionyrityksiä ”toivottomiksi dinosauruksiksi”, jotka olisi laitettava konkurssiin pääoman vapauttamiseksi yksityissektorin käyttöön. Sareva piti Venäjän talousjärjestelmän uhkana myös kilpailua rajoittavaa oligarkiaa, mikä sisälsi riskin stagnaatiosta ja yhteiskunnallisen epävarmuuden kasvusta. Sareva katsoi Tshubaisin olevan pakko puuttua myös oligarkkien asemaan taatakseen Venäjän nousun.³¹⁹

Loppuvuodesta 1996 voi puhua jo venäläistä markkinataloutta koskevien odotusten jonkinasteisesta vakiintumisesta. Kyse oli enää siitä, millaiseksi uusi venäläinen markkinatalous muodostuisi, ei siitä siirtyisikö Venäjä markkinatalouteen vai palaisiko valtio neuvostoaikaiseen komentotalousjärjestelmään. Odotuksiin venäläisestä markkinataloudesta kytkeytyi toiveita pian alkavasta talouskasvusta ja talousuudistusten nähtiin saavuttaneen viimein vaiheen, jossa odotukset talouskasvusta voisivat realisoitua konkreettisesti. Jeltsinin uudelleenvalinta presidentinvaaleissa 1996 oli Moskovan suurlähetystön diplomaattien mukaan taannut venäläiselle markkinataloudelle poliittiset edellytykset. Odotushorisontin muutos tapahtui samaan aikaan Venäjän demokratiakehitystä koskevan odotushorisontin muuttuessa myönteisemmäksi. Venäjän markkinataloussiirtymään liittyi silti haasteita, joista suurimpina

---

³¹⁸ Lyra, M., 16.12.1996, ”R – Venäjän sisäisestä kehityksestä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

³¹⁹ Sareva, J, 14.3.1997, ”RT: Lähiajan talousnäkymistä Venäjällä: ehtiikö kurki kuolla...?”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1997, UMA, Helsinki, Suomi.

nähtiin oligarkia, valtioon kohdistuvan luottamuksen puute ja liiallisesti tuettu valtionsektori.

3.4 Epävarmuuden paluu; kohti vuoden 1998 talouskriisiä

Ulkomaisten sijoittajien luottamus Venäjän talouteen horjui Aasian finanssi-kriisin käynnistyttyä loppuvuodesta 1997 ja Venäjä joutui 1998 uuden talouskriisin kouriin. Talouskriisin syistä ei ole tutkijoiden keskuudessa yksimielisyyttä mutta muun muassa Reddaway ja Glinski ovat katsoneet sen johtuneen pitkälti ulkomaisten sijoittajien kokemasta luottamuksen puutteesta Venäjän talouteen. Talouskriisin vaikutuksia pahensi heidän mukaansa Venäjän globaalien talouden integraatiota ajanut markkinuudistuspolitiikka.³²⁰ Talouskriisi johti ruplan devalvointiin, useiden venäläisten pankkien konkurssiin³²¹ sekä Venäjän julistautumiseen maksukyvyttömäksi loppuvuodesta 1998.³²²

Moskovan suurlähetystössä odotukset Venäjän myönteisestä talouskehityksestä alkoivat rakoilla loppuvuodesta 1997 mutta suurta talouskriisiä ei vielä vuodenvaihteessa 1998 pidetty todennäköisenä. Ulkoasiainsihteri Jarmo Sareva raportoi joulukuussa 1997 Moskovan suurlähetystöstä Aasian talouskriisin olevan leviämässä Venäjälle ja vaarantavan maan talouskasvun. Sareva näki Venäjän talousongelmat pitkälti markkinapsykologisista syistä johtuvana ylireagointina, jolla ei olisi reaalitaloudellista perustaa. Kriisin tulevaisuuden kehityksen Sareva näki riippuvan täysin markkinoiden käyttäytymisestä mutta katsoi toisaalta Venäjän voivan vielä selviytyä ongelmista IMF:n luotonuksen, korkotason noston ja realistisen budjetin avulla.³²³ Tammikuussa 1998 Sareva raportoi Venäjän selvinneen kriisistä

---

³²⁰ Reddaway & Glinski 2001, 575.

³²¹ Rutland 2013, 351

³²² Robinson, Neil. (1999). The Global Economy, Reform and Crisis in Russia. *Review of International Political Economy : RIPE*, 6(4), 531–564.
<https://doi.org/10.1080/096922999347155>

³²³ Sareva, J., 4.12.1997, ”Aasia aivasti ja Venäjä sai flunssan”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

kohtuudella, joskin näki maan lähiaikojen talouskasvun keskittyvän vain tietyille, modernisoiduille toimialoille ja Moskovan kaltaisille suurille alueille.³²⁴

Helmikuussa 1998 Sareva nosti esille Venäjän ruplaan liittyvän devalvaatoriskin. Sareva piti devalvaation mahdollisia seurauksia ”katastrofaalisina” ja katsoi devalvaation toteutuessaan vaarantavan Venäjälle talouskasvun edellytykset luoneen vakaan ruplan politiikan sekä luovan riskin maan pankkisektorin kaatumisesta. Vielä lähikuukausien ajan Sareva katsoi Venäjän välttävän devalvaatiolta mutta huomautti loppuvuoden tilanteesta olevan ”mahdotonta sanoa mitään”. Sarevan kommentti viittaa epävarmuuden paluuseen Venäjän markkinataloutta koskeviin pitkän aikavälin tulevaisuuden näkymiin. Raportissa esiintynyt ajatus devalvaatiosta kaiken Venäjän siihenastisen positiivisen uudistuskehityksen nollaavana kehityskulkuna toistui Moskovan suurlähetystön raporteissa vuoden 1998 aikana useaan otteeseen. Sarevan raportista käy ilmi myös se, miten markkinatalouden epäonnistumisten nähtiin vaarantavan venäläisen demokratian.³²⁵

Moskovan suurlähetystön raportoinnissa Venäjän talouskriisin potentiaalisista vaikutuksista korostui jälleen politiikan ja talouden yhteenkietoutuneisuus. Talousongelmien nähtiin heikentävän kriisin myötä valitun uuden hallituksen uskottavuutta mutta toisaalta oikeanlaisten poliittisten toimenpiteiden katsottiin lisäävän sijoittajien ja kansalaisten luottamusta.³²⁶ Devalvaation katsottiin romahduttavan Jeltsinin hallituksen talouspoliittiset saavutukset, mikä puolestaan heikentäisi Jeltsinin uudistusmielisen ryhmittymän mahdollisuuksia tulevissa vuoden 1999 parlamenttivaaleissa ja vuoden 2000 presidentinvaaleissa³²⁷. Duumaa taas pidettiin suurlähetystön raporteissa osasyllisenä talouskriisiin, sillä sen nähtiin estävän toistuvasti kriisin vaikutuksia helpottavan lainsäädännön hyväksymisen³²⁸. Talouskriisin

---

³²⁴ Sareva, J., 18.1.1998, ”Pekka ja susi: mihin suuntaan Venäjän talous 1998”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

³²⁵ Sareva, J., 20.2.1998, ”Rupla säästy devalvaatiolta – vai säästyikö?”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

³²⁶ Sareva, J., 22.5.1998, ”Venäjän talouskriisi syvenee: onko korttitalo kaatumassa” 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

³²⁷ Kinnunen, M., 16.6.1996, ”Venäjän sisäpoliittisesta tilanteesta 16.6.1998”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

³²⁸ Lyra, M., 22.6.1998, ”Venäjän öljy- ja kaasuteollisuus”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

poliittisten seurausten käsittely jäi kuitenkin aikaisempiin vuosiin nähden pinnalliseksi.

Politiikan ja talouden kytkentä näkyi myös finanssiteollisten ryhmittymien (FIG) käsittelyssä Moskovan suurlähetystön aineistoissa. FIGien rakentuminen pankkien ympärille ja tiiviit yhteydet politiikkaan nousivat uudestaan esille ulkoasiainsihteri Annikki Halkon raportissa alkuvuodesta 1998. Halko totesi Venäjän ulkomaisten investointien keskittyvän tulevaisuudessa juuri finanssiteollisten ryhmittymien ympärille, mikä lisäsi ryhmittymien taloudellista painoarvoa. Halko huomioi myös läntisten ekonomistien näkemykset näiden ryhmittymien länsimyönteisestä ulkopoliittisesta vaikutuksesta mutta näki FIGien samalla rajoittavan demokratiaa ja vapaata markkinataloutta poliittisen vallankäyttönsä ja mediaomistustensa kautta.³²⁹ Finanssiteollisten ryhmien käsittelyyn liittyi epäilemättä huolia Venäjän talouden romahduksesta, sillä lähestyvän talouskriisin tiedettiin vaarantavan juuri FIGien ympärille keskittyvän pankkisektorin. Kriisin kärjistyessä ryhmittymien roolin käsittely jäi kuitenkin raporteissa olemattomaksi.

Venäjän devalvoitua ruplan elokuussa 1998 Moskovan suurlähetystö arvioi devalvaation johtavan Venäjän talouden dollarisoitumiseen ja ruplan luottamuksen menettämiseen niin kansalaisten kuin sijoittajien silmissä. Ruplan luottamuspuolan arvioitiin puolestaan heijastuvan myös politiikkaan, mikä näkyisi etenkin duuman painostuksen nousuna ja pahimmillaan uudistustyönteisen lainsäädäntötyön pysähtymisenä vähintään vuoden 1999 duumanvaaleihin asti. Jonkinasteinen Venäjän talouden romahdus näyttäytyi suurlähetystössä jo väistämättömänä.³³⁰ Kriisistä selviytyäkseen Venäjän katsottiin olevan pakotettu sekä inflaatiota lisäävään rahanpainantaan että verotulojen tehostamiseen lainsäädännöllisin keinoin. Yhteiskunnallisen

---

Duuman nähtiin heikentävän edellytyksiä esimerkiksi Venäjän ja öljy- ja kaasuteollisuuden kehittymiselle, sillä se kieltäytyi hyväksymästä näille teollisuudenaloille investointeja tuovaa tuotannonjakosopimusta. Raportissa muistettiin myös viitata duumaan maininnan yhteydessä ”kommunistijohtoisena”.

³²⁹ Halko, A., 6.2.1998, ”Venäjän finanssi-teoll.ryhmittymät”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

³³⁰ Kinnunen, M., 18.8.1998, ”Ruplan devalvoituminen on poliittinen tappio: kuinka tuhojen rajoittamisessa onnistutaan”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

luottamuspuolan vallitessa poliittisia kriisinhallintatoimia ei kuitenkaan pidetty helppona.³³¹

Venäjää 1990-luvulla haitanneet talousongelmat alkoivat korjaantua vähitellen vuoden 1999 aikana. Öljyn hinnan nousu ja lisääntynyt ulkomaankauppa auttoivat Venäjän pois talouskriisistä ja Venäjän 2000-luvulla kokeman voimakkaan talouskasvun voi katsoa alkaneen vuoden 1999 aikana. Toisaalta Venäjä pysyi velkaantuneena IMF:lle 2000-luvun alkuun saakka.³³² Vuoden 1998 talousromahdus jäi siten Venäjällä lyhytaikaiseksi ja sen pahimmat vaikutukset lievenivät jo seuraavan vuoden aikana.

Moskovan suurlähetystössä Venäjän talouden näkymiä pidettiin kielteisinä pitkälle vuoteen 1999 asti. Elokuussa 1999 ulkoasiainsihteri Taneli Lahti katsoi lainsäädäntöön ja julkishallintoon liittyvien rakenteellisten ongelmien jarruttavan Venäjän pitkän aikavälin talouskehitystä vaikkakin näki Venäjän taloudessa ilmenneen vuoden 1999 aikana jo selkeitä piristymisen merkkejä. Ongelmana laajaa talouskasvua tuottavien investointien käynnistymiselle Lahti piti investointien poliittisten edellytysten puuttumista ja ennusti, ettei täyskäännöstä talouskasvuun voisi tapahtua ennen seuraavia presidentinvaaleja.³³³ Presidentti Putinin oikeistovoimien liiton joulukuun 1999 duumanvaaleissa saavuttaman voiton puolestaan ennakoitiin helpottavan talousreformien edistymistä, sillä kommunisteilla ei paikkamääränsä kutistuttua ollut entisenkaltaisia mahdollisuuksia vastustaa hallituspolitiikkaa.³³⁴

Vuoden 1999 aikana Moskovan suurlähetystö käsitteli edellisvuotta enemmän myös suomalaisinvestointien tilannetta Venäjällä. Talouskriisin jälkimainingeissa suhtautuminen kaupankäynnin mahdollisuuksiin oli kuitenkin odotuksia toppuuttelevaa. Pietaria ja Leningradin aluetta kuvailtiin Suomelle periaatteessa luonnollisiksi markkina-alueiksi, joiden mahdollisuuksia

---

³³¹ Lyra, M., 16.9.1998, ”Venäjän kriisi; syitä ja seurauksia”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

³³² Coyle, Christopher. (16.5.2022). Russia’s 1998 Currency Crisis: What Lessons for Today? *Economics Observatory*. <https://www.economicsobservatory.com/russias-1998-currency-crisis-what-lessons-for-today>

³³³ Lahti, T, 6.8.1999, ”Venäjän taloudelle uusia eväitä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1999, UMA, Helsinki, Suomi.

³³⁴ Kinnunen, M., 22.12.1999, ”Duuma99: duuman puoluerakenne selviää vasta kun duuma järjestäytyy”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1999, UMA, Helsinki, Suomi.

kuitenkin rajoittivat alhainen ostovoima ja vähäiset investoinnit. Venäjän markkinoiden epävarmuus ja rakenteelliset ongelmat tulivat esille myös syksyllä 1999 laaditussa raportissa, jossa kuvailtiin yksityiskohtaisesti erään venäläislehden reportaasia yrittäjien kohtaamista haasteista Venäjän mafiatyyllisessä kapitalismissa. Ulkoasiainsihteri Annikki Halko totesi reportaasin heijastavan venäläisen kapitalismin kehitystä ja esitti länsimaisille yrittäjille helpoimman tavan selviytyä Venäjän markkinoilla olevan paikallisten kontaktien sekä vanhoista rasitteista vapaan oman yrityksen perustaminen. Halkon raportissa painottuu koko 1990-luvun läpi toistunut ajatus puutteellisen oikeusvaltion haasteista Venäjän kaupalle.³³⁵

1998 talouskriisin käsittelyssä näkyivät jälleen alkuvuoden 1997 jälkeen vähäisesti käsitellyt ajatukset Venäjän omia kansallisia erityispiirteitä korostavasta talousjärjestelmästä. Ulkoasiainsihteri Marja Liivala huomioi syyskuussa 1998 venäläisen pankkisektorin olevan tyytymätön ulkomaisiin taloustieteellisiin malleihin, jotka osoittautuivat toimimattomiksi Venäjän ”erityisolossa”. Erityisesti tällaista Venäjän erityisolosuhteita painottavaa, monetaristiset taloustieteilijöiden näkemykset hylkäävää linjaa edusti Liivalan mukaan Venäjän keskuspankin vastavalittu pääjohtaja Viktor Gerastshenko. Liivala katsoi lähiviikkojen talouspolitiikan näyttävän lähtisikö Venäjä kehittämään ”omaa tietään” heijastavaa, muulle maailmalle tuntematonta talousmallia. Liivalan pohdintaan raportissa heijastui todennäköisesti Venäjällä talouspolitiikan suunnasta käyty julkinen keskustelu, mikä tulee esille termin ”monet venäläiset” käyttämisessä kuvaamaan länsityyliseen talouspolitiikkaan Venäjällä kohdistuvaa tyytymättömyyttä.³³⁶

Kriisin keskellä venäläisen yrityssektorin näkymien pohdintaan sekoittui nyt aiempaa positiivisempia käsityksiä venäläisen mentaliteetin ja markkina-talouden suhteesta. Useiden Moskovan suurlähetystön diplomaattien yhteisesti laatimassa katsauksessa nähtiin, ettei Venäjän eristyminen kansainvälisestä taloudesta olisi enää mahdollista vaan pienyritteliäisyys ja omatoimisuus tulisi löytämään uusia kanavia, mikä voisi johtaa jopa venäläisen yrityssektorin

---

³³⁵ Halko, A., 26.9.1999, ”Siirappikapitalismia Venäjällä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1999, UMA, Helsinki, Suomi.

³³⁶ Liivala, M., 16.9.1998, ”Venäjän talous; Venäjän pankit kriisien kourissa”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

uuteen nousuun. Katsauksessa Venäjä nähtiin jo niin syvälle globaaliin talousjärjestelmään integroituneena valtiona, ettei pankkikriisi kykenisi irrottamaan Venäjää maailmanlaajuisesta markkinataloudesta taikka tukahduttamaan jo kehittymässä olevaa venäläistä markkinataloutta. Katsauksen perusteella voi esittää odotushorisontin vaikuttavan vakiintuneen kattamaan markkinatalouskehityksen pysyvänä osana Venäjän tulevaisuudennäkymiä. Samalla katsauksesta voi huomata, etteivät näkemykset venäläisyyden pysyvistä luonteesta enää rajoittaneet markkinataloussiirtymän odotushorisonttia kuten aikaisemmin.³³⁷

Taluskriisin seurauksia arvioitaessa suurlähetystön raporteissa korostui huoli kriisin seurauksista sekä Jeltsinin hallituksen demokratisoitumisprosessille että Venäjän talousuudistuksille. Kriisin laajemmat yhteiskunnalliset ulottuvuudet kuten ääri liikkeiden nousu huomioitiin mutta ne yhdistettiin laajempaan riskiin politiikan uudelleenradikalisoitumisesta ja sen vaaroista Jeltsinin hallitukselle. Täten taluskriisin sosiaalinen ulottuvuus jäivät raportoinnissa alisteiseksi joko kriisin poliittisten tai taloudellisten seurausten arvioinnille. Kriisin taloustieteelliset vaikutukset Venäjälle korostuivat Moskovan suurlähetystön raportoinnissa vuoden 1998 taluskriisistä huomattavasti 1990-luvun alkuvuosia enemmän ja Venäjän taloudellisesta tilanteesta raportoivien diplomaattien joukko oli alkuvuosikymmeneen verrattuna laajempi.

Huomionarvoista on, ettei Venäjän markkinataloussiirtymän mielekkyyttä kyseenalaistettu vaikka 1998 taluskriisin nähtiin Moskovan suurlähetystössä johtuvan ensisijaisesti markkinapsykologisista eikä Venäjän reaalitaloudellisista ongelmista. Pikemminkin kriisin poliittisten vaikutusten käsittelyssä ilmenneet huolet talousreformien pysähtymisestä duumassa osoittavat, että markkinatalous nähtiin Venäjälle edelleen tärkeänä tavoitteena, johon maan tuli kriiseistä huolimatta pyrkiä. Aineiston perusteella on todennäköistä, että suomalaisissa diplomaattipiireissä jaettiin näkemys uusliberalistisen talouspolitiikan pitkän aikavälin hyödyistä Venäjälle laajemmin. Lisäksi Venäjän markkinataloussiirtymää tulkittiin suurlähetystössä todennäköisesti

---

³³⁷ Erhola, K., Hakala, Kinnunen, M., Koponen, Liivala, M., Lindqvist, N., Vuorimäki, P., 1.10.1998, ”Katsaus Venäjän tilanteen kehittymiseen”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1998, UMA, Helsinki, Suomi.

neuvostojärjestelmän kokemustilan kautta läpi 1990-luvun ja tulkintoihin sisältyi pelkoa myös demokratian menettämisestä. Tämä näkyi etenkin markkinatalousuudistuksia vastustavan kommunistijohtoisen duuman kuvailemisessa raporteissa ”radikaalina” ja implisiittisesti ongelmallisena Venäjän demokratisoitumiselle³³⁸. Markkinatalouskehitys ja demokratisoituminen nähtiin useimmiten toisiinsa vaikuttavina, rinnakkaisina prosesseina.

Moskovan suurlähetystössä vuoden 1998 talouskriisi muutti odotuksia Venäjän talousnäkyistä kielteisimmiksi. Nopeaa talouden toipumista ei pidetty enää mahdollisena, vaikka talouden piristyminen vuoden 1999 aikana huomioitiin. Vielä vuosina 1996 ja 1997 suurlähetystössä oli nähty Venäjän taloudelle kasvu- mahdollisuuksia lähitulevaisuudessa konkreettisten talouskasvun merkkien puuttuessa³³⁹. Näiltä osin odotukset olivat muuttuneet pessimistisemmiksi ja epävarmemmiksi vaikka odotushorisontin synkkenemisestä ei vielä voida puhua. Aikaisempien vuosien tapaan ulkomaiset investoinnit nähtiin ainoana keinona polkaista Venäjän talouskasvu käyntiin. Esteinä investoinneille ja venäläisen markkinatalouden kehittymiselle näyttäytyivät yhteiskunnallisiin rakenteisiin liittyvät ongelmat kuten oikeusvaltion puute ja poliittinen epävarmuus. Rakenteellisten ongelmien korostaminen näkyi myös lähestyttäessä Suomen ja Venäjän taloussuhteita. Suuria odotuksia Suomen hyötymiseen Venäjän markkinataloussiirtymästä ei laitettu. Venäjää pidettiin Suomelle edelleen epävarmana ja riskipitoisena markkina-alueena, jonka potentiaaliset hyödyt eivät realisoituisi lyhyellä aikavälillä.

---

³³⁸ Esimerkiksi duuman vaatimuksiin viitattiin raporteissa toistuvasti ”radikaaleina” pelkästään sen vuoksi, että niissä vaadittiin Jeltsinin hallituksen eroa. Tämä näkyi esimerkiksi aiemmin viitatussa 18.8.1998 kirjoitetussa raportissa. Ottaen huomioon, miten presidentti Jeltsiniä pidettiin esim. Mansalan loppuraportissa vielä vuonna 1996 venäläisen demokratian takuumiehenä ja kommunistipuolueen puheenjohtaja Zjuganovia autoritaarisen neuvostojärjestelmän edustajana, on perusteltua tulkita Jeltsinin samaistetun Venäjän uudistusmyönteiseen poliittis-taloudelliseen linjaan ja kommunistit taas demokratian ja markkinatalouden vastaisuuteen.

³³⁹ Vertailu esimerkiksi Olli Mattilan raporttiin ruplan uudistuksesta alkuvuonna 1996 osoittaa eron odotusten sävyissä. Alkuvuonna 1996 Venäjän talous ei ollut tilastojen perusteella kasvanut mutta taloustieteilijöitä siteeraten talouden odotettiin silti kasvavan. 1999 makrotaloudelliset mittarit osoittivat jo talouskasvua mutta näkymät olivat konkreettisista merkeistä huolimatta varovaisempia. Ks. Mattila, O., 17.5.1996, ”RT- Ruplan uudesta liukuvasta vaihtokurssista sekä siirtymisestä ruplan täyteen vaihdettavuuteen juoksevien valuuttaoperaatioiden osalta”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1996, UMA, Helsinki, Suomi.

4 Johtopäätökset

Ulkoministeriön raporttien ja valtioneuvoston selontekojen perusteella Venäjän demokratiakehitystä ja markkinataloussiirtymää koskevat odotushorisontit esiintyivät rinnakkain, ja niitä yhdisti epävarmuus sekä uhkakuvakeskeisyys. Sosialistisen järjestelmän romahdus avasi uuden odotushorisontin Venäjän tulevaisuudelle demokraattisena ja markkinatalousjärjestelmän omaavana valtiona, joskin odotukset laajenivat rajallisesti jo Neuvostoliiton johdon tekemien poliittisten ja taloudellisten uudistusten myötä. Demokratialle ja markkinataloudelle nähtiin avautuvan uusia mahdollisuuksia alkuvuodesta 1989, elokuussa 1991 ja kesällä 1996. Toisaalta tulevaisuudenkuvat olivat usein pessimistisiä ja niissä korostuivat Venäjän demokratia- ja markkinataloussiirtymän ongelmat. Demokratia- ja markkinataloussiirtymän epäonnistumisen pelättiin johtavan äärivoimien valtaannousuun ja vaarantavan myös Suomen turvallisuuden.

Tulevaisuudenkuvien epävarmuutta sekä kielteisten ja optimististen näkemysten korostumista eri vaiheissa voi selittää Kosellekin kuvaileman kiihtymisprosessin kautta. Venäjän koettiin elävän murrosvaihetta, jossa demokratian ja markkinatalouden vakiintuminen ei ollut varmaa. Odotushorisontin ja kokemustilan erkaantuessa Venäjän tulevaa kehitystä ei pystytty selittämään vain senhetkisen nykytilan kautta vaan Venäjän kehityksellä nähtiin olevan useita mahdollisuuksia, jotka riippuisivat sisäisistä voimasuhteista parlamentin ja presidentti Jeltsinin sekä eri ääriyhmittymien välillä. Toisaalta kokemustilan Venäjän autoritaarisesta menneisyydestä sekä yhteiskunnallisista ongelmista kuitenkin nähtiin heikentävän mahdollisuuksia onnistuneen demokratian ja markkinatalouden kehittymiseen. Näin ollen kokemustilan ja odotushorisontin erkaantuminen ei ollut täydellistä vaan menneisyys määrittä edelleen Venäjään kohdistuvia tulevaisuudenkuvia. Demokratisoitumisodotusten epävarmuutta lisäsi myös UM:n raporteissa ilmaistu historiallisen kokemuksen puute demokratiasta Venäjän oloissa³⁴⁰.

---

³⁴⁰ Pesola, J., 23.1.1997, ”RT- Venäjä/sisäpolitiikka/presidentti/duuma/Jeltsinin ja duuman yhteenotto jatkuu”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1997, UMA, Helsinki, Suomi.

1990-luvun puoliväliin tultaessa Venäjän nähtiin kehittyvän kansallisten ominaispiirteidensä mukaiseksi demokratiaksi ja markkinataloudeksi. Venäläismallisen järjestelmän pohdinta osui ajankohtaan, jossa Venäjän demokratia- ja markkinataloussiirtymä olivat ajautuneet vaikeuksiin ja näkemyksissä korostui pettymys länsityylisten demokratia- ja markkinatalous-ideaalien epäonnistumisiin Venäjän olosuhteissa. Aineiston perusteella suomalaisten diplomaattien ja selontekoja laatineiden ministerien ja asiantuntijoiden näkemykset demokratiasta ja markkinataloudesta käsitteinä pysyivät kohtuullisen samankaltaisina koko tarkasteltavan ajanjakson läpi, mutta Venäjän nähtiin soveltavan demokratia- ja markkinatalousideaaleja oman yhteiskunnallisen tilanteensa ja historiansa erityiskontekstissa. Markkinatalous ja demokratia eivät näyttäneet ehdottomina vaan suhteellisina käsitteinä, joita oltiin joissakin tapauksissa valmiita laajentamaan sen mukaan, miten ne sopivat Venäjän olosuhteisiin. Venäjän erityispiirteiden korostaminen virallisissa näkemyksissä herättää kuitenkin kysymyksiä siitä, katsottiinko Venäjälle olevan erivapauksia demokratian ja markkinatalouden saavuttamisessa.

Niin ulkoministeriön aineistoissa kuin selonteoissa Venäjän markkinataloussiirtymän ja demokratian nähtiin kytkeytyvän toisiinsa. Ilman demokratia-uudistuksia Venäjä ei nähty voivan kehittää markkinatalouttaan ja markkinatalouden katsottiin luovan pohjan Venäjän mahdollisuuksille niin suurvaltana kuin demokratiana. Venäjän 1990-luvun alussa alkaneeseen demokratia- ja markkinataloussiirtymään kohdistui samantyyppisiä uhkakuvia autoritarismin ja ääriliikkeiden noususta. Markkinatalouskehityksen ongelmien nähtiin myös vaikeuttavan Venäjän demokratiakehitystä. Näkemyksissä oli kuitenkin vaihtelua. Oikeusvaltiomekanismeja nähtiin tarvittavan pitämään Venäjän markkinataloussiirtymän pahimmat seuraukset kurissa sekä viime kädessä takaamaan demokratisoituminen. Markkinatalouskehityksen kohdalla odotushorisontti oli demokratianäkymiä ristiriitaisempi; Venäjän nähtiin jo vuodesta 1993 alkaen olevan niin pitkällä uudistuksissaan, ettei paluu neuvostojärjestelmään olisi mahdollista mutta tulevaisuudenkuvissa korostui silti pelko markkinataloussiirtymän epäonnistumisesta.

Venäjän markkinataloussiirtymä näyttäytyi ulkoministeriön aineistoissa riippuvaisena Venäjän sisäpoliittisista näkymistä taloustieteellisten mallien sijaan. Syitä tähän voi etsiä niin ulkoministeriön raportointikäytännöistä kuin Moskovan suurlähetystön diplomaattien taustoista. Talousnäkyvien tarkastelu politiikan kautta selittyy myös kokemustilalla neuvostoaikaisesta, poliittisesti ohjatusta suunnitelmataloudesta, jossa politiikka ja talous olivat muodostaneet yhden kokonaisuuden. Toisaalta markkinataloussiirtymän käsittelyssä näkyi jonkinasteinen uusliberaali ideaali, sillä raporttien perusteella markkina-uudistukset nähtiin Venäjän menestymiselle välttämättöminä.

Raporteissa ja valtioneuvoston selonteoissa näkyi konkreettisesti Matti Pesun kuvailema Suomen ulkopoliittisen paradigman muutos, jossa realismin ei enää nähty riittävän yksinään selittämään valtioiden ulkopoliittikkaa.³⁴¹ Venäjän merkitystä Suomelle ei enää arvioitu pelkästään suurvaltapoliittisen aseman kautta vaan Venäjän uudistuspolitiikalla nähtiin olevan suoraa vaikutusta Suomen ja Venäjän suhteisiin. Tämä näkyi esimerkiksi selontekojen tavassa käsitellä Venäjän kehitystä vuodesta 1993 alkaen, jossa demokratia ja markkinatalouskehityksen epäonnistumisen arvioitiin julkisesti muodostavan Suomelle uhkan ja uudistusten onnistumisen taas lisäävän Suomen ja Euroopan turvallisuutta. Moskovan suurlähetystössä demokratia- ja markkinatalous-uudistusten onnistumisen nähtiin Talvitien suurlähettiläskauden päätyttyä ratkaisevan maan ulkopoliittisen suunnan ja myötävaikuttavan Venäjän kansainvälispoliittiseen asemaan. Moskovan suurlähetystön aineistot eivät riitä arvioimaan ulkopoliittisen paradigman muutosta tai Venäjä-näkemyksiä koko ulkoministeriön tasolla, mutta ne antavat osviittaa Suomen asemaa ja Venäjän kehitystä koskevan ulkopoliittisen ajattelun ilmenemisestä diplomaattien keskuudessa.

Tulevaisuudenkuviin vaikutti myös yksilöllinen maailmankatsomus. Moskovan suurlähetystön raporteissa korostuvat diplomaattien erilaiset maailmankuvat vaikuttivat suoraan siihen, mitä tekijöitä tulevaisuudennäkymien arvioinnissa korostettiin ja miten niiden tulkittiin vaikuttavan Venäjän toimintaan. Tuomas Forsbergin mukaan Venäjän kehitystä tulkittiin 1990-luvun alussa enemmän

---

³⁴¹ Pesu 2019, 88-91.

historian kuin kv-politiikan viitekehysten kautta³⁴². Johtopäätös on kuitenkin kyseenalaistettava, sillä suurlähettiläs Talvitien ja Lyran raporteista on tulkittavissa selkeitä realismin ja liberaalin institutionalismin mukaisia näkemyksiä. Toisaalta esimerkiksi sls Mansalan raporteissa korostui historiantulkintojen merkitys suhteessa muihin analyttisiin ajattelumalleihin. On todennäköistä, että historiantulkinnat korostuivat Venäjän tulevaisuutta selittävinä tekijöinä tilanteessa, jossa realismi oli menettänyt selitysvoimansa mutta sen tilalle ei noussut selkeää korvaavaa ulkopoliittisen ajattelun viitekehystä. Toisaalta diplomaattien yksilöllisen taustan vaikutustakaan ei tule unohtaa. Tarkempi perehtyminen diplomaattien maailmankuvaan jää tämän tutkielman ulkopuolelle mutta sisältää potentiaalin jatkotutkimukselle esimerkiksi haastattelujen tai ulkoministeriön eri osastojen laatimien materiaalien vertailun muodossa.

Tutkielmani jakaa silti yleisellä tasolla Forsbergin havainnon Venäjän tulevaisuudennäkymien tulkitsemisesta maan historian kautta virkamiesten keskuudessa. Niin suuria poliittisia muutoksia kuin yksittäisiä politiikkatoimia arvioitiin suhteessa Venäjän historiaan ja kokemustila Venäjän itsevaltaisesta historiasta ja taloudellisesti keskitetystä neuvostomenneisyydestä ohjasi odotuksia demokratia- ja markkinatalouskehityksestä. Venäjän kehitystä pyrittiin satunnaisesti käsitteellistämään myös muuhun Euroopan liittyvien historiakäsitysten kautta, mikä ilmeni viittauksissa etenkin Natsi-Saksaan. Historiaa korostaviin tulkintoihin sekoittui stereotyyppioita venäläisestä ihmisestä; nämä stereotyyppiat korostuivat Venäjän demokratia- ja markkinatalouskehityksen näyttäessä epäsuotuisalta ja jäivät vähemmälle tai jopa kyseenalaistettiin kehityksen näyttäessä suotuisalta.

Venäjän historian ja sisäpolitiikan merkitys suomalaisten Venäjä-kuvalle on potentiaalinen jatkotutkimuksen aihe, johon tulevaisuudenkuvien tutkimus ei

---

³⁴² Forsberg 2024, 17. On huomattava, että Forsbergin tarkastelu rajoittuu vuosiin 1992–1996, jolloin epävarmuus Venäjän tulevaisuudesta oli suurimmillaan ja Pesun kuvailema ulkopoliittisen ajattelun muutos akuuteimmillaan. Laajempi ajallinen tarkastelu esimerkiksi sls Lyran ja uas Sarevan raportteihin osoittaa, että esimerkiksi Venäjän talouskehitystä kuitenkin tulkittiin odotushorisontin vakiinnuttua 1996 jälkeen liberaalin institutionalismin tulkintakehyksen mukaisesti. Myös Mansalan raporteissa alkoi vuoden 1996 jälkeen esiintyä liberaalin institutionalismin tulkintakehyksen mukaisia näkemyksiä taloudellisesta keskinäisriippuvuudesta Venäjän ja lännen välistä konfliktia estävänä tekijänä.

yksin kykene vastaamaan. Myöskään suomalaisten Venäjä-kuvaan identiteetin välineenä perehtyneet tutkimukset selittävät toistaiseksi melko vähän Venäjän sisäpoliittisen kehityksen tai historiatulkintojen vaikutusta Suomessa eri sävyjä saaneeseen venäläisyyden käsittelyyn³⁴³. Nykyinen tutkimus on tapahtunut suomalaisen identiteetin rakentumista tarkastelevista lähtökohdista ja on korostanut suomalaisten Venäjä-kuvan pysyvyyttä Venäjän sisäisten muutosten edessä. Muutokset suomalaisten Venäjä-näkemyksissä ja yhteys politiikkaan on toistaiseksi huomioitu lähinnä median näkökulmasta. Tutkielmani osoittaa Venäjän sisäisellä kehityksellä olleen vaikutusta Venäjän koettuihin mahdollisuuksiin ja uhkiin Suomelle ainakin diplomaattien keskuudessa mutta lähdeaineiston puitteissa aiheen käsittely jää pintapuoliseksi.

Venäjän kehityksen ennakointia hankaloitti Poutiaisen, Ritvasen ja Forsbergin esille nostama epävarmuus maan tulevaisuudesta. Aluksi epävarmuus kohdistui lähinnä neuvostouudistusten onnistumiseen mutta vuodesta 1990 alkaen koko Venäjän kehitystä koskeva odotushorizontti näytti epävarmalta. Tutkielmani vahvistaa siten Poutiaisen havainnon epävarmuuden merkityksestä³⁴⁴ koskemaan myös virallisessa ulkopoliitikassa Venäjän suhteen vallinneita odotuksia. Suomen Venäjä-suhteille epävarmuus tulevaisuudesta tulkittiin sekä turvallisuushkana että esteenä esimerkiksi talousyhteistyön lisäämiselle. Venäjän uudistuskehitys katsottiin Suomelle myönteiseksi mutta siihen ei tulevaisuusnäkökymien epävarmuuden vuoksi liitetty välittömiä hyötyjä. Selonteissa ja suurlähetystön raporteissa Venäjä-yhteistyön ei esimerkiksi nähty riittävän nostamaan Suomea 1990-luvun lamasta vaan Suomen taloudellisten mahdollisuuksien nähtiin olevan lännessä.³⁴⁵ Raporteissa ja selonteissa korostui tuki Venäjän länsi-integraatiopyrkimyksille mutta samalla

---

³⁴³ Esimerkiksi suomalaisten Venäjä-kuvaa tutkineet Timo Vihavainen ja Vilho Haarle sekä Sami Moisio keskittyvät yksinomaan suomalaiskansallisen identiteetin rakentamisen näkökulmaan eikä ota huomioon Venäjän sisäisten kehitysprosessien vaikutusta tai Venäjän historiaan liittyviä laajempia tulkintoja. Mediakäsittelyn ja Venäjä-käsitysten yhteyttä on kuitenkin tutkittu jonkin verran esimerkiksi Lotta Lounasmeren kokoomateoksessa.

³⁴⁴ Poutiainen 2014, 78.

³⁴⁵ Talvitie, H., 15.6.1992, ”PR – Suomi ja Venäjä”, 5C MOS, Moskova R-sarja 1992, UMA, Helsinki, Suomi.

tuenilmauksista puuttui konkretia. EN-jäsenyyttä lukuun ottamatta selkeitä politiikkatoimia Venäjän tukemiseksi ei virallisissa aineistoissa juuri esitetty.³⁴⁶

Tutkielmani nostaa esille merkkejä odotushorisontin alkavasta vakiintumisesta vuoden 1996 aikana Jeltsinin vaalivoiton jälkeen. Odotushorisontin vakiintuminen näkyi etenkin raporttien retoriikassa, jossa Venäjän katsottiin valinneen uudistusmyönteisen tulevaisuuden autoritaarisen menneisyyden sijaan. Suomi-Venäjä-suhteissa odotushorisontin vakiintuminen näkyi abstrakteiksi jäävinä kehotuksina lisätä yhteistyötä Venäjän kanssa ja niin ulkoministeriö kuin Valtioneuvosto ja eduskunta näkivät Venäjän kanssa tehtävän taloudellisen yhteistyön sisältävän huomattavia riskejä. Venäjän sisäistä kehitystä koskevan odotushorisontin vakiintuminen avaa silti uusia tulkintamahdollisuuksia Venäjän sisäisen kehityksen ja Möttölen kuvaileman ulkopoliittisen dualismipolitiikan väliselle vuorovaikutukselle. On mahdollista, että aikaisempaa myönteisemmät näkymät Venäjän sisäisestä kehityksestä myötävaikuttivat Suomen yhteistyötä ja integraatiota painottaneeseen Venäjä-politiikkaan. Toisaalta on mahdollista, että Suomen Venäjä-politiikkaan vaikuttivat 1990-luvun lopulla jo enemmän Moskovan suurlähetystön raporteista pitkälti puuttuneet EU-jäsenyyden aspektit.

Pitkän aikavälin tulevaisuudenkuvat jäivät virallisissa ulkopoliittisissa materiaaleissa vähäisiksi ja muodoltaan epämääräisiksi. Poikkeuksen muodostavat vuoden 1996 tulevaisuusselonteko, jossa etenkin Venäjän talousnäkyviä käsiteltiin useamman vuosikymmenen perspektiivissä sekä Mansalan lähtömietteissään esittämät ajatukset Venäjän pitkästä siirtymäkaudesta. Pitkän aikavälin tulevaisuudennäkymät esiintyivät aineistossa ensi kertaa odotushorisontin alkaessa jo vakiintua vuoden 1996 aikana. Myös Poutiainen on huomionnut ulkopoliittikan asiantuntijoiden parissa vallinneen epävarmuuden johtaneen siihen, ettei pitkän aikavälin tulevaisuudenkuvia juuri laadittu. Tutkielmani laajentaa Poutiaisen havainnon koskemaan myös virallista ulkopoliittikkaa. Pitkän aikavälin tulevaisuudennäkymiä ei nähty voitavan laatia aiemmin, sillä Venäjän kehitys nähtiin vielä avoimena ja lähitulevaisuudesta

---

³⁴⁶ On mahdollista, että aineiston rajaus selittää osaltaan konkretian puutetta mutta toisaalta esimerkiksi Suomi-Venäjä-suhteet -kansion tarkastelussa ilmeni useimpien kauppapoliittisten tavoitteiden tulevan liike-elämän edustajilta eikä virkamiestasolta.

riippuvaisena.³⁴⁷ Koselleckin kiihtymisteorian mukaisesti pitkän aikavälin tulevaisuudenkuvia laadittiin vasta Venäjän uuden suunnan alkaessa selkiytyä, jolloin odotushorisonttia oli jo mahdollista arvioida silloisen nykytilanteen kautta.

Ulkoministeriön aineistojen valossa diplomaattien Venäjä-näkemyksiin vaikuttivat merkittävästi heidän tapaamansa venäläis- tai länsikontaktit. Arkistoaineisto ja muistelmat valottavat varsin rajallisesti sitä, missä määrin diplomaattien ajatukset perustuivat etenkin venäläiskontaktien antamaan tilannekuvaan. Usein Venäjän demokratia- ja markkinataloussiirtymän käsittely jakoi yhtäläisyyksiä Jeltsinin hallituksen retoriikan kanssa, mikä käy ilmi aineistossa siteeratuista Jeltsinin hallituksen edustajien näkemyksistä.³⁴⁸ Yhtäläisyyksistä huolimatta raporteista ei käy ilmi, että suomalaisdiplomaattien näkemykset olisivat silti suoraan perustuneet venäläiskontaktien näkemyksiin. Tarkempien yhtäläisyyksien selvittäminen vaatii laajaa vertailevaa analyysia venäläisen ja suomalaisen lähdeaineiston välillä sekä venäjän kielen tuntemusta eikä ole tämän tutkielman puitteissa mahdollista. Jatkotutkimuksella on kuitenkin mahdollista syventää ymmärrystä yhtäläisyyksistä ja eroavaisuuksista suomalaisten ja venäläisten suhtautumisessa 1990-luvun kehitykseen. Vertailu auttaisi myös purkamaan suomalaiskansalliseen identiteetin tarkasteluun perustuvan Venäjä-tutkimuksen rajoitteita.

Tutkielmani vahvistaa sekä ulkoministeriön aineistoissa että selonteoissa esiintyneen samanlaista varovaisuutta Venäjän kehityksen arvioinnissa kuin suomalaisessa lehdistössäkin. Esimerkiksi Viivi Anttila on osoittanut Suomen Kuvalehden ja Helsingin Sanomien pääkirjoituksissa esiintyneen rinnakkain optimistisia ja pessimistisiä näkemyksiä Venäjän demokratiakehityksestä sekä tasapainottelua optimistisen ja pessimistisen kuvan välillä Venäjän uudistuskehityksen suhteen.³⁴⁹ Ulkoministeriön aineistojen ja selontekojen sävyä voi Anttilan tutkielman valossa luonnehtia hieman pessimistisemmäksi

---

³⁴⁷ Poutiainen 2014, 78.

³⁴⁸ Esimerkiksi Olli Mattilan ajatukset Venäjän saavutettavasta ”normaaliudesta” esiintyivät myös presidentti Jeltsinin retoriikassa. Venäjän ulkoministeri Andrei Kozyrev (1992–1996) taas varoitteli natsismin noususta Venäjällä loppuvuodesta 1992. Diplomaattien talouspoliittisen pessimismin 1994 jakoi talousministeri Jevgeni Jasin.

³⁴⁹ Anttila 2024, 41

mutta yleissävyltään yhtä lailla epävarmaksi kuin julkista keskustelua. Suuria eroja median ja virallisten aineistojen Venäjä-näkemyksen välillä ei vaikuta esiintyneen. Havainto on kiinnostava, sillä julkisen mielipiteen yhteyttä Suomen Venäjä-politiikkaan on tutkittu toistaiseksi varsin vähän.³⁵⁰

Nykypoliittisen debatin näkökulmasta tutkielmani osoittaa syytökset Venäjä-näkemyksen ylioptimistisuudesta tai liiasta pessimistisyydestä perusteettomiksi. Pessimismin sijaan epävarmuus ohjasi Venäjän kehitykseen kohdistuvia tulevaisuudenkuvia niin ulkoministeriössä kuin valtioneuvoston selonteoissa ja niistä käytävässä keskustelussa. Raportit ja selonteot korostivat usein kielteisiä kehityskulkuja mutta kielteisyys ei korostunut tulevaisuudennäkemyksiä erityisesti hallitsevana piirteenä. Selkeän optimistisia näkemyksiä Venäjän kehityksestä esiintyi vähän, optimistisimmat ennusteet liittyivät enimmäkseen Venäjän talouskasvulle koettuihin mahdollisuuksiin. Aineistoissa esitetyt näkemykset Venäjän kehityksestä olivat tilannekuvaltaan yhteneväisiä ja sisälsivät lähinnä painotuseroja. Selkeää ristiriitaa esimerkiksi valtionjohdon ja ulkoministeriön Venäjä-näkemyksen välillä ei materiaalin perusteella esiintynyt.

Toisaalta aineistot antavat kuvan voimattomuudesta Venäjän sisäisten muutosten edessä. Etenkään Moskovan suurlähetystössä Suomella ei katsottu olevan juuri mahdollisuuksia vaikuttaa Venäjän tilanteeseen vaan kehityksen nähtiin riippuvan maan sisäisistä tekijöistä. Myös valtioneuvoston selonteot painottivat näkemystä Suomen vähäisestä merkityksestä Venäjän kehitykselle. Suomen haluttiin silti edistävän toivomaansa kehitystä Venäjällä oman liikkumatilansa puitteissa, mikä korostuu selontekojen kehotuksissa hyödyntää Suomen asemaa Venäjän uudistuskehityksen tukemiseksi. Venäjää nähtiin voitavan tukea poliittisin tuenilmauksin, Eurooppaan suuntautuvan integraation tai taloudellisten investointien kautta. Venäjän sisäisen kehityksen nähtiin kuitenkin viime kädessä ratkaisevan maan tulevaisuuden suunnan.

---

³⁵⁰ Pesu 2019, 96. Matti Pesu on todennut Suomessa voimistuneen 1990-luvun aikana alhaalta ylöspäin suuntautuneen mallin, jossa julkisen mielipiteen vaikutus ulkopolitiikkaan huomioitiin aiempaa laajemmin. Pesun analyysi jää kuitenkin empiirisesti pintapuoliseksi eikä avaa tarkemmin kauseliteettia julkisen mielipiteen ja virallisen päätöksenteon välillä.

Lähteet

Julkaisematon alkuperäisaineisto

Ulkoministeriön aineisto (UMA), Helsinki

5C MOS 1989 Moskova R-sarja 1989

5C MOS 1990 Moskova R-sarja 1990

5C MOS 1991 Moskova R-sarja 1991

5C MOS 1992 Moskova R-sarja 1992

5C MOS 1993 Moskova R-sarja 1993

5C MOS 1994 Moskova R-sarja 1994

5C MOS 1995 Moskova R-sarja 1995

5C MOS 1996 Moskova R-sarja 1996

5C MOS 1997 Moskova R-sarja 1997

5C MOS 1998 Moskova R-sarja 1998

5C MOS 1999 Moskova R-sarja 1999

18:60 Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Mihail Gorbatšovin vierailu Suomeen 25.–27.10.1989

18:60 Venäjän presidentti Boris Jeltsinin vierailu Suomeen 9.–10.7.1992

Julkaistu alkuperäisaineisto

Valtioneuvosto (1990): *Hallituksen turvallisuuspoliittinen selonteko*

eduskunnan ulkoasiainvaliokunnalle 24.10.1990. Eilen-arkisto, 2954.

Helsinki, Suomi

Valtioneuvosto (1991): Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle ajankohtaisista ulkopoliittisista kysymyksistä 14.11.1991. Valtion painatuskeskus 1992, Helsinki.

Valtioneuvosto. Suomi ja Euroopan Yhteisön jäsenyys: Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle EY-jäsenyyden vaikutuksista Suomelle 9.1.1992. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 2/1991. Helsinki.

Valtioneuvosto (1995). *Turvallisuus muuttuvassa maailmassa: Suomen turvallisuuspolitiikan suuntalinjat*. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 6.6.1995. Puolustusministeriö.

Valtioneuvosto (1997). *Euroopan turvallisuuskehitys ja Suomen puolustus*, Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 17.3.1997, VNS 1/1997. Puolustusministeriö.

Valtioneuvosto (1993). *Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle pitkän aikavälin tulevaisuudesta: Suomen tulevaisuus ja toimintavaihtoehdot*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1993/1. Helsinki.

Valtioneuvosto (1996). *Suomi ja Euroopan tulevaisuus*, Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko eduskunnalle osa I, Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1996/2, Helsinki.

UaVM 12/1995 vp. *Turvallisuus muuttuvassa maailmassa: Eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan mietintö 19.10.1995 valtioneuvoston turvallisuuspoliittisesta selonteosta*. Edilex.

TuVM 1/1994. *Tulevaisuusvaliokunnan mietintö n:o 1 valtioneuvoston selonteosta pitkän aikavälin tulevaisuudesta*. Edilex.

TuVM 1/1997. *Eduskunnan Tulevaisuusvaliokunnan mietintö valtioneuvoston selonteosta osa 1 "Suomi ja Euroopan tulevaisuus"*. Edilex.

Kirjallisuus

Apresjan, Valentina. (2009). The Myth of the Russian Soul Through the Mirror of Language. *Folklorica*, vol. XIV, 91–121.

- Aunesluoma, Juhana & Rainio-Niemi, Johanna (2016). "Neutrality as Identity? Finland's Quest for Security in the Cold War." *Journal of Cold War Studies* 18, No. 4, 51–78.
- Anttila, Viivi (2024). "Venäjä on mahdollisuus": Venäjä-uutisointi *Suomen Kuvalehden ja Helsingin Sanomien* pääkirjoituksissa 1992–2022. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Coyle, Christopher (16.5.2022). Russia's 1998 Currency Crisis: What Lessons for Today? Economics Observatory.
<https://www.economicsobservatory.com/russias-1998-currency-crisis-what-lessons-for-today>
- Evans, Alfred, B. (2011). The failure of democratization in Russia: A comparative perspective. *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 2, No. 1, 40–51.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366510000345#aep-abstract-id2>
- Frenkel, William G (1989). Soviet Legislation on Cooperatives: Private Enterprises Within a Non-market Economy. *Global Business & Development Law Journal*, vol. 2, No. 1, 25–48.
<https://scholarlycommons.pacific.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1181&context=globe>
- Gel'man, Vladimir (2015). *Authoritarian Russia: Analyzing Post-Soviet Regime Changes*. University of Pittsburgh Press.
- Haarle, Vilho & Moisio, Sami (2001). Populaarista käytännölliseen geopolitiikkaan: Kansallisen identiteettiprojektin teoria empirian valossa. *Politiikka*, Vol. 44, No. 2. 169–182.
<https://journal.fi/politiikka/article/view/151380>

- Hakoniemi, E., & Kärylä, K., & Silvan, K., & Taavetti, R. (2018). Menneet tulevaisuudet: Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja 2018. (Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja; Vol. 19). Helsingin yliopisto & Turun yliopisto. <http://hdl.handle.net/10138/274541>
- Hatavara, Mari & Kurumäki, Jussi & Andrushchenko, Mykola (2022): Telling and retelling a historical event: the collapse of the Soviet Union in Finnish parliamentary talk. *Scandinavian Journal of History*, vol. 47, No. 1, 106–127. <https://doi.org/10.1080/03468755.2021.2019105>
- Hjerppe, R., Kanninen, T., Patomäki, H., Sehm, K., Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus & Ulkopoliittinen instituutti (1997). *Democracy, economy and civil society in transition: the cases of Russia and the Baltic States / edited by Reino Hjerppe et al.* Finnish Institute of International Affairs.
- Hough, J. F. (1998). The Failure of Party Formation and the Future of Russian Democracy. Jerry F Houghin ja Timothy J Coltonin teoksessa *Growing Pains: Russian democracy and the election of 1993*, 669–706.
- Illarionov, Andrei (2009). Reading Russia: The Siloviki in Charge. *Journal of Democracy*, 20 (2), 69–72. <https://doi.org/10.1353/jod.0.0066>
- Kalela, Jorma. (2002). *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus.
- Karppinen, Antti (1999). *Venäjän aatetta jäljittämässä*. WSOY.
- Krasnov, M. (2004). The Rule of Law. Michael McFaulin et al. teoksessa *Between Dictatorship and Democracy: Russian Post-Communist Political Reform* (s. 202). Carnegie Endowment for International Peace.
- Koselleck, Reinhart (1985). *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. MIT Press.

- Marjanen, Jani & Ihalainen, Pauli (2022). *Käsitehistoria tutkimusasenteena*. Helsingin yliopisto.
<https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/74823c57-4856-4ea9-8d21-496069539f69/content>
- Matala, Saara (2011). *Idänkaupan loppu: Suomen ja Neuvostoliiton välinen erityinen kauppasuhte ja odotushorisontti sen purkautuessa 1988–1991*. Helsingin yliopisto.
- Mansala, Arto (2015). *Kohti kaaoksen pitkää yötä: kolme kautta Moskovassa*. WSOY, Helsinki.
- McFaul, M & Petrov, N. (2004). Elections. McFaulin et al. teoksessa *”Between Dictatorship and Democracy: Russian Post-Communist Political Reform”*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Ojanen, Sanna & Valtonen, Sanna (2011). Venäjä, Venäjä ja Venäjä: Muuttuva ja pysyvä naapurikuva. Lotta Lounasmeren teoksessa *Näin naapurissa: Median ja kansalaisten Venäjä-kuvat*. Vastapaino.
- Ovaska, Juho (2022). *Hiljainen käänne: Suomen ulkopolitiikan ja ulkopoliittisen päätöksenteon murrokset vuosina 1982–1992*. Turun yliopisto, 39–40.
- Pennington, William (2020). Koselleck and history; Experience, Expectation and the Acceleration of Modernity. *Pykewater Library*, 9. syyskuuta 2020. <https://pykewater.com/catile-conspiracy/2020/9/9/koselleck-and-history-experience-expectation-and-the-acceleration-of-modernity>
- Pesu, Matti (2019). *Introducing Ideational Foreign Policy Analysis*. PunaMusta Oy. Tampereen yliopisto. Tampere.

- Poutiainen, Marika (2014). ”*Epävakaata horisontissa: Suomalaisten ulkopoliittisten asiantuntijoiden itänaapuriin liittämät uhka- ja tulevaisuuskuvat 1989–1993*”. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/f8do6fco-ff5f-428d-bf48-62bfe586e71c/content>
- Rantamaa, Aleks (2020). *Venäjä Suomen uhkakuva- ja turvallisuuspolitiikassa 1991–1994: Analyysi poliittisten päättäjien luomista uhkakuva- ja turvallisuuspolitiikan näkökulmasta*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/6b98a711-9962-431d-99f8-9f64c1f50d39/content>
- Reddaway, Peter & Glinski, Dmitri (2001). *The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism against Democracy*/Peter Reddaway and Dmitri Glinski. United States Institute of Peace Press.
- Richter, Melvin (1986). Conceptual History (Begriffsgeschichte) and Political Theory. *Political Theory*, 14 (4), 604–637. <https://www.jstor.org/stable/191282>
- Rytövuori-Apunen, Helena (2008). *Russia forever?: towards working pragmatism in Finnish/Russian relations / edited by Helena Rytövuori-Apunen*. Aleksanteri Institute.
- Ritvanen, Juha-Matti (2021). Kun Itänaapuri vaihtui: Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja Venäjän nousu 1990–1992. *Työväentutkimus vuosikirja*, 35.
- Ritvanen, Juha-Matti (2021). *Mureneva Kulmakivi: Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YYA-sopimuksen loppuvaiheet 1989–1992*. Turun yliopisto.

- Robinson, Neil (1999). The global economy, reform and crisis in Russia. *Review of International Political Economy : RIPE*, 6(4), 531–564.
<https://doi.org/10.1080/096922999347155>
- Rutland, Peter (2013). Neoliberalism and the Russian Transition. *Review of International Political Economy*, 20/2, 347–348.
- Seppinen, Jukka (2006). *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991: Strategia ja toiminta*. Ajatus. Jyväskylä.
- Silvan, Kristiina (2018). Komsomolin menneet tulevaisuudet: Taistelu selviytymisestä Valko-Venäjällä Neuvostoliiton hajotessa. Teoksessa *Menneet tulevaisuudet: Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja 2018*. (Ajankohta: Poliittisen historian vuosikirja; Vol. 19). Helsingin yliopisto & Turun yliopisto. <http://hdl.handle.net/10138/274541>
- Tatarkin, A. I., & Bersenyov, V. L. (2016). Sharp Turn to the Market. Economic Reform in Russia (1992–1998) and Its Consequences. *Ekonomika Regiona*, 2, 325–341.
- Tarkka, Jukka (2015). *Venäjän vieressä: Suomen turvallisuusilmasto 1990–2012*, Otava.
- Tiikkainen, Päivi (2006). *Konteksti käsitehistoriassa: R. Koselleckin ja Q. Skinnerin teorioiden kontekstinäkemyksen vertailu*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Valtanen, Amanda (2020). *Demokratian kouluun päässyt itänaapuri: Helsingin Sanomien välittämä kuva Neuvostoliiton ja Venäjän demokratiakehityksestä vuosin 1990–1992*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

Vasara, Valeriia (2021). ”Pahin uhkamme on kasvava epävarmuus.” *Suomen, Ruotsin ja Viron uhkakuvat 1990-luvulla: vertaileva tutkimus turvallisuuden rakentamisesta*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

<https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/244df38d-670a-4fe0-b368-cd289e9c2df8/content>

Vihavainen, Timo (2004). *Venäjän kahdet kasvot: Venäjä-kuva suomalaisen identiteetin rakennuskivenä*. Edita Publishing Oy, Helsinki.

Vuolanto, Ville. (2007). Tutkimusprosessi, metodit ja historiantutkimuksen ominaislaatu. *Historiallinen aikakauskirja*, 3. 306–313.

<https://journal.fi/haik/article/view/139425>

Zimmerman, William (2016). *Ruling Russia: Authoritarianism from the Revolution to Putin (REV-Revised)*. Princeton University Press.

Muu aineisto

Aittokoski, Heikki (2025). Raportteja Moskovasta. Helsingin Sanomat.

15.4.2025. <https://www.hs.fi/kirjeenvaihtajat/art-2000011140945.html>

Laitinen, Aarno (2009). Vakoilua ja raiskauksia. *Iltalehti*, 5.9.2009.

<https://www.iltalehti.fi/kolumnistit/a/2009090510182778>

Julkaisematon kirjallisuus

Forsberg, Tuomas. 16.5.2024. Minne troikka näyttikään rientävän?

Suomalaisten näkemykset Venäjästä ja sen kehityksestä 1992–96.

Suomen ulkopoliittika ennen ja jälkeen Nato-jäsenyyden.

(Konferenssiesitelmä). Poliitiikan tutkimuksen päivät 2024.